

Inistitiyuutii Leenjii fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa

Mirga Daa'immanii fi Dubartootaa fi Haqa Daa'immanii

Qopheessitooni: - Zawdu Mulugetaa (LLB, LLM)

- Keeriyyaa Maadii (LLB, LLM)

Gulaaltonni-

- ✓ *Obbo Doobee Dhaabaa*
- ✓ *Obbo Dhaabaa Dirribaa*
- ✓ *Obbo Milkii Makuriyaa*

Waxabajji, Bara 2015

Adaamaa

Gabaajee fi Kottonfachiisaa

ALA	Akka Lakkoofsa Awurooppaa
CEDAW	Convention on the Elimination of all forms of Discrimination against Women
CRC	Child Right Convention
DRC	Democratic Republic of Congo
FDRE	Federal Democratic Republic of Ethiopia
G.C	Gregorian calendar
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights
ICESCR	International Covenant on Economic Social and Cultural Right
K.K.F	Kan Kana Fakkaatan
LGAA	Lakkoofsa Galmee Abbaa Alangaa
LGMM	Lakkoofsa Galmee Mana Murtii
MM	Mana Murtii
MMO	Mana Murtii Olaanaa
MMW	Mana Murtii Waliigalaa
MMWFDHI	Mana Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddacha Ijiibbaataa
OSC	One Stop Center
SY	Seera Yakkaa
SDFY	Seera Deemsa Falmii Yakkaa
UDHR	Universal Declaration of Human Right
UNICEF	United Nation International Children Emergency Fund
UN	United Nation
UNFPA	United Nations Fund for Population Activities
VAW	Violence against Women
WHO	World Health Organization
FKN	Fakkeenya
Kwt	Keewwata
Lakk	Lakkoofsa
Ykn	Yookiin

Contents

SEENSA WALIIGALAA.....	1
BOQONNAA TOKKO.....	3
1. MIRGOOTA DAA'IMMANII FI DUBARTOOTAA SANADOOТА IDIL-ADDUNYAA KEESSATTI.....	3
1.1. Yaad-Rimee Mirga Dubartootaa.....	5
1.2. Mirga walqixummaa Dubartootaa Qixa Sanadoota Mirga Namoomaa Idil Addunyaatiin	6
1.2. 1. Waliigalteewwan Idil-Addunyaa Mirga Dubartootaa Qofa Ilaallatan.....	7
1.2.2. Waliigalteewwan Ardii Mirga Dubartootaa Qofa Ilaallatan.....	8
1.3. Yaad-Rimee Mirga Daa'immanii	10
1.3.1. Daa'imni Eenyu?	10
1.4. Qajeeltoowwan Bu'uuraa Mirga Daa'immanii.....	11
1.4.1. Qajeeltoo Loogii Irraa Bilisa Ta'uu	12
1.4.2. Qajeeltoo Dantaa Ol'aanaa Daa'immanii	13
1.4.3. Qajeeltoo Mirga Lubbuun Jiraachuu fi Misoomuu.....	15
1.4.4. Qajeeltoo Kabaja Ilaalcha Daa'immani	16
1.5. Yaad-Rimee Waliigalaa sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwatanii.....	18
1.5.1. Mirgoota Sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwatanifi Waadaa Mirgoota Daa'immanii	19
1.5.1.1. Eegumsa Dantaa Daa'immanii isa Olaanaatiif Godhamuu qabu.....	19
1.5.1.2. Ka'uumsa Umurii Itti Gaafatamummaa Gocha Yakkaa	20
1.5.1.3. Qaamolee Haqaa Daa'imman Yakka Raawwatan Keessatti Hirmatan	21
1.5.1.4. Tarkaanfilee Mana Murtiitiin Alatti Fudhataman (Non Judicial Measure)	22
1.5.2. Sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwatanifi Waliigaltee Mirgoota siivilii fi siyaasaa Idil-addunyaa (ICCPR)	22
1.5.2.1. Iddoon turtii Daa'imman yakka raawwatanaman ga'eessota irraa adda ta'u	23
1.5.2.2. Deemsi falmii umurii daa'immanii giddu galeessa kan godhatee ta'uu qaba	23
1.5.3. Sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwatanifi Chaartarii Mirgootaa fi Nageenya Daa'imman Afriikaa /African Charter on the Rights and Welfare of Child/	23
1.5.3.1. Ka'uumsa Umurii Itti Gaafatamummaa Gocha Yakkaa Hundeessuu	24
1.5.3.2. Mirga Kunuunsa Addaa Argachuu	24
1.5.3.3. Dhaddacha cufaatti dhagahaa gaggeessuu	24

BOQONNAA LAMA	25
2.1. MIRGOOTA DUABRTOOTAA FI DAA'IMMANII SEEROTA BIYYA KEENYAA KEESSATTI.....	25
2.1.1. Mirga Dubartootaa fi Heera Mootummaa RDFI	25
2.1. 2. Mirga Dubartootaa fi Seera Maatii	27
2.1. 3. Mirga Dubartootaa fi Seera Yakkaa	29
2.1. 4. Mirga Dubartootaa fi Seera Hojjetaafi Hojjechiisaa.....	30
2.2. Mirga Haqa Argachuu Dubartootaa fi Sirna Haqaa keenya	31
2.3. Mirgoota Daa'immaaniifi Seerota Biyya keenyaa.....	37
2.4. Daa'imman Yakka Raawwatan: Deemsa Falmii Yakkaa Biyya Keenyatti Hordofamu	45
BOQONNAA SADII	48
3.MIIDHAA YAKKAA DUBARTOOTAA FI DAA'IMMANII IRRATTI RAAWWATAMANIIN WALQABATEE HAGUGGII SEERAAD BIYYA KEENYAA.....	48
3.1. Hiikkoo Miidhaa Dubartootaa fi Daa'immanii.....	51
3.2. Sadarkaa miidhaaleen daa'immanii fi dubartootarratti raawwataman irra jiran.....	55
3.3. Miidhaalee Yakkaa Dubartoota fi Daa'imman irratti Raawwataman Seera Yakkaa jalatti ..	58
3.3.1. Miidhaalee Yakkaa Daa'immanii fi Dubartoota irratti Raawwataman	59
3.3.2. Miidhaalee Yakkaa Daa'imman irratti Raawwataman	96
BOQONNAA AFUR.....	103
GIDDU GALA TAJAJILA QINDA'AA IDDOO TOKKO FI QAJEELOOWWAN WALIIGALAA GIDDUGALIICHII ITTI HOGGANAMUU	107
4.1. Maalummaa Giddugala tajaajila qinda'aa iddoo tokko (One Stop Centre)	110
4.2. Moodeloota Giddugala tajaajila Qinda'aa Iddoo Tokko (Models of One Stop Center) ...	112
4.3. Seenaa hundeffama giddugala tajaajila qinda'aa iddoo tokko	115
4.4. Kaayyoo Hundeffama Giddugala tajaajila Qinda'aa Iddoo Tokko.....	118
4.5. Sirna Haqaa Daa'immaniif Mijataa ta'ee (Child Friendly Justice)	120
4.6. Maanuwaalii kenna tajaajila qinda'aa Iddoo tokko keessaa dhimmoota hubannoон irratti qabatama qabu	129
4.6.1. Qajeeltoowwan waliigalaa giddugallii tajaajila qinda'aa iddoo tokko itti hogganamuu qabu	129

4.6.3. Qajeeltoowwan naamusaa ogeeyyiin tajaajila kennan hordofuun irra jiraatu	134
4.6.4. Qabiyee Ragaa mana Yaalaa kennamuu fi ofeggannoo Abbootiin Alangaa fi Polisiin gochu qaban	135
4.7. Hoggansa dhimmoota (case management) giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko	137
MADDOOTA WABII	144

SEENSA WALIIGALAA

Baay'ina ummata addunyaa keessaa walakkaa ol kan ta'an daa'immanii fi dubartoota ta'uu ragaaleen ni mul'isu. Haa ta'u malee, ilaalcha dogoggora hawaasni addunyaa dubartootaaf qabuu fi bilchina qaamaa fi sammuu dhabuu daa'immanii irraa kan ka'ee qaamni hawaasaa kun miidhaaf yoo saaxilaman ni mul'ata.¹

Sadarkaa addunyaatti miidhaaleen kun garmalee dabalaan kan jiran yoo ta'u; haalli raawwii isaanitis sukkanneessaa fi walxaxaa ta'aa dhufee jira. Miidhaan daa'immanii fi dubartoota irratti raawwatamu biyyoota diinagdeen isaanii guddachaa jiru keessatti bal'inaan kan raawwatamu ta'us; biyyoota guddatan keessattis haala sukkanneessaa ta'een raawwatamaa jira. Kanarraa kan ka'e sadarkaa addunyaa fi ardiitti tarkaanfileen garagaraa miidhaalee kana ittisuuf gargaaran fudhatamaa turanii jiru, fudhatamaas jiru. Sanadoonni mirga namoomaa adda addaa akka waliigalaatti; konvenshiniwwan mirga daa'immanii fi dubartoota kabachiisuf gargaaran addatti bahani hojiirra oolani jiru.² Kana malees, sadarkaa dhaabbata mootummoota gamtoomanii fi gamtaa Afriikaatti gurmaa'insii fi caaseffamnii adda addaa hojiirra oolmaa sanadoota kanaa hordofan dirirsudhaan hojii bal'aa hojjechaa jiru.

Sadarkaa biyyooleessa fi naannoo Oromiyaattis heera mootummaa irraa calqabee seerota biyyatti adda addaa keessatti tumaalee adda addaa faayidaa fi mirga daa'immanii fi dubartoota kabachiisuu danda'an tumamanii jiru. Qaamolee mootummaa dhimma kanarratti addatti hojjetan hundeessuudhaan hojiin bal'aan hojjetamaa jira. Sadarkaa addunya fi biyyooleessa atti darbees sadarkaa naannootti tarkaanfileen baay'een fudhatamanis miidhaalee kunneen hambisuun, daa'immanii fi dubartoota miidhaalee kanneen irraa baraaruun hin danda'amne.

Tajaajilli qindaa'aa iddo tokkoo sadarkaa addunyaatti tarsiimoo ittisa miidhaa saal-qunnamtii dubartoota fi daa'imman irratti raawwatamu ta'ee hojiirra akka oolu taasifamee jira. Yeroo ammaatti muuxannoon kun biyya keenya dabalatee biyyoota baay'ee keessatti babal'atee bu'aan ol'aanaa ta'es argamee jira jechun ni danda'ama. Haa ta'u malee, hubanno dhaburraa; akkasumas, xiyyeffannoo dhimmichaaf malu kennu dadhabutin daa'immanii fi dubatoonni

¹ Annual report of the UN Human Right Council; office of the special representative of secretary general on violence against children;2022

² የስቶች ምትና አገልግሎት የፍትሬ የፍትሬ አካላት ባለሙያዎች ስልጣን ማሰራጨዊ የጥቅምት ቅጽ 8

midhaan irra gahee kununsa isaanif malu otoo hin argatin hafu isaanitin rakkoo ol'aanaatif saaxilamaa jiru. Dabalataanis, yakkamaa isaanirratti yakka raawwatee irratti olaantummaan seeraa otoo hin mirkanaa'in haafun ammoo caalmaatti kan isaan cabsu dha. Kana hambisuudhaaf rakkolee gama kanaan jiran qorannootin adda baasanii irratti hojjechaa deemuuun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan barreeffamnii kunis rakkoo gama hubannootin jiru; akkasumas garaagarummaa ejjannoo ogeeyyi biratti kewwatoota mirga daa'immanii fi dubartootaa kabachisuf tumamanii jiran hikutin walqabatee mul'atu haamma tokko hiikuuf yaadamee kan qophaa'ee yoo ta'u; barreeffamichi boqonnaalee afuriitti qoodamee akka qophaa'u ta'ee jira.

Boqonnaan tokkoffaan, yaad-rimeewan bu'uraa mirgoota daa'immanii fi dubartootaa fi haguggii seeraa sadarkaa addunyaatti qabu kan ilaallatu yoo ta'u, as jalatti hiikkoo jecha daa'ima jedhu fi eegumsa mirga daa'immanii fi dubartootaaaf sadarkaa sanadoota mirga namoomaa addunyaa tti haguggiin kennameefi jiru bal'inaan kan ilaalamu ta'a.

Boqonnaa lammaffaa jalatti, haguggiin seeraa mirga daa'immanii fi dubartootaaaf sadarkaa biyyolessaa fi naannootti kennameefi jiru kan ilaalamu ta'a.

Boqonnaan sadaffaan, miidhaalee daa'immanii fi dubartootaa ilaalchisee haguggii seera yakkaa fi labsilee adda addaa keessatti kennameefi jiru kan ilaallatu dha.

Boqonnaa afuraffaa jalatti, hiikkoo yaad-rimee giddu gala tajaajila qinda'aa fi maanuwaali kenna tajaajilaa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessaa dhimmootni murteessoon dhiyaatani jiru.

BOQONNAA TOKKO

MIRGOOTA DAA'IMMANII FI DUBARTOOTAA SANADOOТА IDIL- ADDUNYAA KEESSATTI

Seensa

Dubartootni fi daa'imman baay'ina uummata biyyatti keessaa walakkaa ol kan hammata ta'us, miidhaaleen hedduun kutaalee hawaasaa kana irra kan gahu yommuu ta'u; kunis aadaa, ilaalcha, barmaatilee boodatti hafuu fi hanqina hubannoo ture irraa kan madduu dha. Akka Adunyaatti akkasumas akka ardi Afrikaatti mirga dubartootaa fi daa'immaniif eegumsa kennuuf jecha seerotni garaagaraa bahani hojiirra kan oolan yoo ta'u; seerota kanneen keessaas Konvenshini Garaagartee Loogiidhaan Dubartootaa Irratti Taasifamu Hunda Dhabamsiisuuf Bahe (CEDAW), Pirootookoolii Mirga Dubartoota Afrikaa, Chaarterii Mirga Namummaa fi Uummataa Afrikaa irratti bahe, Waadaa Mirgoota Daa'immanii (CRC) fi Chaarterii Mirgootaa fi Nageenya Daa'imman Afrikaa jedhaman isaan hangafa caqafamanii dha. Barreeffama kana keessattis mirgoota dubartootaa fi daa'immaniif seerota Idla-Adunyaa fi kan biyya keeyyaatiin beekamtii argatan adda baafne kan ilaallu ta'a.

Daa'imman kutaa hawaasaa sababa guddina qaamaa fi bilchina sammutiin miidhaawwan fi dhiibbaawwan mirgootaaf saaxilamoo ta'uu isaanii irraan kan ka'e eegumsi addaa kan isaan barbaachisu dha. Sababa kanaafis eegumsi karaa maatii, hawaasaa fi mootummaatiin taasifamuufi akka qabu ummanni addunyaa irratti waliigala. Kanumaan walqabatee, seeronni mirgoota daa'immaniif eegumsa taasisan sadarkaa addunyaa, ardi fi biyyaatti bahuun hojiirra akka oolan ta'eera. Seerota kana keessaas Waadaan Mirgoota Daa'immanii (CRC) fi Chaarteriin Mirgootaa fi Nageenya Daa'imman Afrikaa jedhaman seerota of danda'anii haala addaatiin mirgoota daa'immaniin walqabatee bahaan keessaa isaan hangafa caqafamanii dha.

Miidhaa dubartoota irratti qaqqabuun wal qabatees; miidhaan dubartoota irratti raawwatamu gocha akka tasaa ykn akka carraa dubartii tokko irratti raawwatamu osoo hin taane, ilaalcha olaantummaa dhiirotaa fi gad aantummaa dubartootaaf haawasni qabu irraa kan maddee dha. Kanarrraa ka'uudhaan dubartoonnis dhiibbaawwaniif miidhaawwan garagaraatiif salphaatti saaxilamoo ta'a jiru.

Ilaalchaa fi aadaa hundee gad fageeffate kana balaaleffachuu qofaan hanbisuu fi wal qixummaa dubartootaaf dhiirotaa mirkaneessuun akka hin danda'amne hubachuudhaan ummanni addunyaa tarkaafilee garagaraa fudhachuuf dirqamee jira. Bu'uuruma kanaan, walqixummaa dubartootaa mirkaneessuudhaaf seeronni adda addaa akka bahan ta'ee jira. Keessumaayyuu konveensinii Loogii koorniyaa bu'uura godhate hambisuun walqixxumaa koorniyaa mirkaneessuuf kaayyeffatee bahe CEDAW'n akka fakkeenya guddaatti kan ka'uudha.

Biyyi keenyas, Waliigalteewwan fi Seerota sadarkaa Idil-Addunyaa fi Afrikaatti eegumsa mirgoota daa'immanii fi dubartootaan walqabatanii bahan kana raggaasisuun bu'uura heera Mootummaa FDRI keewwata 9(4) tiin qaama seera biyyatti taasisuu bira darbuun hojiirra oolmaa mirgoota kanaaf tarkaanfiwwan adda addaa fudhachaa jirti. Seerri Yakkaa biyyatti bara 1996 fooyya'ee bahe miidhaawwan gocha yakkaa daa'immanii fi dubartoota irra gahu adabbii hordofsiisu waliin kaa'eera. Bu'uura seerichaanis itti hojjetamaa jira.

Boqonnaa kana keessattis yaad-rimeewwaan mirga dubartootaa fi daa'immaanii; akkasumas, eegumsa seeronni idil-addunyaa fi ardi mirgoota dubartootaaf daa'immaniitiif taasisan kan ilaalamani ta'a. Dhuma irratti sirni haqa daa'imman yakka raawwatanii fi mirgoonni daa'imman yakka raawwatanii sanadoota idil-addunyaa keessatti eegumsi taasifameen gabaabbinaan ni ilaalamu.

Haaluma kanaan xumura boqonnaa kanaatti leenjitoonni:

- Yaad-rimee mirgoota dubartootaa ni hubatu
- Eegumsa mirga dubartootaaf sanadoota idil-addunyaa garagaraa keessatti taasifamee jiru irratti hubannoo isaani ni gabbifatu
- Yaad-rimee mirgoota daa'immanii irratti hubanno isaanii ni gabbifatu
- Mirgoota daa'immanii Sanadoota idil-addunyaa keessatti eegumsi taasifameefirratti beekumsa dabalataa ni goonfatu
- Eegumsa mirga daa'immaniif taasifamee jiru irratti hubanna Isaani ni cimsatu
- Yaad-rimee sirna haqa daa'imman yakka raawwatanii ni hubatu
- Mirgootaa fi Eegumsa Sanadoota idil-addunyaa garagaraa keessatti waa'ee daa'imman yakka raawwatanii tumame jirurratti hubannoo qaban ni gabbifatu.

1.1.Yaad-Rimee Mirga Dubartootaa

Mirgi namoomaa mirga namni tokko nama ta'ee uumamuu isaatiif qofa goonfatu dha. Mirgi kun mirga bifaa walfakkaataa fi waltaawaa ta'een namni kamyuu garaagarummaa tokko malee uumamaan qabaatuu fi kan namni yoo fedhe nmaa kennee yoo fedhemmoo nama irraa fudhatuu miti. Dhalli nmaa hundi garaagarummaa bifaa kamuu osoo irratti hin taasifamiin mirga kanatti fayyadamuuf mirga qaba. Dubartoonnis dhala nmaa ta'uu isaanii irraan kan ka'e mirgoota kana uumamaan kan qabani dha. Haa ta'u malee, garaagarummaa seenaa fi barmaatilee bu'uura godhachuun dubartootaa fi dhiirota gidduutti uumamuun wal qabatee mirgooni uumamaan dubartoonni qaban kun yoo sambaman ni mul'ata. Sarbaminsa mirgoota kanaatiifis sababni hundeen ilaalcha loogiif gartummaa dhiirotaaf taasifamuu, seenaa fi barmaatilee hawaasa addunyaa bira jiru dha. Seenaa fi barmaatileen kunis olaantummaa dhiirotaaf gadaantummaa dubarootaa kan labsani dha.

Bara 1990mootaa kaasee miidhaawan koorniyaa xiyyeffachuun dubartoota irratti raawwataman dubartoonni mirgoota namoomaa fi bilisummaawan bu'uraa isaanii irraa fayyadamaa akka hin taane gufuu cimaa itti ta'uun isaa koree CEDAW dabalatee qaamota adda addaatiin ibsamaa tureera.³ Miidhaawan korniyaa irratti hundaa'uun dubartoota irratti raawwataman kunis eenyunillee haala kam keessattillee yoo raawwataman mirgoota namoomaa bu'uraa kan akka mirga gidiraa fi loogii irraa bilisa ta'uun kan miidhu ta'uus qaamoliin kun irratti waliigalu.⁴ Chartarii Dhaabbata Mootummoota Gamtoomanii dabalatee sanadoonni mirgoota namoomaa Idil-Addunyaa baay'een isaanii dhalli nmaa hunduu mirga gochoota kabaja namoomaa tuqan irraa bilisa ta'uun akka qaban ni kaa'u. Walqixxummaan dhiiraa fi dubartootaaas hundeffama Dhaabbata Mootummoota Gamtoomanii bara 1945 A.L.A irraa eegalee fudhatama argateera.

Akka biyya keenyaattis wal qixummaa dubartootaa mirkaneessuuf sanadoota mirgoota namoomaa Idil-Addunyaa mirkaneessuun qaama seera biyyatti taasisuu irraa eegalee tarkaanfiwwan gurguddoон fudhatamaa turaniiru. Erga sanadoota mirga namoomaa Idi-Addunyaa raggaasifamanin boodas mirgoota dubartootaa kabachiisuuf seerota adda addaa tumuu; akkasumas, tarkaafiwwan garagaraa fudhatamanii jiru. Haa ta'u malee,

³ CEDAW Committee, General Recommendation No 19, "Violence against women", UN Doc A/47/38 (1992).

⁴ International Commission of Jurists, Women's Access to Justice for Gender-Based Violence, Practitioners' Guide No. 12 p. 16

tarkaaffiiwwan fudhataman gahaa miti. Kanaafis, dhiibbaan dubartoota irra gahu dhaabbachuu hin dandandeenye. Raawwattoonni yakkichaas adabbi osoo hin argatiin yeroo hafan ykn adabbiin yakka raawwataniin wal hin madaalleen yeroo adabaman ni mul'ata. Keessamattuu, miidhaa (goolii) mana keessatti dubartoota irratti raawwatamuun wal qabatee akka beektonni tokko tokko jedhanitti hanga tilmaamuun oliitti dubartoota irratti dhiibbaa cimaan namoota isaanitti dhihoo ta'aniin kan irratti raawwatamuu fi raawwatonni yakkichaas seeratti dhihaatanii adabbi madaalawaa kan hin arganne ta'uutu ibsama. Heerri Mootummaa Itiyoophoyaa mirga dubartootaatiif beekamtii kenneera. Kana malees, seerri maatii fooyya'e bahee mirgoota dubartootaa ilaachisee dhimmoota seera hariiroo hawaasaa keessatti hin tumamiin hedduu of keessatti hammateera. Dabalataanis seerri yakkaa bara 1996 A.L.A tti bahe barmaatilee miidhaa geessisan kan akka kitannaa dubartii, Butii fi dirqisiisanii gudeedu dabalatee yakkoota dubartoota irratti raawwataman adabbi osaan hordofsiisan waliin tumee jira. Mirgoota dubartootaa sanadoota mirga namoomaa Idil-Addunyaa fi seerota biyya keenyaa keessatti beekamtii argatan akka waliigalaatti mata dureewwan itti anan jalatti gabaabinaan kan ilaalamana ta'u.

1.2. Mirga walqixummaa Dubartootaa Qixa Sanadoota Mirga Namoomaa Idil Addunyaaatiin

Mirgi namoomaa fi bilisummaawwan bu'uraa mirgoota namni nama ta'ee dhalachuu isaatiif qofa argatu dha. Akkuma nama kamiiyyuu dubartoonnis nama ta'anii dhalachuu isaaniit in qofa mirgoota kana argatu jechuu dha. Haa ta'u malee, hawaasa addunyaa hedduu biratti mirgoota kana kabajuu fi kabachisuu irratti akka waliigalaatti hanqina guddaatu jira.⁵ Rakkoo kana hanbisuufis haala qabiinsa mirga dubartootaa fooyyessuu irratti xiyyeffachuun sochiiwwan garagaraa taasifamanii. Kanas, sanadoota mirga namoomaa keessatti walqixummaa dhiiraa fi dubartii labsuudhaan, waligalteewan sadarkaa idil-addunyaa fi ardiitti dubartoota qofa ilaallatan tumuu fi koonfaransiwwan dubartootaa gurguddoo gaggeessuudhaan carraaqqiiwwan adda addaa taasifanamiiru.

Fknf, waliigalteewwaan akka waliigalaatti dhala namaa ilaallatan kan akka Chaartarii Mootummoota Gamtoomanii (UN Charter), Ibsa Waliigalaa Mirgoota Namoomaa (UDHR),

⁵ OHCHR, Born Free and Equal: Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law (HR/PUB/12/06).

Waliigaltee Idil-Addunyaa Mirgoota Sivilii fi Siyaasaa (ICCPR), Waliigaltee Idil Aduunyaa Mirgoota Dinagdee, Hawaasummaa fi Aadaa (ICESCR) fi kkf waliigalteewwan nama kamiifuu tumaman dubartootaafis raawwatinsa kan qaban akka ta'e tumuurratti dabalataan miirgoonni sanadoota kana keessatti hammataman dubartoonni dhiira waliin qixa fayyadamoo akka ta'aniifi xiyyeffannoon malu kennamuufii akka qabu kaa'anii jiru. Gama biraatiin sochiin bara 1976-1985 A.L.A tti taasifamees seenaa mirkaneessa eegumsa mirga dubartootaa keessatti bakka guddaa qabu ta'ee galmaa'eera.⁶ Yeroo kana keessa konfaransiiwwan dubartootaa gurguddoon kan akka koonfaransii Meksiikoo bara 1975, Koonfaransii Koppanhagan bara 1980 fi Koonfaransii Nayiroobii bara 1985 tti gaggeeffame ture.

Konfiraansii bara 1975 Meksikootti taasifamee keessatti dubartoota irratti loogii bal'inaan kan taasifamuu ta'uufi sirni guddinaa fi misoomaa akka waliigalaatti diriiree jiru wal qixxummaa kan hin mirkaneesssineef dubartootaaf mijataa kan hin taanee ta'uun kaa'ee jira.⁷ Ibsa konfaransichaa keewwata 18 jalatti sirna dinagdee haaraa idil-Addunyaa hundeessuuf hatattamaan hojiitti hiikuun barbaachisaa akka ta'e tumeera.⁸ Konfaransii bara 1980 tti kooppanhageenitti taasifameenis loogii kallatti adda addaatiin dubartoota irratti taasifamuu ta'uun ka'eera. Rakkoon ilaachaa hawaasa biratti jiruuf hirmaannaan dubartootaa gad aanaa ta'uunis akka rakkowwan bu'uraatti ka'anii jiru.⁹ Walumaa galatti Ajandaa mirga walqixxummaa dubartootaa kabachiisuu fi loogii dubartoota irratti taasifamu kamuu maqsuuf sochiiwwan taasifaman bu'aa waliin kan as bahan ture.

1.2. 1. Waliigalteewwan Idil-Addunyaa Mirga Dubartootaa Qofa Ilallatan

Mirgoota namoomaaaf beekamtii kenuuf kabajamuu mirgoota kanaa mirkaneessuuf ummanni addunyaa tarkaanffiiwwan garagaraa fudhanchuun fageenya guddaa deemee jira. Sanadoonni mirgoota namoomaa hedduun mirga walqixxummaa dhala namaatiif beekamtii kenuudhaan guddinni eegumsa mirga namoomaa fulduratti akka tarkaanfatu taasisanillee kabajama mirga dubartootaa ilaachisee garuu barmaatileen boodatti hafaa hawaasa addunyaa

⁶ Catagay, N., Grown, C. and Santiago, A. 1986. "The Nairobi Women's Conference: Toward a Global Feminism?" *Feminist Studies*, 12, 2:401–12

⁷ Declaration of Mexico on the Equality of Women and Their Contribution to Development and Peace RES/3490.

⁸ Kanuma

⁹ Report Of The World Conference Of The United Nations Decade For Women: Equality, Development And Peace, Copenhagen, 14 to 30 July 1980

bira jiruufi sirni addunyaan qabdu hundi haala jedhamuu danda'uun walitti dhufeenyi dhiiraa fi dubartii haala irraa jalee uumanii fi garaagarummaa bal'aa dhiirotaaf ooguu uuman waan ta'eef bu'aa guddaa fiduun hin danda'amne.¹⁰

Kana irraa ka'uun hawaasni addunyaas dhimmi dubartootaa dhimma xiyyeffannaa addaa barbaadu ta'uu hubachuudhaan rakkoo kana hiikuuf kaayyeffatee waliigaltee idil addunyaadubartoota qofa ilaallatan baasee jira. Sanadoonni kunis ; Waliigaltee Idila Addunya Loogii Bifa Kamiyyuu Dubartoota Irratti Godhamu Hambisuuf Bahe (Convention on the Illiminanation of all forms of Discrimination against Women (CEDAW)), Ibsa Miidhaa Bifa Kamiyyuu Dubartoota Irratti Godhamu Dhabamsiisuuf Bahe (Declaration on Elimination of Violence against Women), fi Waliigaltee Loogii Gaa'ilila Irratti Godhamu Dhabamsiisuuf Taasifame, Waligaltee Mirga Siyaasaa Dubartoota (Convention on Political Rights of Women) isaa ijoodha.

Sanadoota kanneen keessaa qabiyyee isaa fi akkaataa itti dhimmoota dubartootaan wal qabatan itti qindeessee ofkeessatti hammate irraa ka'uudhaan CEDAW'n sanada idila addunyaadubartootaa jedhamuun beekama. Sanadni kun seensa isaa irraa kaasee qabiyyeen keewwatoota isaa guutuun loogii korniyaa bu'uura godhate hambisuun walqixxummaa korniyaa mirkaneessuuf kan kaayyeffatee dha.

Sanadni kun jecha loogii jedhuuf hiika kenneen “dirree siyaasaa, dinagdee, hawaasummaa, aadaa, civilii ykn kamiyyuu irratti gocha adda baasuu, keessaa hambisuu, ykn daangeessuu korniyaa bu'uura godhachuu taasifamu mirga namoomaa fi bilisummaawwan bu'uraa dubartootaa kan miidhuudha” jechuun kaa'ee jira.¹¹ Miseensonni waliigaltichaas korniyaa idleessuuf tarkaaffiwwan seerota baasuu fi fooyeessuu fudhachuu akka qaban ni dirqisiisa.

1.2.2. Waliigalteewan Ardi Mirga Dubartootaa Qofa Ilaallatan

Rakkoowwan eegumsa mirga dubartootaa mirkaneessuu keessatti mul'atan hiikuuf sadarkaa Ardiittis tarkaanfiwwan adda addaa fudhatamanii jiru. Tarkaaffiwwaan kana keessaas waliigalteewan akka Idl-Addunyaatti bahan irratti dabalataan akka ardiittis sanadoonni

¹⁰ Moojili Ilqso, Dantaalee Maatii, Dubartootaa Fi Daa'immanii Xiyyeffannoo Argachuu Qaban, Onkoloolessa, 2012 Ilqso, Adaamaa ful.18

¹¹ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979 entry into force 3 September 1981,

dubartootaa addatti akka bahan ta'ee jira. Keessumaayyuu Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic violence (Stanbul Convention) akka ijootti kan ka'uudha. Waliigalteen kunis kan inni kaayyeffate miidhaawan dubartoota irratti raawwatamu hambisuu, miidhamtootaaf eegumsa taasisuu fi raawwattoota yakkaa itti gaafatamummaa jalaa akka hin bane taasisuudha.¹² Konveenshinich keewwattoota 81 fi boqonnaa 12 ofkeessaa qaba. Keewwattota kana keessattis ittisa, eegumsa fi deeggarsa miidhamtootaaf taasisuu, shakkamtoota seeratti dhiheessuuf imaammata qindaa'aa kan ofkeessatti hammatedha. Sarbaminsa mirga dubartootaa fi miidhaawan mana keessatti dubartoota irratti yeroo nagaas ta'ee yeroo lolaa raawwatamu irratti raawwatinsa qaba.¹³ Sanadni kun loogii maaliyyuu bu'uura godhatee dubartoota irratti raawwatamu dhorkuu dabalatee miidhaa dubartoota irratti raawwatamu, miidhaa mana keessatti dubartoota irratti raawwatamu fi miidhaawan koorniyaa bu'ureffachuun dubartoota irratti raawwatamaniif hiika kennee jira.¹⁴ Akka waliigalaatti sanadni kun sanada miidhaa dubartoota irra gahu irratti yeroo jalqabaatiif qophaa'e ta'uu isaatiin wal qabatee sanada miidhaa dubartootaa addunyaa jedhamee beekama.

Chaartarri Mirga Namaa fi Uummataa Afrikaa Dhaabata Gamtaa Afrikaan bara 1981 bahes sanada biraa dhimma dubartootaa haala addaatiin pirootokooliidaan ilaaluuf yaaledha. Pirootokoolicha keewwata 2 jalatti akkaataa itti fayyadama mirgoota chaartarii kanaan kennamii irratti garaagarummaan bifaa kamiiyyuu taasifamu akka hin qabne tuma. Kanaan dabalata keewwata 18 jalatti biyyoonni miseensa gamtichaa ta'an akkaataa itti fayyadama mirgoota chaartarii kanaan kennamanii irratti garaagarummaa dubartoota fi dhiira jidduutti taasifamu kamuu maqsuu akka qaban dirqisiiseera.¹⁵

¹² Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Stanbul Convention), came into force on 1 August 2014.

¹³ Kanuma, keewwata 2

¹⁴ Kanuma, keewwattoota 3 fi 4

¹⁵ The African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights' Protocol on the Rights of Women in Africa (Maputo Protocol), 2003.

1.3.Yad-Rimee Mirga Daa'immantii

1.3.1. Daa'immantii Eenyu?

Umuriin yeroo daa'imummaa, yeroo itti daa'immantii haala addaan kunuunsi, eegumsi fi deeggarsi barbaachisaan qaamolee dhimmi ilaallatu hundaan taasifamuufii qabuudha. Daa'immantii sababa umurii, bilchinaa sammuu fi guddina qaama isaanii irraa kan ka'e miidhaawwaan garagaraatiin haala salphaadhaan saxilamuu waan danda'aniif karaa maatii, hawaasaa fi mootummaatiin eegumsii fi kunuunsi barbaachisaan taasifamuufii qaba. Kana malees daa'immantii dhaloota egeree addunyaayaa kanaa dhaloota harkaa fuuchuun dhaloota dhufuuf dabarsan waan ta'aniif addunyaan kun akka itti fuftu yoo barbaadame kunuunsi barbaachisaan taasifamuu, akkasumas mirgoonni fi dantaaleen isaanii eegamuu fi kabajamuutu irra jiraata.

Mirgootaa fi dantaalee daa'immantii kabachiisuuf hiika daa'immantii beekuun baay'ee barbaachisaadha. Kanumaan walqabatee gaaffii ka'uu malu Daa'immantii eenyu? Kan jedhuuf umuriin Daa'imummaanii yoom eegalee yoom xumurama? Kan jedhudha.

Hiikaa daa'immantii ilaachisee seerri rogummaa qabu tokko Konveenshinii mirgoota daa'immantii (CRC).yoo ta'u, Akkaataa hiika waadichaan kennameenis ‘daa’ima’ jechuun; “*... a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained.*”¹⁶ Jechuun kan tumee jiru yoo ta'u,

Hiikoon isaas “Seera daa'immantii ilaalu irratti umuriin gaa'elaaf itti qaqqaban kanaa gadi yoo ta'e malee, waadaa kanaan “Daa’ima” jechuun, nama umriin isaa waggaa 18 gadi ta'e kamiyyuu jechuu” akka ta'e hubatama.

Hiika waadaa mirgoota daa'immantii kana irraa akka hubatamutti ; daa'ima jechuun yoo kan seera biraan daa'immantii irratti raawwatinsa qabuun gaa'eessa jedhameen alatti, dhala namaa kamiyyuu kan umuriin isaa waggaa 18 gad ta'e jechuun hiikeera. Hiikaa kunis daa'imummaan yoom akka xumuramu malee yoom eegaluu qaba kan jedhu ifatti kan hin keenye ta'uun ni hubatama. Haata'u malee waadaa'uma kana seensa isaa keeyyata 9ffaa jalatti,

¹⁶ Convention on the Rights of the Child Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 1

“Bearing in mind that, as indicated in the Declaration of the Rights of the Child, “the child, by reason of his physical and mental immaturity, needs special safeguards and care, including appropriate legal protection, before as well as after birth”¹⁷ jechuun kaa’ee jira.

Akkaataa waadaa kaanaatiin daa’immin sababa bilchina dhabuu qaamaa fi sammuu isaatiin eegumsi fi kunuunis addaa akka isi barbaachisuufi kunis da’umsa duraafii da’umsa boodas akka ta’e kaa’ee jira.

Gama biraatiin Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa’immanii Afrikaa, hiikkaa daa’ima ilaalchisee karaa Waadaa Mirgoota daa’immanii irraa adda ta’een ibsee jira. Kunis chaartericha keewwata 2 jalatti akka ibsutti,

“... a child means every human being below the age of 18 years.”¹⁸ jechuun hiikeera.

Akkataa chartarii kanaatiindhalli namaa umuriin isaa waggaa 18 gad ta’e kamiyyuu daa’ima akka ta’e hubachuun ni danda’ama. Sanadoota kanas yoo ilaalle hanga umurii meeqaatti kan jedhu malee daa’imummaan yoom akka eegaluu waan kaa’e hin qabu.

Gaaffii Marii

1. Akka keessanitti daa’imummaan yoomirraa eegaluu qaba jettu? Maaliif? Irratti mari’adhaa.
2. Waadaa mirgoota Daa’imannii seensa isaa keeyyata 9 jalatti ibsuun kan barbaade daa’imni tokko osoo hin dhalatiin duras mirgi isaa eegamaadha jechuudhaa? Yoo akkas ta’e daa’ima gadameessa haadhaa keessa jiruuf mirgoota akkamiitu eegamuufii danda’a? Irratti mari’adhaa.
3. Seeronni kunniiin daa’imni dhala namaa umuriin isaa waggaa 18 gad ta’edha jechuudhaan kaa’u. Namni tokko dhala namaa jedhamuu kan danda’u yoom irraa eegaleetu? Seeronni kunniiin daa’imummaan yoom irraa eegalee akka ta’e ifatti kaa’uu kan hin barbaanneef maalif isnitti fakkaata?

1.3. Qajeeltoowwan Bu’uuraa Mirga Daa’immanii

Daa’imman sababa bilchina sammuu fi qaamaa dhabuu irraan kan ka’e balaawwanii fi rakkooowwan adda addaatiif haala salphaadhaan saxilamuu danda’u. Balaawwan haala

¹⁷ Kanuma, seensa isaa keeyyata 9ffaa

¹⁸ African Charter On The Rights And Welfare Of The Child, Adopted by the 26th Ordinary Session of the Assembly of Heads of State and Government of the OAU Addis Ababa, Ethiopia - July 1990 Entered into force on 29 November, 1999

salphaadhaan irratti qaqqabuu danda'an irraa baraaruuf immoo eegumsi fi kuniinsi addaa kan isaan barbaachisu ta'uu kan falmisiisuu miti. Kanuma mirkaneessuuf tarkaafiiwan adda addaa sadarkaa adda addaatti fudhamaa turaniiru. Tarkaanfiwwan kanneen keessaas seerota baasuun gara hojiitti hiikuun akka tarkaanfii isa jalqabaaf ijootti ilaalamia. Akka walii galaatti tumaaleen seeraa yeroo adda addaa tumamanis mirgoota daa'immanifi beekamtii kennanii jiru. Mirgoota kana keessaas muraasni isaanii:- mirga loogii irraa bilisa ta'uu, mirga walqixxummaa, mirga dantaa olaanaa daa'immanii, mirga maatii ofii beekuu, mirga miidhaa irraa eegamuu, mirga eenyuummaa ofii beekuu, mirga barachuu , mirga bilisummaa yaadaa, mirga Odeeffannoo argachuu, Kabajamuufi Eegamuu Mirga Jirenya Dhuunfaa fi kkf dha.

Mirgoonni daa'immanii sadarkaa idila addunyaafi ardiitti akkasumaas biyyatti beekamtiifi eegumsa seeraa argatan qajeeltoowwan bu'uuraa beekamoofi baay'ee barbaachisoo ta'an arfan karaa gidduu galeessa godhateen hojiirra ooluu qabu. Qajeeltoowwan kunis qajeeltoo bu'uura seeraafi fudhatamummaa addunyaaleesaa qabaniidha. Gama biraan qajeeltoowwan kunis "Qajeeltoowwan Bu'uura Mirgoota Daa'immanii" jedhamuun beekamu. Isaanis, Qajeeltoo Loogii irraa bilisa ta'uu; Qajeeltoo dantaa Olaanaa daa'immanii; Qajeeltoo Mirga Lubbuun Jiraachuufi Misoomuu fi Qajeeltoo Kabaja Ilaalcha Daa'immaniiti.¹⁹

Qajeeltoowwan bu'uuraa mirga daa'immanii dhimmoota daa'imman ilaallatan hundaa keessatti qaama seera baastuun seerri yommuu bahu, qaama seera raawwachiftuun seerri yommuu raawwatamu, qaama seera hiiktuun hojiin abbaa seerummaa yeroo raawwatamuufi hojiilee bulchiinsaa hundumaatti qajeeltoowwan bu'uuraa kun akka qajeelchituufi wiirtuu lafee dugdaatti kan ilaalamian ta'u. Bakka shakkiin uumamee fi barbaachisaa ta'ee argamettis qajeeltoowwan kanaaf dursi kennamuu akka qabu agarsiisa. ²⁰Kanaaf, kutaa itti anan jalatti maalummaafi haala hojiirra oolmaa qajeeltoowwan bu'uuraa mirgoota daa'immanii irratti xiyyeffachuun tokko tokkoon kaasuun kan ilaallu ta'a.

1.3.1. Qajeeltoo Loogii Irraa Bilisa Ta'uu

Qajeeltoowwan bu'uuraa seera mirga namoomaa keessaa tokko qajeeltoo dhalli namaa garaagarummaan ykn loogiin otuu irratti hin taassifamiin mirga namoomaa nama hundaaf raawwatinsa qaban keessaa tokko qajeeltoo mirga walqixxummaati. Qajeeltoo

¹⁹ Miljalee asii olii lakk-10, fuula 24

²⁰ Kanuma

walqixxummaa dhala namaa kana hojiirra oolchuufi alloogummaa kamiyyuu dhabamsiisuuf, waliigalteewwan mirgoota namoomaa addunyaa hedduu keessatti akka hammatamu ta'eera. Fknf, Waligaltee Mirgoota Daa'immaanii Addunyaa (CRC)'n sanada mirga daa'immanii addunyaa jedhamuun kan beekamu qajeeltoo wal qixxummaa kanaan wal qabsiisees kwt. 2 jalatti haala kamiiniyyuu daa'immaan irratti loogii raawwachuu dhorkaa ta'uu ibsa. Kanas “... *the child is protected against all forms of discrimination ...*”²¹ jechuun kaa'ee jira. Akkataa keewwata kanaatiin daa'imni kamiyyuu sababa ilaalcha maatii ykn guddistuu isaaniitiif loogii irratti taasifamuu akka hin qabne ibsa. Dhimma kanaan wal qabsiisee Koonveensiiniin kun daangaa raawwatinsa qajeeltoo kanaa ilaachisee, biyyoonni miseensa ta'an hundi daa'imman aangoo bulchiinsa daangaa biyya isaanii keessatti argaman hundaaf haala kaminiyyuu garaagarummaa tokkollee otuu irratti hin godhiin mirgoota waadicha keessatti tarreffaman kabajuufifi mirkaneessuufii akka qaban ni dirqisiisa.

1.3.2. Qajeeltoo Dantaa Ol'aanaa Daa'immanii

Qajeeltoon kun qajeeltoo mirgoonni daa'immanii ittiin hogganaman isa bu'uuraati. Gaalee “Dantaa Ol'aanaa” jedhu kanaaf hiikni kennname jiraachuu baatullee waadaaleen mirgoota daa'immani fi chaarteriin gochaaleen daa'imman ilaallatan yommuu raawwataman xiyyeffannoон dursa dantaa ol'aanaa daa'immaniif kennamuu akka qabu ni dirqisiisu.

Haaluma kanaan CRC'n kewt.3/1/ jalatti akkas jedhee ibseera.

“In all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities, or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration”

Hiikni isaas “Dhaabbilee mootummaa ykn nageenya hawaasaa dhuunfaatiin, manneen murtiitiin, abbootii taayitaa bulchiinsaatiin, ykn qaamolee seera tumanii, tarkaanfiin daa'imman ilaalu kamiyyuu wayita fudhatamu haalli faayidaa daa'immanii itti eegamu hundarra dhimma dursi kennamuuf ta'a”. Kan jedhudha. Kanaaf daangaa raawwatinsa dantaa ol'aanaa qajeeltoo kanaa ilaachisee, dhimmoota Daa'immaan ilaallatan hunda fi itti gaafatamummaan qaamolee mootummaa fi dhaabbilee biroo irratti kan gatame ta'uu agarsiisa.

²¹ Mil-jalee asii olii lakk- 16, kwt. 2

Walumaa galatti Dantaa olaanaa daa'immaniif murteessuufi xiinxaluuf qabxiwwan xiyyeffannoo keessa galu qaban,

- ✓ yaada daa'imichi dhiyeessuu
- ✓ eenyummaa daa'imichaa tilmaama keessa galchuun
- ✓ Guddina daa'imichaaf waliitti hidhamiinsa Maatiifi Naannoo mijataa kan uumuu ta'uu
- ✓ Kunuunsa, eegumsaafi nageenya daa'imichaaf
- ✓ Haalli rakkisaan daa'imichi keessa jiru,
- ✓ Mirga fayyummaa daa'imichaa eegamuuf qabu
- ✓ Mirga barnoota daa'imichaa kan kabachisuu kanneen jedhamaniidha.

Heera Mootummaa Federaala Dimokraatawaa Itiyoopiya fi kan naannoo Oromiyaa yoo ilaalles, dantaa daa'ima ol'aanaaf dursi akka kennamuu qabu kwt 36(2) jalatti tumanijiru. Adeemsi seeraa mana murtii keessaafi alatti daa'imman irratti raawwatamu kamiyyuu karaa dantaa ol'aanaa daa'imman gidduu galeessa godhateen ta'uu qaba.

Fakkeenyaaf, dhimma mana murtiitti ilaalameen M/M/W/F/ dhaddachi ijibbaataa dhimma dantaa olaanaa daa'immaniitiin wal qabsiisee, dhimma ilaalee murtii kenneen dhimma falmii maatii keessatti yeroo kamuu mirgii fi dantaan daa'immanii xiyyeffannaadursaa argachuu akka qabu seerri kan kaayyeffate ta'uu ibsuun HMRDFI kwt.9 fi kwt.36(2) akkasumas konveenshiinii mirga daa'immanii adunyaa kwt.3 tumaalee seera maatii rogummaa qabaniin walsimsiisee caqasuudhaan murtii M/M/Naannoo kenne diigee abbaa daa'ima aangoo guddistummaa dhorkuun Iyyattuun (adaadaan) daa'ima sanaa mirgaa fi dantaa daa'imichaatiif jecha guddiftuu akka taate angoo mirkaneesseefi jira.²² M/M kun murtii kenne keessatti yaada xiinxalaa ibseen "M/M/ jalaa tumaalee seera maatii heeraa fi sanadoota mirga daa'immanii kan adunyaa akkasumas kaayyoo seera maatii waliigalaa waliin walsimsiisuun hiikuu osoo qaban tumaa seeraa tokko qofa gubba gubbaa ilaaluun murtiin kennan dogongora seeraa kan qabuudha." Jechuun murteesseera.

Walumaa galaatti dhimma falmii maatii keessatti yeroo kamiyyuu mirgaafii dantaan daa'immaniif xiyyeffannoo olaanaa kennuun dhimma yeroo hundaa dursi kennamuuf ta'uu

²² Dhimma manni murtii waliigala federaala dhaddachi ijiibbaataa LGMMWFDHI.31946 jildii 5ffaa irratti keenne

irra jiraata. Kunis bu'uura heera Mootummaa Feederaalaa keewwattoota 9fi 36(2) akkasumaas Konveenshini Mirgoota Daa'imman Addunyaa keewwata 3tiin haala wali simuun hiikamuun, karaa dantaa olaanaa daa'immanii eegsisuun seera maatii tumaalee rogummaa qaban hiikuun barbaachisaa akka ta'e hubatamuu qaba. Murtii kanarrraa wanti hubatamu, qaamni seera hiiktuus ta'ee raawwachiftuu dhimmoota daa'imman ilaallatan irratti yeroo murtii yookiin ajaja kennaan, dantaa olaanaa daa'immaniif dursa kennuu akka qabaniifi seerri kamiyyuu karaa qajeeltoo kanaan walsimuun hiikamuufi hojiirra oolu akka qabu kan agarsiisuudha.

Gama biraatiin Aangoofi gahee hojii MHAAWO tiif kennaman keessa tokko, daa'imman bulchiinsa haqaa biyyattiifi naannichaa keessatti qooda fudhattootaafi fayyadamtoota akka ta'aniif hojjechuufi galma gahiinsa isaatiifis haala mijeessuun tumsu akka qabu. Akkasumsa seeronni sadarkaa naannoo keenyaatti qaama seera baastuu naannichaa, Caffeen bahan, karaa seerota mirgoota daa'immaniifi dantaa olaanaa isaanii kabachisuun sadarkaa biyyaafi naannootti bahan haala wal hin faalleessineen bahuu isaanii mirkaneessuufi hordoffii taasisudha.²³ Labsichuma kwt 7(40) jalattis dantaa daa'immanii kabachisuuf, daa'imman bakka bu'uun himanna hariiroo hawaasaa dhiyyeessuun mirgootaafi dantaailee daa'immani gama kanaanis kabachisuu, akka qaban dirqama A/Alangaa irra kaa'ee jira.

1.3.3. Qajeeltoo Mirga Lubbuun Jiraachuu fi Misoomuu

Qajeeltoon kun mirga daa'imman uumamaan qabani dha. Mirgi lubbuun jiraachuu daa'immanii haala kamiinuu hin daangeffamu. Kanumaan wal qabatee Konvershiniin mirgoota daa'immanis kwt 6(1) jalatti, mootummooni daa'imni kamiyyuu mirga lubbuun jiraachuu yoomiyuu irraa mulqamuu hin dandeenyeef beekamtii kennuu akka qaban ni dirqisiisa.

Dabalataanis konvenshiniin kun lubbuun jiraachuuf misoomuu daa'immaniillee mirkaneessuu akka qaban keewwatumma kana muraa lama jalatti kaa'ee jira.

Gama biraatiin immoo daa'imni tokko lubbuun jiraachuuf tarkaaffiwwaan barbaachisoon fudhatamuu kan qaban ta'uu isaati. Fakkenyaaf, Tarkaanfiiwwan fudhamuu qaban kan akka Kunuunsa gahaa haadholiifi daa'immaniif taasisuu; Du'a daa'immani fi haadholii xiqqeessuu; Haala mijataa guddina daa'immaniif tolan uumuu; Hanqina nyaataa fi

²³ Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa hundeessuuf bahee, labsii lakk 214/2011 kwt. 7(36)

dhibeewwan daddarboo fi tasaa ittisuu fi xiqqeessuu; Fayyummaa qaamaa fi xiinsammuu daa'immanii eeguu, fi kkf

Kanarraa ka'uun daa'imman lubbuun jiraachuufis ta'ee misoomuuf wantoonni bu'uuraa dhala namaaf barbaachisoo ta'an kanneen akka nyaataa, mana jirenyaa, uffataa, yaalii fayyaa argachuu, naannoo mijataa keessa jiraachuu fi kkf dabalata. Kanaaf daa'imman lubbuun jiraachuufis ta'ee guddachuuf mirga qallabaa argachuufi haala jirenyaaaf mijataa keessatti guddachuu qabu. Mirgi qallaba argachuu kun mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu daa'immaniin addaan bahee ilaalamu hin qabu.

Haalota kana guutuuf immoo dirqamni akka waliigalaatti qaama mootummaafi dhuunfaa irratti kan gatame yoo ta'eес, hangafummaan dirqamichaa maatii irratti kan gatamu ta'uu seerota dhimmichaaf rogummaa qaban kan akka seera maatii irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaaf qaamoleen kallattiin dantaa daa'immanii irratti murtii kennaan keessuma qallaba daa'immanii murteessuu irratti qaamni aangoo qabu manni murtii, yeroo murtiifi ajajoota kennuu, dhimmi xiyyeffannaan ilaalu qabu qajeeltoo mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu daa'immaniif dursa kennuun barbaachisaa akka ta'e hubatamuu qaba.

1.3.4. Qajeeltoo Kabaja Ilaalcha Daa'immani

Qajeeltoon kun mirga daa'imman dhimma isaan ilaallatuu fi dantaa isaaniitiin hidhata qabu hunda irratti qaamaan ykn karaa Bakka bu'aa isaaniitiin dhiyaachuun qaama aangoo abbaa seerummaas ta'ee bulchiinsaatti mirga dhagahamu, yaadaafi ilaalcha isaanii ibsachuuti. Mirgi kun qajeeltoo waliigalaa mirgoota bu'uuraa daa'immanii raawwachisuufi hojjiirra oolchuuf barbaachisuudha. Daa'imman dhimma dantaa isaanii tuqu ilaalchisee bakkaa fi yeroo kamittuu mirga dhagahamuu fi yaada isaanii ibsachuu qabu. Konvenshiniin mirgoota daa'immaniis qajeeltoo kanaan wal qabatee bifaa kanaa gadiitiin tumee jira.

“...the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child...”

Akka waadaa kanaatti daa'imman dhimma isaan ilaallattu irratti bilisa ta'anii yaada isaanii kennachuu akka qaban kaa'a.

Daa'imman dantaalee fi mirgoonni isaanii akka kabajamanii fi hojjiirra oolaniif, qaama dhimmi ilaallatu qaama bulchiinsaas ta'e qaama aangoo abbaa seerummaa qabu mana murtiitti dhiyaachuun yaadaa fi fedhii isaanii ibsachuuf mirga qabu. Fakkeenyaaf, yeroo

hiikkaa gaa'ilaa daa'imman umuriin isaanii waggaa 5'n ol ta'an haala fi bakka guddina isaanii ilaalcissee yaada isaanii dhaddachatti dhiyaatanii ibsachuuf mirga akka qaban tumameera.²⁴ Waliigaltee guddifachaa mirkaneessuun dura M/M daa'imichi umurii waggaa 10'n fi ol yoo ta'e yaada daa'imichaa/tii dhagahuun dirqama.²⁵ Kanaaf, sirna haqaa keessatti sirni qajeeltoo kabaja ilaalcha daa'immaniif iddo olaanaa kenu diriirfamuun sirni daa'imman itti dhagahamanii fi murtii saffisaa argachuu danda'an mijataan jiraachuu qaba. Sirna haqa yakka biyya keenyaa keessattis daa'imman adeemsa dhimmi yakkaa ittiin ilaalamu keesssatti mirga dhagahamuu fi yaadni kennatan kabajamuufitu jira. Yaadni daa'imman kennan hanga umurii fi bilchina isaanii irratti hundaa'uun akka barbaachisummaa isaatti ulfaatinni kan itti kennamu ta'uyyuu, dhimmoota falmii daa'imman ilaallatan hundaa keessatti daa'imman haala addaan dhagahamuu akka qaban ni agarsiisa.

Daa'imman dhimma dantaa isaanii ilaallatu hundumaa keessatti yaada isaanii kenuuf ykn dhagahamuuf dandeettii ni qabu jedhamee tilmaamni fudhatamuu qaba. Kanaafuu, daa'imman yaada isaanii yommuu dhiyeeffatan ykn dhagahaman dandeettii isaanii mirkaneessuuf hin dirqaman jechuu dha.²⁶ Mana murtiis haa ta'u qaamni mootummaa kamiyyuu dantaa daa'immanii irratti yommuu murtii kenu ykn tarkaanfii fudhatu akka qajeeltootti daa'imman yaada isaanii kenuuf dandeettii ni qabu jedhee tilmaamni fudhatamu qaba.

Gaaffii Marii

1. Yeroo tokko tokko mirga dantaa ol'aanaa daa'ima fi mirgi kabajamuu ilaalcha daa'imichaa yoo walitti bu'u ni mul'ata. Yoo akkas ta'u mirga isa kamtu dursi kennamuufi qaba jettu maaliif? Ulaagaan ittiin sadarkeessinuu hoo maal ta'uu danda'a? irratti mar'adhaa.
2. Daa'imman sababa umurii isaatiin hanqina bilchina sammuu waan qabanii eegumsii fi kunuunisi addaa kan isaan barbaachisu ta'uu yaada wal falmisiisuu miti. Gama biraatiin immoo daa'imman mirga ilaalchi isaanii kabajamuufi qabu jedhama. Yaadonni kun lamaa akkamiiin wal simsiifamuu danda'u jettu? Daangaan ilaalcha daa'immanii kabajuu hanga kamitti ta'uu qaba?

²⁴ Seera Maatii Oromiyaa labsii lakk- 69/1995 fi labsii isa foyyeessuf bahee labsii lakk-83/1996 ; Kwt. 208/3

²⁵ Kanuma Kwt. 211(2),(3,A)

²⁶ Barruu Harkaa Leenjii fi Hubannoo Miidhaawwan Dubartootaafi Daa'imman Irratti Gahu Ittisuufi Deebii Kennuuf Qophaa'e, Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa, Finfinnee Amajjii Bara 2012 ful. 14

1.4.Yaad-Rimee Waliigalaa sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwatanii

Sirni haqaa daa'imman yakka raawwatanii gama tokkoon dantaa daa'immanii isa olaanaa gama biraatiin dantaa hawaasa waliigalaa gama nageenyaa wal madaalchisuuf falaasama kalaqamee dha. Aangafummmaan sadarkaa guddina xin-sammuu daa'imman irratti kan xiyyeffatuu dha. Kuniis, ka'uumsa umurii itti gaafatamummaa yakkaa bu'uuruu irraa eegalee adeemsi dhagahaa fi tarkaanfilee fudhataman of-jalatti kan hammatuu dha. Qabiyyeen sirni haqaa daa'imman yakka raawwatanii biyyoota addunyaa gidduutti garaagarummaa kan jiru ta'uus hawaasni addunyaa garuu qabxii tokko irratti waliigaluu. Kunis sirni haqaa daa'imman yakka raawwataniiif hordofamu sirna haqaa ga'eessotaa irraa adda kan ba'e ta'uu qaba kan jedhuu dha.

Namoota umurii daa'imummaa keessatti yakka raawwataniiif moggaasni maqaa fi hiikni sadarkaa idil-addunyaatti fudhatamummaa qabu kennameef hin jiru.²⁷ Biyyoonti adda addaa seera biyyooleessaa issaanii keessatti moggaasaa fi hiika garagaraa kennaniiruui. Fakkeenyaaf, daa'imman yakka raawwatan (juvenile delinquent), daa'imman balleessaa raawwatan (juvenile offender), dogooggoortoota qulqulluu (innocent offender), dargaggoo balleessaa raawwatan (young offender), fi daa'imman seera waliin walitti bu'an (juvenile come in conflict with the law) jedhanii yoo moggasan ni mul'ata. Kana malees daa'imman yakka raawwatan kan jedhaman namoota daangaa umurii kam keessatti argaman ilaallata gaaffii jedhuufis sadarkaa idil-addunyaatti waliigalteen mirgoota namoomaa ibsa ykn hiika waaltaawaa kenne hin jiru. Waliigalteen Mirgoota Daa'immanii Addunyaa jecha daa'ima jedhuuf hiika kennuyyuu daa'imman yakka raawwatan kan jedhuuf garuu hiika osoo hin kenniin hafeera. Sanadootni idil-addunyaay dirqama raawwatamummaa qaban kan akka Waliigaltee Mirgoota Siivilii Fi Siiyaasaa Addunyaas hiika kennurra mirgootaa fi eegumsaa isaaniif godhamuu qabu tarreessuu dhaan irra darbaniiru.

²⁷International child development center,*Innocenti digest: Juvenile Justice*, ...<http://www.unicef-inc.org/publications/pdf/digest>

1.4.1 Mirgoota Sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwataniif Waadaa Mirgoota Daa'immanii

Waliigalteen Mirgoota Daa'immaanii Addunraa sirna haqa daa'imman yakka raawwatan ilaachisee bifaa facaa'aa ta'een mirgoota fi eegumsa taassifamuu qaban keewwattoota garagaraa jalatti yoo tumu keewwata 37^{ffaa} fi 40^{ffaa} garuu qajeeltoowwan bu'uuraa sirna haqa daa'imman yakka raawwatan itti hogganamu gochuun tumeera.²⁸ Mirgoonnii fi qajeeltoowwan keewwattoota kana jalattii fi kan biroo keessatti daa'imman yakka raawwatan ilaachisee kaa'aman keessaa muraasni kan armaan gadiiti.

1.4.1.1. Eegumsa Dantaa Daa'immanii isa Olaanaatiif Godhamuu qabu

Waliigalteen Mirgoota Daa'immanii keewwata 3/1/ jalatti tarkaanfiin eeggannoo daa'imman ilaachisee dhaabbilee mootummaatiin ykn dhuunfaatiin manneen murtiitiin, qaamolee bulchinsaatiin wayita fudhatamu kamittuu dantaan *daa'immanii inni olaanaan dhimma dursi kennamuufii* qaba jechuun tumeera. Gaaleen 'dhimma dursi kennamuufii qabuu dha' jedhu kan agarsiisu dantaan daa'immanii yeroo hunda qofaa isaa of danda'ee ykn adda bahee kan ilaalamu osoo hin taanee mirgoota namoomaa kan biroo kan akka mirga ga'eessotaa fi daa'immanii kan biro waliin kan wal dorgomuu fi walitti bu'uu dha.²⁹ Yeroo haalli akkanaa uumamu dursi dantaa daa'immanii isa olaanaaf kennamuu kan qabu ta'u kan agarsiisu dha.³⁰ Dantaan daa'immanii olaanaa maal akka ta'e hiikni waltawaan kennamuufii baatuyyuu dhimmaa dhimmatti bifaa garagaraatiin ilaalamuu danda'a. Fakkeenyaaaf, Bulchiinsa sirna haqa daa'imman yakka raawwataanii keessatti dantaa daa'immanii isa olaanaatiif eegumsa gochuuf abbaan seeraa adabbii kennuu kan qabu ulfaatina yakka raawwatamee irratti hundaa'uun otuu hin taane haala xin-sammuu, hawaasummaa fi maatii daa'ima sanaa irratti hundaa'ee ta'uu qaba. Haqa daa'immanii keessatti daa'imummaan himatamaa erga hubatame boodatti abbaan seeraa xiyyeffanna gochuu kan qabuu tarkaanfilee eeggannoo daa'ima kana gara lammii hawaasaaf gumaacha gaarii taassisuu danda'uutti jijiiran qopheessuu dha. Walumaagalatti akkaataa qajeeltoo dantaa daa'immanii isa olaanaatiin xiyyeffannaan kan

²⁸Committee on Rights of The Child (2007), General comments No.10(2007)children's rights in juvenile justice

²⁹Committee on the rights the children, General comment 14(2013) on the rights of the child to have his or her best interest taken as primary consideration(art.3)

³⁰ Kanuma

kennamuuf yakka raawwatameef ykn gosaa fi hanga adabbiif osoo hin taanee himatamaaf akkasumas dantaa isa fuul-duraa fi sadarkaa bilchina daa'ima sanaatiifidha.

1.4.1.2. Ka'uumsa Umurii Itti Gaafatamummaa Gocha Yakkaa

Kaayyoon seera yakkaa gocha adabuu osoo hin taane yaada sammuu yakka raawwatee adabuudha. Bilchinni sammuu umurii namaa waliin kan deemu yoo ta'u namni sammuu isaa sadarkaa bilchina barbaadamuurra hin geenye akka nama sadarkaa bilchinni sammuu isaa sadarkaa barbaadamuurra gaheetti adabuun kaayyoo seera yakkaa waliin kan deemu miti. Yoo adabamees namni sun adabbii sana irraa kan baratu osoo hin taane adabbii kanaan kan miidhamu ta'a. Kanaaf hanga dandeettii wantoota xiinxaluu fi murteessuu horatanitti namoota umurii murtaa'ee gadi ta'an itti gaafatamummaa gocharraa bilisa gochuun barbaachisaa dha.

Akkuma irratti kaasuuf yaalame ka'uums umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa ilaalcissee sadarkaa idil-addunyaatti ka'uumsi umurii waltaawaa ta'e hin jiru. Waliigalteen mirgoota daa'immanii (CRC) ka'uumsa umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa kaa'uu irra keewwata 40(3-a) jalatti biyyoonni qaama waliigaltee kanaa ta'an umurii daa'imni tokko dandeettii seera yakkaa irra darbuu ykn cabsuu akka hin qabaaneetti tilmaamamu akka hundeessaniif qajeechee bira darbeera.

Asirratti garuu wanti hubatamuu qabu ka'uumsi umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa guddachuun ykn xiqqaachuun qofti kallattiidhaan sadarkaa guddina sirna haqaa daa'immanii biyya tokkoo kan agarsiisu miti. Fakkeenyaaaf, biyyoota tokko tokko yoo fudhanne ka'uumsi umurii itti gaafatamummaa wagga 8 yoo ta'u, daa'imman wagga 16 gadii jiran hundi adeemsa sirna haqaa daa'immaniitiin ilaalamu. Akkasumas wagga 16 dura adabbiin ykn tarkaanfiin bilisummaa isaanii guutummaatti daaangeessu irratti hin fudhatamu³¹. Gama biraatiin biyyoonni tokko tokko immoo ka'uumsi umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa wagga 14 yoo ta'u umurii wagga 14 irraa eegalee daa'imman yeroo yakka raawwatanitti sirnuma idileetin hogganamu³².

³¹ Mil-jalee asii olii lakk 27

³² Kanuma

Dhimma kanaan wal qabatee koreen Waliigaltee Mirgoota Daa'immanii (CRC committee) qajeelfama baaseen biyyootni ka'uumsa umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa umurii waggaa 12 gadiitti taassisan gara umurii waggaa 12tti akka guddisaniif waamicha taassisiseera.³³ Akkasumas daa'imman hanga umurii waggaa 18 gahaanitti yeroo yakka raawwatan seerota deemsaa fi bu'uraa kan warra ga'eessotaa irraa adda ta'een akka hoogganaman waamicha godheera.³⁴ Qajeelfamichi biyyoota baaxii umurii daa'immummaa waggaa 18 ol taassisan yoo jajjabeessu biyyoota daa'imman daangaa umurii waggaa 16-17 keessatti argamaniif haala addaatiin sirna haqa daa'immanii irraa fayyadamtota akka ta'aan heeyyamaniifis daa'imman gidduutti garaagarummaa ykn qoddii kan uumuudha jechuun sirna yakkaa keessatti baaxii umurii daa'imummaa gara umurii waggaa 18tti akka guddisaniif qajeelcha kenneera.³⁵

1.4.1.3. Qaamolee Haqaa Dhimma Daa'imman Yakka Raawwatan Ilaalu Keessatti Hirmaatan

Caaseffamni qaamolee haqaa daa'imman yakka raawwatanii dhufan keessummessu bifa kan ga'eessotaa irraa adda ta'een hundaa'uutu irraa eegama. Kunis haala xin-sammuu daa'immanii hubannoo keessa galchee fi sadarkaa bilchina sammuu isaaniitiin keessumeessuu kan danda'u ta'uu qaba. Bifa kanaan kan hin hundoofne yoo ta'e kaayyoo seera yakka dura ka'aa ture sana galmaan gahuun rakkisaa ta'a.

Diriirfamni caasaa qaamolee haqaa daa'imman yakka raawwatan akka akkam ta'uu qaba kan jedhu ibsuu baatuuyyuu barbaachisummaa qaamolee haqaa addaa fi seerota addaa ilaalchisee Waliigalteen mirgoota daa'immanii kwt. 40/3/ jalatti biyyootiin miseensa waliigaltichaa ta'an daa'imman seera yakkaa irra darbaniif ykn yakkaan himatamaniif ykn cabsuun isaanii irratti mirkanaa'eef seerota deemsaa fi bu'uraa akkasumas qaamolee addaa hundeessuu akka qaban ni kaa'a. Daa'imni tokko yakka raawwachuu to'annaa jala yeroo oleerra eegalee hanga tarkaanfii eeggannoон ykn adabbiin irratti kenname xumuramuutti adeemsaa fi qaamolee idilee irraa addatti bahee yoo ilaalamalee malee kaayyoон sirna haqaa daa'immaan yakka raawwatanii milkeessuun hin danda'amu.

³³ Miil-jalee asii olii lakk- 28

³⁴ Kanuma

³⁵ Kanuma

Biyyoota tokko tokko keessatti dhaabbileen sirna haqa daa'immanii jedhamanii addatti kan hundeffaman waajjira poolisii dhimma daa'immanii irratti hojjatan, manneen murtii daa'immanii fi manneen amala sirreessaa daa'immanii kan of keessatti hammatuu dha. Kanarraan ka'uunis utubaalee sadan sirna haqaa daa'imman yakka raawwataniii jedhamuun beekamu.

1.4.1.4. Tarkaanfilee Mana Murtiitiin Alatti Fudhataman (Non Judicial Measure)

Daa'imman yeroo yakka raawwataniitti kallattii lamaan tarkaanfiin irratti fudhatamuu danda'a. Inni jalqabaa gama mana murtiitiin yoo ta'u inni biroon ammo tarkaanfii eeggannoo mana murtiin alatti fudhatamanii dha.³⁶ Waliigalteen kana kwt. 40/3-b/ jalatti yeroo barbaachisaa ta'ee argametti, mirgi namoomaa hanga kabajameetti daa'imman yakka raawwatan gara mana murtii geessuun osoo hin barbaachisiin tarkaanfii irratti fudhachuun kan danda'amu ta'u ni ibsa. Kunis daa'imman yemmuu yakka raawwataniitti dhimma isaanii caasaa hawaasummaatiin (community based setting) akka ilaalamuuf akeeka.

Daa'imni tokko yakka raawwachuuun gara waajjira poolisii fi mana murtiitti ni geeffama yoo ta'e xinsammuu isaa keessatti miirri balleessummaa kan itti dhaga'amu ta'a. Miirri ofitti amanamummaa isaas ni hir'ata. Kunis uumamu kan danda'u waajjira poolisii fi mana murtii ilaachisee hubannoo hawaasa bal'aa keessa jiru irraan kan ka'ee dha. Miirri baleessummaa yeroo hunda daa'ima kana keessa kan deddeebi'u yoo ta'e daa'imni kun akka yakkamaatti of ilaaluun carraan yakka biraan raawwachuu isaa guddaa dha. Kana malees haawaasatti makaneesi jiraachuun itti ulfaaachuun danda'a waan ta'eef adeemsa akkasii diriinsuun barbaachisaadha.

1.5.Sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwataniifi Waliigaltee Mirgoota siivilii fi siyaasaa Idil-addunya (ICCPR)

Mirgoonnii fi eegumsi waliigaltee mirgoota daa'immanii keessatti ibsamaniin irratti dabalataan mirgoota armaan gadii daa'imman yakka raawwataniii waliigaltee kana keessatti eegumsi taasifameefii jira.

³⁶ Kanuma fuula 8

1.5.1. Iddoon turtii Daa'imman yakka raawwataman ga'eessota irraa adda ta'u

Waliigalteen mirgoota siivilii fi siyaasaa ildil-addunyaa kwt. 10/2-b/ jalatti daa'imman yakka raawwatan yemmuu himatamaniitti ga'eessota irraa adda bahuu fi hatattamaan mana murtiitti dhiyaachuu akka qaban ni ibsa. Dabalataan kwt. 10/3/ jalattis daa'imman ballessitoota ta'aan hidhamtoota ga'eessota ta'aan irraa adda ba'uun kunuunsa umurii isaanii giddu galeessa godhate argachuu qabu jechuun kaa'a. Keewwatni kun lamaan kan agarsiisan murtii balleessummaa duras ta'e boodatti haala kamiinuu daa'imman ga'eessota waliin hidhamuu akka hin qabne dha.

Kana gochuun kan barbaachisee 1ffaa daa'imman uumama isaaniitiin waan naannoo isaaniitti argamutti haala salphaa ta'een madaquu danda'u. yeroo ga'eessota waliin turanittis gochoota isaan raawwatan raawwachuuf kaka'uu danda'u. kana malees daa'imman yakka raawwatan ga'eessota waliin yoo too'ataman ga'eessotaan miidhaan irra gahuu danda'a waan ta'eef mirgi kun eegamuufiin barbaachisaadha.

1.5.2. Deemsi falmii umurii daa'immanii giddu galeessa kan godhatee ta'uu qaba

Waliigaltee kana kwt 14/4/ jalatti akka tumametti yeroo himatamtooni daa'imman ta'aanitti deemsi falmii umurii daa'immanii giddugaleessa kan godhateeefii fooyya'iinsa amala daa'iimaniitiif xiyyeffannaan kan keennu ta'uu qaba. Deemsa falmii keessatti wanti xiyyeffannaan keennamuufii qabu sadarkaa xin-sammuu daa'ima gocha yakkaatiin himatamee fi waa'ee dantaa isaa ykn ishee isa fulduraati. Gama biraatin deemsi falmii idilee dhadacha daa'immanii keessatti akka hojii irra ooluu hin qabne waliigalteen idil-adunyaa kun ni kaa'a. waligaltee'uma kana kwt 6/5/ jalatti adabbiin du'aa daa'imman umurii wagga 18 gad ta'an irratti raawwatamuu akka hin qabne tumeera.

1.6. Sirna Haqa Daa'imman Yakka Raawwataniifi Chaartarii Mirgootaa fi Nageenya

Daa'imman Afriikaa /African Charter on the Rights and Welfare of Child/

Chaartarii kana kwt 17 jalatti eegumsaa fi kunuunsa daa'imman yakka raawwataniif goodhamuu qabu tarreessee jira. Eegumsaa fi kunuunsa keewwata kana jalatti tarreeffaman keessaa muraasni kan armaan gadiiti.

1.6.1. Ka'uumsa Umurii Itti Gaafatamummaa Gocha Yakkaa Hundeessuu

Chaartariin kun kew.17/4/ jalatti biyyootni miseensa waliigaltichaa ta'aan ka'uumsa umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa akka hundeessan kaa'era Chaartariin kunis akkuma Waliigaltee mirgoota daa'immaniiitti ka'umsi umurii meeqa ta'uu qaba kan jedhu kaa'uu baatuyyuu biyootni miseensa chaartarii kanaa ta'aan ka'uumsa umurii itti gaafatamummaa gocha yakkaa akka hundeessaniif qajeelcheera.

1.6.2. Mirga Kunuunsa Addaa Argachuu

Daa'imni yakka raawwateera jedhamee himatamee fi balleessaa ta'ee argame, kallattii mirgoota namoomaa fi bilisummaawwan bu'uuraatiin wal-simuun mirga kunuunsa addaa argachuu akka qabu chaartariin kun kew. 17/1/ jalatti ni kaa'a..

1.6.3. Dhaddacha cufaatti dhagaha gaggeessuu

Chaartarii kana kwt. 17/1-d/ jalatti yeroo dhaga'aan taassifamutti sab-qunnamtiin adda addaa fi uummatni dhaddacharratti argamuu akka hin qabne tumeera. Kunis, dantaa daa'ima kanaatiif jecha yakka raawwatame qaamolee ilaallatu qofaaf ifa gochuu kan gaafatuudha.

Mirgoonni biroo kan akka adabbii al-namoomaa fi qaaneessaa ta'eef saaxilamuu dhabuu, mirga ol iyyannoo gaafachuu fi kan biroo chartaricha keewwata 17ffaa jalatti daa'imman yakka raawwataniif eegamee jira.

BOQONNAA LAMA

MIRGOOTA DUABRTOOTAA FI DAA'IMMANII SEEROTA BIYYA KEENYAA KEESSATTI

Seensa

Dubartoonni sababa barmaatilee, aadaa, seenaa fi ilaalcha badaa dubartoonni mirga namoomaa isaanii akka hin fayyadamne taasisaniin dhiibbaa adda addaatiif saxilamoo yoo ta'an arguun baratameera. Dubartoonni biyya keenyaasakkuma dubartoota kaanii miidhaa adda addaatiif yoo saxilaman mul'atu. Rakkoowwan kana furuufi eegumsa mirgoota namoomaa dubartootaa mirkaneessuuf akka biyya keenyaatti caasaa dhimma dubartootaa fi daa'immaanii hoogganu addatti diriisuu irraa kaasee seerota tumuuf hojimaataa adda addaa diriirsuun hojjetamaa tureera.

Wal qixxummaa dubartootaa mirkaneessuudhaaf adeemsa deemame keessatti heera mootummaa dabalatee seerota adda addaa keessatti haala addaatiin tumaleen mirga dubartootaa hammachiifamuuf yaalamee jira. Seerota biyya keenya keessaa akka waliigalaatti mirgoota dubartootaan wal qabatanii tumaman adda bahanii gabaabinnaan akka armaan gadiitti ilaalamaniiru.

2.1. Mirga Dubartootaa fi Heera Mootummaa RDFI

Akkuma mata dureewwan olii keessatti ka'aa ture, dhiibbaa mirga dubartootaa irratti qaqqabuuf ka'umsa aadaa, ilaalcha hawaasaa, hojimaata fi bakka tokko tokkotti immoo seerotumi bahaniyyuu loogummaa kan qaban ta'u ilallerra. Kana hambisuudhaaf aadaan, hojimaanni, seerrii fi murtiin qaamaa mootummaatiin keennamu kamiyyuu heerichaan kan wal hin simne yoo ta'e fudhama kan hin qabne fi heerichis seera olaanaa biyyattii ta'u ifatti teessisee jira.³⁷ kanaaf aadaan ykn hojimaanni miidhaa mirga dubartoota irratti raawwatamu eeyyamu kamuu fudhatama kan hin qabne ta'u hubachuun ni danda'ama. Gama biraatiin heeruma kana keewwata 9/4 jalatti waleegalteewwaan idil-adunya biyyattiin raggaasifte hundiinuu qaama seera biyyattii ta'uus kaa'amee jira. Kanaaf sanadoonni Idi-Adunyaa kan waliigalaas ta'ee kan addatti mirga dubartoota qofaaf bahanii biyyattiin raggaasifte keessatti

³⁷ Heera Mootummaa Federaalawaa Dimokiraatawaa Itoophiyaa, labsii lakk 1/1987, Kwt . 9/1

mirgoonni hammataman martinuu dubartoota biyya keenyaatiifis raawwatinsa qabaatu jechuudha.

Dubartoonni akkuma nama kamiyyuu mirga namoomaa nama ta'uu isaanii qofaan uumamaan kan goonfataniidha. Mirgi walqixummaa dubartootaas mirga namoomaa ta'uu isaarraan kan ka'e mirgi walqixxummaa kunis eegamuufii akka qabu tumaalee heerichaa adda addaa irraa hubachuun ni danda'ama. Fknf. Heerichuma keewwata 13/2 jalatti mirgoota namoomaa fi bilisummaawwan bu'uuraatiin wal qabatee hiikoo kennamu bifa waliigalteewwan mirgoota namoomaa idil-adunya kan akka Ibsa Waliigalaa Mirgoona Namoomaa (UDHR), Waliigaltee Mirgoota Sivilii fi Siyaasaa Addunyaa (ICCP) fi Waliigaltee Mirgoota Dinagdee, Hawaasaa fi Aadaa Addunyaa (ICESCR) tiin walsimuun kennamuu akka qabu kaa'ee jira. Sanadoonni kunniin immoo mirgi walqixummaa mirga namoomaa ta'uu fi namni kamiyyuu garagaagaltummaa tokko malee walqixa ta'uu tuamnii jiru. Bifa kanaan hiikoon dhimma wal qixummaa dubartii fi dhiiraan wal qabatee yoo kan barbaachisu ta'e akkaataa walii galtee kanaatiin hiikamuu qaba jechuun mirga walqixummaa dubartootaaf heerich beekamtii kenneera.

Karaa biraatiin mirgi walqixxummaa akka walii galaatti fi mirga wal qixxummaa dubartootaa addatti heericha keessatti tumamee jira.

Fknf heericha kwt. 25 jalatti bifa walii galaatiin

“All persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law. In this respect, the law shall guarantee to all persons equal and effective protection without discrimination on grounds of race, nation, nationality, or other social origin, colour, sex, language, religion, political or other opinion, property, birth or other status.” jechuun kaa'ee jira.

Keewwata kana akka hubatamutti namni hunduu loogii tokko malee eegumsa seeraa wal qixa kan qabu ta'uu kaa'a. Loogiin maaluu bu'uura godhatee taasifamuu akka hin qabneefi eegumsi seeraa nama hundaaf bifa walqixa ta'een mirkanaa'uu akka qabu tuma. Kanaaf keewwanni kunis dubartiinis akka nama kamiyyuu eegumsi seeraa mirgoota namoomaa ishiitiif taaasifamuufii kan qabu ta'uu hubachiisa.

Haala addaatiin immoo heeruchuma ktw 35 jalatti walqixxummaa dubartootaa irratti xiyyeffachuudhaan ofdanda'ee tuamamee jira. Keewwata kana jalatti bifa bal'aa ta'ee mirgoota dubartootaaf beekamtii kennamee jira. Fknf. Dubartoonni dhiira walii mirga

walqixa kan qabaniif mirgoota heericha keessatti beekamtiin kennname irraas fayyadamaa akka ta'an; dubartoonni gaa'ila keessatti dhiira waliin mirga walqixa akka qaban fi gorsa karoora maatii argachuuf mirga kan qabaniidha jechuun tumeet jira. Gama biraatiin dubartoonni kana dura sababa ilaalchaaf aadaa boodatti hafaatiin mirgi isaanii sarbamaa waan tureef sana beenya'uuf jechi haala addaatiin tarkaaffiwwan dubartoota fayyadamoo taasisan fudhatamuu akka qaban; mootummaan aadaawwaan booda hafoo fi seerota dubartoota irratti miidhaa qaamaas ta'ee kan xiinsammuu qaqqabsiisuu danda'an hambisuuf seera hojiirra oolchuu qaba. Dabalataan mirga hojiitin wal qabatee dubartoonni mirga qacaramuu, guddina argachuuf, kaffaltii argachuuf, yeroo dahumsaa eeyyeemni dahumsaa haalaa fi amala hojii isaanii irratti hundaa'uudhaan dahumsa duraa fi booda kennamuufii kan qabu ta'uu kaa'ameera. Imaammanni misooma biyyaa yeroo bocamu keessattuu dhimmoota dantaa dubartootaa tuqa keessatti hirmachuuf mir'achiifamuuf mirga akka qaban tumameera. Dubartoonni mirga qabeenya horachuu, bulchuu, too'achuu, fayyadamuu fi dabarsuu keessumaayyuu qabiyyee lafaa dabarsuu, bulchuufi too'achuu keessatti dhiira waliin mirga wal qixa kan qaban fi mirga dhaaluus walqixa kan qaban ta'uu tumameera.³⁸ Walumaa galatti heerri kun gama tokkoon waliigalteewwan idl-addunyaa Itiyophiyaan raggaasifte qaama seera biyyatti akka ta'u tumuudhaan akkasumas heericha keessatti dhimmoonni mirga namoomaa ilaallatan qixa sanadoona mirga namoomaa idl-addunyaatiin hiikamuu akka qaban tumuudhaan mirgoota dubartootaatiif beekmtii kennee jira. Gama biraatiin immoo mirga dubartootaatiif kallattiidhaan haala waliigalaaf addatti keewwata mirga dubartootaa qofa irratti xiyyefatu tumuudhaan mirgoota namoomaa dubartootaatiif beekamtii kennee jira.

2.2. Mirga Dubartootaa fi Seera Maatii

Seerri maatii duraanii wal qixummaa dhirsaa fi niitii mirkaneessuu keessatti rakkoo kan qabutre. Keessattuu seerota hundeeffama gaa'ila fi itti gaafatamummaa maatiitiin wal qabatee loogii dhiirotaaf kan taasusu ture. Kunis qajeeltoo heera walqixummaa dhiiraa fi dubartiin gaa'ila hundeessuu fi maatii bulchuu keessatti qaban ifatti kan cabsudha. Fakkenyaaf heera mootummaa keewwata 34 jalatti gaa'illi fedhii fi eeyyama guutuu walfuutotaatiin kan raawwatamuu akka qabu akkasumas raawwii, gaa'ila keessattii fi diiggaa ga'ilaa keessatti

³⁸ Kanuma, kwt 35

walfuutonni mirga walqixa akka qaban tumee jira. Haa ta'u malee seera dura ture dabatee ilaachii fi barmaatileen hawaasa bira jiru dubartootaan walqabatee rakkoo kan qabuudha.

Fknf. Seerri Hariiroo Hawaasaa bulchiinsa qabeenyaatiin wal qabatee abbaan manaa qabeenya maatii kan bulchu ta'uu tumee jira.³⁹ Haati manaa abbaa manaaf ajajamuu akka qabdu fi bakka jirenyaas murteessuu kan danda'u abbaa manaa akka ta'ee; Haadhamanaa eeguu, to'achuu fi amala ishee akka qajeelchuu aangoon abbaa manaatiif kennee jira.⁴⁰ Hawaasa keenya keessatti gaa'ila hundeessuuf fedhii dubartii gaafachuun hin baratamne. Keessattuu hawaasa baadiyyaa biratti maatiin intalaan nama intala isaa fuudhuuf barbaadu sana jaallate taanaan feedhii qabaachuufi dhiisuun ishii hin gaafatamtu. Kana biras darbee fedhii maatii ishee illee osoo hin jiraatiin dhirqiin butanii haadha manaa taasifachuun akka sirna aadaa fuudhaaf heerumaa tokkootti hawaasa biratti beekamtii argaate jira.

Rakkoowwaan seeraan walqabatan akkasumas ilaalchaa fi barmaatilee boodatti hafoo gaa'ila hundeessuu fi bulchuu keessatti dubartoota irratti dhiibbaa geessisaniif mirga dubartootaa miidhan kana hanbisuufi akkasumas seera qajeeltoo heerichaa fi waliigaltee idil-addunyaa dubartootaa (CEDAW) waliin wal simu baasuun barbaachisaa waan tu'eef seerri maatii fooyya'ee sadarkaa federaalaa fi naannootis bahee hojiirra akka oolu ta'ee jira.

Seeronni kunis gaa'ila hundeessuu, mana bulchuu fi yeroo diiggaa gaa'ila dhirri fi dubartiin mirga walqixa akka qaban tumanii jiru. Gama biraatiin walfuutonni lamaanuu wal kabajuu fi wal deeggaruun wajjin jiraachuu akka qaban, bulchiinsa qabeenya fi guddisa ijoollee keessatti akkasumas iddo jirenyaa murteeffachu keessatti mirga wal qixa akka qaban tumaaleen seerota maatii fooyya'e kan federaalaa fi kan naannoo ni aragsiisu.

Maatiin bu'uura haawaasaa ta'uu isaatiin walqabatee, gaa'illi yeroo hundaa'u maatii haawasa hundeessuuf ga'umsa qabu jiraachuu qaba. Maatii akkasii ijaaruuf immoo gaa'ilatti galuun dura fedhiin walfuutotaa jiraachuun mirkanaa'u qaba. Eerga wal fuudhani boodas hirmaannaa isaan mana bulchuu keessatti qaban fi itti gaafatamummaan isaanii bifaa walqixummaa dhirsaafi niitii mirkaneessuun yoo hin taanee hawaasa gaarii ijaaruun hin danda'amu. Kanaaf seeronni fi hojmaanni dubartoota moggaatti baasan seerota maatii federaalaafi naannoo fooyya'anii bahaniin haqamaniiru. Aadaa fi barmaatileen gaa'ila ijaaruu keessatti dubartoota moggaatti baasanis maqfamuu akka qabanis tumaalee seerota kanaa irraa

³⁹ Seera Hariiroo Hawaasaa Itoophiyaa bara 1952 bahee, kwt. 656

⁴⁰ Kanuma, kwt. 635, 64 fi 644

hubachuun ni danda'ama. Walumaa galatti seeronni maatii fedaraalaa fi kan naannoos dubartoonni gaa'ila keessa osoo hin galiin dura feedhii guutuu keennachuu irraa kaasee hanga diiggaan gaa'ilaatti mirga wal qixa kan qaban ta'uun tumanii jiru.

2.3.Mirga Dubartootaa fi Seera Yakkaa

Kaayyoon Seera Yakkaa inni ijoon faayidaa waliigalaatiif jecha nageenya, tasgabbii, sirna, mirgaa fi faayidaa mootummaa, ummataa fi jiraattoota biyyattii eeguu fi mirkaneessuudha. Galmi isaa immoo yakki akka hinraawwatamne ittisuu yommuu ta'u kanas kan dhugoomsu waa'ee gochoonni yakkaa fi adabbii isaanii dursee of ofeeggannoo kennee, yoo akekkachiisichis gahaa hintaanettis yakka raawwatttootni adabamanii yakka biroo raawwachuu irraa akka of qusataniif fi kanneen birootiif barumsa akka ta'an ykn akka sirreeffaman taasisuun ykn yakkoota dabalataan akka hinraawwanneef taarkaanfiwwan akka isaanirratti fudhatamu taasisuudha.⁴¹ Mirgoota namoomaa heera dabalatee seerota adda addaa keessatti beekamtii argatan eeguudhaaf mootummaan dirqama qaba. Dirqama isaa kana bahachuudhaaf immoo akka namoonnis ta'ee jarmiiyaan mirgoota eegumsa seeraa qaban hin cabsine duursee seera baasuudhaan dhorkuu qaba jechuudha. Yoo namoonni seera kana cabsanii mirga namaa kan dhiiban ta'e immoo takaanfii seeraa fudhachuun nagaaf tasiggabbi fi biyyaa akkasumas namootaa eegisuuuf mirkaneessuuf dirqama qaba.

Akkuma barreffamoota duraa keessatti ka'aa ture dubartoonnis akkuma nama kamiiyuu loogii tokko malee mirga namoomaa uumaan isaaniif kenne irraa fayyadamaa ta'uufi mirgoonni kunis tikfamuufii qabu. Gama biraatiin sababoota aadaa boodatti hafoofi barmaatilee miidhaa qaqqabsiisaniin mirgi isaanii kun yoo sarbamuu ni mul'ata. Sarbamiinsa mirga dubartootaa kanaaf deebii kennuufis seerri yakkaa gochaata akkanaa dursee yakka taasisuudhaan akekkachiisa kenna. Namoota akekkachiisa kana darbanii argamanii adabbii barbaachisaa itti kennuudhaan gocha raawwatan irraa akka baratan taasisa. Bu'uruma yakkoota nama kam irrattiyyuu raawwatama dubartootaafis raawwatinsa kan qaban ta'uun irratti dabalataan gochoonni haala addaattin dubartoota irratti raawwataman yakka taasifamanii adabbii isaanii waliin seera yakkaa keessatti tumamanii jiru.

Barmaatilee boodatti hafoo lubbuu dubartii ulfaa balaaf saaxilu raawwachuuun itti gaafatatummaa yakkaa hordofsiisa kan akka karaa gochoota barmaatilee miidhaa

⁴¹ Seera Yakkaa Mootummaa FRDE bara 1996 bahe lansii lakk. 414/2004, kwt. 1

geesisaniin lubbuu dubartoota ulfaafi daa'immaniiratti miidhaa geessisuu (s/y kwt 561), Karaa gocha barmaatilee miidhaa geesisanii in qaama dubartii ulfaa yookiin daa'imaal irratti miidhaa qaqqabsiisuu (s/y kwt 562), Nama hiriyummaa gaa'ilaan yookiin walquunnamtii saalaa gaa'ilaan ala ta'een jiraatu irratti miidhaa qaqqabsiisuu (s/y kwt.564), barmaatilee boodatti hafuu kan akka Kittaanaa Dubartii (s/y kwt. 565), Hiriya gaa,ilaan ykn dubartii waliin jiraatan irraan miidhaa gahuu, qaama saalaa dubartii hodhuun (s/y kwt 566), barmaatilee boodatti hafuu miidhaa geessisaniin miidhaa qaamaa geessisuu, barmaatilee boodatti hafuu miidhaa geessisan keessatti hirmaachuu, fi kkf'n yakkoota miidhaawwan koornayaa bu"uura godhachuun raawwataman dhorkuuf tumaman keessaa isaan muraasa.

2.4. Mirga Dubartootaa fi Seera Hojjetaafi Hojjechiisaa

Dubartoonni eeyyamni da'umsaa fi ulfaan walqabatan kaffaltii waliin kennamuufii akka qabu seeronni hojjetaafi hojjechisaa sadarkaa federalaaf naannootti jiran ni kaa'u. kana irraan kan ka'e keessattu dhaabbatoota dhuunfaa keessatti fedhiin dubartoota qacaruu gad aanaadha. Kanaafcaqarriin hojji bakka loogiin dubartoota irratti bal'inaan rawwatamudha. Rakkoo kana furuudhaafis tumaan loogii korniyaa bu'ura godhachuun addaa addummaa uummamu dhorku heera keenyaa fi labsii hojjataa fi hojjachiisaa keessatti akka hammatamu ta'eera. Bu'uura seera kanaan dubartoonni mirga qacarrii, guddinaa, kanfaltii fi soorama dabarfachuu koorniyaa kamiinuu wal qixa ta"e qabu;hayyama da"umsaa kaffaltii mindaa guutuu waliin argachuuf akka mirga qaban, fayyummaan isaanii haala eeggamo keessatti akka hojjachuu qaban labsameera.⁴² Yeroo qaxxarriin gageeffamu safartuun qaxarrii dubartoota irraan sababa saala isaaniin dhiibbaa gahu qophaahuun hojiirra ooluu akka hin qabne, dubartoonni hayyama dahuumsaaj'i'a afurii argachuuf mirga akka qaban, fi deeggarsi addaa taasifamuufii akka qabu tumeera. Sababa kanaan dorgommii qacarrii irratti dobartoonni dhiiran qabxii wal qixaa ykn walitti siiqu yommuu argatan dubartoonni akka darban dusi kennamaafii akka qabus tumameera.⁴³

⁴²Labsii hojjataa fi hojjachiisaa labsii lakk. 1156/2011, kwt 87 fi 88

⁴³ Labsii hojjatoota mootummaa Oromiya, labsii lakk. 215/2011

2.5.Mirga Haqa Argachuu Dubartootaa fi Sirna Haqaa keenya

Haqa argachuu jechuun maal jechuu akka ta'e kallattiidhaan hiikuu baataniyyuu mirgi haqa argachuutiin walqabatee waadaaleen mirga namoomaa isaan ijoo dabalatee sanadoota baayyee keessatti beekamtii kennameefii jira. Fakkeenyaaaf, Ibsi Waliigalaa Mirga Namoomaa (UDHR) 'n mirga haqa argachuun wal qabatee

'Everyone has the right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law" Jechuun kaa'ee jira.

Akka ibsa kanaatti namni sarbamiinsi mirgoota bu'uraa heeraa ykn seeraan kennameef irra qaqqabe kamiyyuu mana murtii biyyalessaa aangoo qabutti dhihaatee haqa argachuu mirga akka qabu kaa'a. sanadoonni idli addunyaa kan akka ICCPR fi ICESCR bifuma wal fakkaatuun mirgoonni sanadoota kana keessatti eegaman yoo kan sarbaman ta'e mirga mana murtiitti hidheeffachuu akka qaban duraadubaan tumanii jiru.⁴⁴

Mirgi haqa argachuu mirga namoomaa isaa bu'uraa ta'uu beektonni irratti walii galu. Mirgi kun mirgoota namoomaa isaan kaan hojiirra oolchuuf dirqama jiraachuu qaba jedhu. Karaan qofaan ittiin mirgoota namoomaa waliigalteewwan mirga namoomaa keessatti beekamtii argatan ittiin hojii irraa oolchamu waan ta'eef mirgi haqa argachuu hin jiru taanaan mirgoota kaan eeguun waan hin danda'amneef mirgoota kaaniif beekamtii kennuun hiika hin qabu jechuudha. Karaa biraatiin mirgi haqa argachuu sarbamnaan mirgoonni kaanis akkuma sarbamanitti itti fufu jechuudha.

Hawaasa badhaadheef dimokraatawaa ta'e ijaaruuf sirni haqa cimaan jiraachuu qaba. Sirna haqaa cimaa ijaaruuf immoo dubartoota walakkaa uummataatii ol ta'a sirna haqaa keessatti akka hirmaatanii fi ga'ooman taasisuun dirqama akka ta'e ibsama. CEDAW dabalatee sanadoonni garagaraa mirgi haqa argachuu dubartootaa mirga qofa osoo hin taane mirgoota kaan sirnaan hojiitti hiikuufis sababa akka ta'e kaasu. Mirga haqa argachuu dubartootaa moggaatti dhiisuun misoomas ta'e nageenya biyyaa mirkaneessuu kan hin yaadamne ta'uus ummanni addunyaa kan irratti waliigaleedha.

Heerri mootummaas biyya keenyas dhimma haqa argachuutiin wal qabatee namni kamiyyuu dhimma himachuusuu danda'u kamiyyuu mana murtiitti ykn qaama aangoo seeraan

⁴⁴ UN International Covenant on Civil and Political Rights & International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, (1966), kwt. 2/1 ilaala

kennameefitti dhiheeffatee murtii argachuuf mirga akka qabu tumee jira. Dubartoonnis miidhaa korniyaa bu'uura godhatee isaanirratti raawwatamu ta'ee dhimma himachiisu kamiiyuu mana murtiitti ykn qaama aangoo dhimmicha ilaaluu seeraan kennameetti dhiheeffatanii dhimmi isaanii murtiin akka kennamuuf gaafachuu danda'u.⁴⁵ Seeronni dhimma adeemsaa falmii mana murtii hooggananis bifaa wal qixxummaa dubartootaa mirkaneessuun hojiitti hiikamuu qabu jechuudha. Haata'u malee yakkoota dubartoota irratti raawwatamaniin wal qabatee, yakkoonni kun yeroo baayyee kan raawwataman dhoksaatti namoota isaanitti dhihoodhaan waan ta'eef, seerri deemsaa falmii biyyatti yakkoota akkasii himatanii adabsiisuuf mijataa akka hin taanee ogeessonni baayyeen ni kaasu. Gama biraatiin seerri yakkaa dhiheenya kana bahe illee yakkoota dubartoota irratti raawwatamuun wal qabatee guutuu fi gahaa akka hin taane kaasu. Yakkoota dubartoota irratti korniyaa irratti xiyyeefachuu raawwataman keessaa yakki hiriya gaa'ilaa ykn namoota itti dhihoon raawwataman (domestic violence) dhibbeentaa baayyee kan haguuguudha.⁴⁶ Kun ta'ee osoo jiruu haguuggiin seeraa kennameef hin jiru bifaa jechuun danda'amuun tumaa seeraa tokko jalatti bifaa walii galaatiin kaa'ee jira.

Nama Hiriymmaa Gaa'ilaa Yookiin Walquunnamtii Saalaa Gaa'ilaa Ala Ta'een Jiraatu Irratti Miidhaa Qaqqabsiisuu (intimate partner violence) jechuudhaan s/y kwt 564 jalatti gara s/y kwt 555-560 tti qajeelchuudhaan kaa'ee jira.

Yakkoonni dubartoona irratti raawwataman baay'een isaanii dhoksaadhaan namoota isaanitti dhihoo ta'aniin mana keessatti kan raawwatamu ta'uun wal qabatee ragaa argachuun rakkisaadha. Sirni haqaa keenya immoo akkuma beekamu baay'inaan ragaa namaa irratti kan rarraa'eef teekinooloogiidhaan kan hin deeggaramne ta'uun wal qabatee mirga haqa argachuu dubartootaa irratti hudhaa guddaa ta'ee jira. Qorannoowwan tokko tokko akka agarsiisanitti eeruuwwan waajjira poolisiitti dhihaatan keessaa hedduun isaanii sababa ragaan dhabamuutiin osoo hin himatamiin karaatti kan hafan ta'uu. Gariin immoo mana murtii gahaanii sababa ragaan gahaa fi amanisiisaa ta'e irratti argamuu dhabuutiin bilisa kan bahanidha. Miidhaan dubartoota irratti raawwatamu seera deemsaa idileedhaan ilaalamii kan milkaa'u muraasa ta'uu irraan kan ka'e mirgi haqa argachuu dubartootaa miidhaan korniyaa bu'uureffate irra qaqqabuu dhiibamaa jira. Kanaaf seeronni bu'uraa, seeronni adeemsaa fi

⁴⁵ Miljalee asii olii lakk- 37 kwt. 37 ilaala

⁴⁶ OECD, Social Institutions and Gender Index: Ethiopia Country Report (2019).

seerri ragaa dhimma kana haguugu ofdanda'ee akkuma yakkoota malaallamtummaa fi shororkeessummaa ilaaluuf bahan addatti jiraachuutu irraa eegama. Miidhaan dubartoota irratti raawwatamu dhiibbaa inni nageenyaafi tasgabbii akkasuma guddina biyyaa irratti qabu salphisamee kan ilaalamuu qabu miti. Kanaaf dhimmoonni kun xiyyeffannoonaamota dhimmi ilaallatuun itti kennamee ilaalamuu barbaada.

Qaawwi gama seeraatiin jiru akkuma jirutti ta'ee rakkoon hubannoo gama ogeeyyii seeraatiin jiru mirga haqa argachuu dubartoota miidhaan irratti qaqqabee haalaan yoo miidhu ni mul'ata. Keessumaayyuu gama ragaa madaaluun murtii haqa qabeessa ta'e kenuutiin jiru rakkoo guddaa hojii keessatti mul'ata. Seerota biyya keenyaa keessatti keewwatootni ragaa ilaallatan hedduun jiraatanis ragaa jechuun maal jechuun akka ta'e kallattiidhaan hiika hin kennan. Haa ta'u malee maddoonti adda addaa akka ibsanitti ragaa jechuun odeeffannoobifa ragaatiin mana murtiitiif dhiyaatu ragaadha kan isa jechisiisu ijoo dubbii mana murtiitiin qabame ykn yaada guduunfaa tokko dhugummaa ykn sirrummaa isaa mirkaneessuu (prooving fact in issue or conclusion) ykn dhugaa (sirrii) ta'u dhabuu mirkaneessuu (disproving any fact in issue or conclusion) kan danda'u ta'u isaati. Ragoota kanas ijoo dubbii hubachiisuudhaaf maloota fayyadamnu irratti hundaa'uun- ragaa namaa (testimonial evidence), ragaa sanadaa (document evidence) fi ragaa ibsituu (real or demonstrative evidence) jennee qooduu dandeenya. Walitti dhufeenyaa ijoo dubbii fi firiin dubbii ragaa ta'ee dhiyaatu sun waliin qaban irratti hundaa'uun immoo ragaa kallattii (Direct evidence) fi ragaa alkallattii/naannawaa (circumstantial evidence) jedhamee qoodamuu ni danda'a. Seera deemsa falmii yakkaa Itiyoophiyaa kw. 137(1) jalattis ragaa kallattii fi ragaa naannootiif beekkamtii kenneera. Kunis:

"Questions put in examination-in-chief shall only relate to facts which are relevant to the issues to be decided and to such facts only of which the witness has direct or indirect knowledge." Jechuudhaan kaa'eera.

Ragaan kallattii ragaa ijoo dubbii falmiif sababa ta'e waliin walitti dhufeenyaa kallattii qabuudha.

Ragaan kun ragaa ijoo dubbii falmisiisaa ta'ee fi ragaadhaan qulqullaauu qabu kallattiin beekufi

Dabalataan MMWF dh/iji murtii galmee tokko irratti kenneen bu'urarraa ragaan dhimma tokko irratti dhiyaatu haala gahaa fi amansiisaa ta'een yakkichi raawwatamuu isaa fi eenyuun akka raawwatame adda baasee mirkaneessuu akka qabu qabiyyee SDFY kwt 141 irraa hubachuun akka danda'amu ibseera. Haaluma kanaan namni tokko gochaa yakkaa tokkoof itti gaafatamummaa qaba jedhamee adabamuu kan danda'u yakkichi raawwatamuu isaa fi yakki raawwatame kun himatamaadhaan raawwatamuu isaa haala gahaa fi amansiisaa ta'een mirkanaa'uu akka qabu haala ibsaa fi hafuura tumaalee seera yakkaa kwt 23(4), 32, 40, 57, 58(1) fi SDFY kwt 141, 142 fi 149 irraa hubachuun akka danda'amu ibseera.⁴⁷ Walumaa galatti sadarkaa mirkaneessa ragaa yakkaa 'amansiisaa fi gahaa' ta'uu kaa'ee jira.

Akkuma irratti kaasuuf yaalame yakkoonni dubartoota irratti raawwataman uumama isaaniitiin dhoksaan kan raawwatamaniidha. Abbaan alangaas himatamaan yakka kana raawwachuu isaatiif ragaa kallatti ragachuudhabuu danda'a. sababa kanaatiin galmeeleen hedduun sadarkaa himannaar irra osoo hin qaqqabiin yeroo itti bu'uura sdfy kwt. 42(1)(a) tiin yoo cufan ni mul'ata. Kaan immoo mana murtii qaqqabani sababa ragaan hin mirkaneessine jechuun himatamaan bilisa yoo bahu mul'ata. Abbootiin seeraa yeroo ragaa madaalan

⁴⁷ Dhimma MMWF Dhaddacha Ijibbaataa galmee lakk. 104923 Jiildii 18ffaa fuula 243.

akkuma dhimmoota kaaniitti dhimma kanaafis ragaan kallattii yoo hin jiraanne galmee yoo bilisa baasuun baratameera. Ragaa madaalanii murtii haqa qabeessa kennuun aangoo mana murtiitiif kennname waan ta'eef manni murtii ragaa dhihaatuuf uumama raawwii yakkichaaf haala miidhamaa yakki irratti raawwate tilmaama keessa galchuun ragaa dhihaatuuf ulfaatin maluuf kennee murtii kennuutu irraa eegama. Fknf, jecha ragaa daa'imni umurii waggaa shanii kennuuf ga'eessi tokko kennu qixa madaalamuu irra hin jiraatu. Dhimmi ragaa madaaluu dhimmaa dhimmatti kan ilaalamuu qabu malee dhimmoota hundaaf bifa walfakkaataa ta'een kan ilaalamu ta'uu hin qabu.

Murtii manneen murtii tokko tokko yoo ilaalamu rakkoo madaallii ragaa irra darbee ilaalchi miidhamoof kennamu illee rakkoo akka qabu mul'su. Kanaan walqabatee murtii MMWF dh/ij Galmee lakk. 209136 Irratti murteesse tokko akka fakkeenyatti kaasuun barbaachisaadha.

Dhimma kana irratti himatamaan intala isaa rakkoo dhaga'uuf dubbachuu qabdu irratti yakka dirqisiisanii gudeedu raawwateen himatamee kan dhihaate yoo ta'u. A/Alangaa himatamaa irratti himata s/y kwt 620(2)(c) fi s/y kwt 654 jalatti himata lama irratti dhiheessee jira. Manni murtii hiimanna dhihaate irratti ragaa dhaga'ee bu'uruma himanna dhihaatee murtii balleessumma kan kenne yoo ta'u himatamaan oliyyatus MMWOs murticha cimsee jira. Haa ta'u malee himatamaan haadha miidhamtuu waliin lola waan qabnuuf na himatte malee an yakka kana hin raawwanne jechuun dogoggora bu'uraa seeraa raawwatameera jechuun MMWO dh/iji tti oliyyateera. MMWO dh/ijibbaataas dhimmicha ilaaluun xinxala taasiseen ragaan A/Alangaa tokko dhiiga miidhamtuu irratti argeera yoo jettu ragaan biraa immoo dhiiga hin argine waan jetteef, kana malees haadha miidhamtuu fi himatamaa gidduu lolli waan jiruu fi ragaan mana yaalaa durbummaan dhihootti badeera jedha. Ragaan yaalaa dhihaate kun durbummaan dhihootti baduu malee yoom akka bade hin ibsu. Kana malees haalli sammuu miidhamtuu salquunnamtii waliin raawwachuun hafee itti dhihaachuufuu ofdandessee kan nyaattuu fi qulqullina isheellee kan eeggattu miti. Kanaaf himatamaan yakka kana raawwateera jechuun nama shakkisiisa jechuun himatamaa bilisaan gaggesseera. Murtich dogoggora bu'uraa seeraa qaba jechuundhaan A/Alangaa Waliigala Oromiyaas MMDh. Iji Federaalaaf dheheesseera. Dha. Ijabbaataa Federaalas dhimmacha eerga ilaaleen booda murtichi amala addaa yakkichaaf fi qabatama namoota yakki salquunnamtii irratti raawwatamuu fi sadarkaa saaxilamummaa isaanii tilmaama keessa kan hin galchine ta'uu fi

akkasumas haalli madaallii ragaa taasifame dogoggora kan qabu ta'uu ibseera. Ragaan A/alangaa yakki raawwatamuu haala gahaafi amansiisaa ta'een mirkaneessee osoo jiruu, ragaan ittisaa immoo ragaa A/A hanga shakkii keessa hin galchiinitti haati miidhamtuu fi himatamaan lola waan qabaniif ragaa irratti qideessitee himatte jechuudhaan ragaan irratti qindaa'uus waan mirkanaa'e osoo hin jiraatiin xinxala akkasii kennuun sirrii miti jechuudhaan murtii MMWO dha. Iji. Kenne diigee murtii Manneen murtii Olaanaa fi MMWO kennan cimsee jira.

Murtii kana irraa kan hubatamuu danda'u sirni maadaalli ragaa taasifamuu kan qabu ragaan A/Alangaa dhiheesse himatamaan yakka kana raawwachuu haala gahaa fi amansiisaa ta'een miekaneesseera moo miti kan jedhu ta'uu akka qabuudha. Gama ragaa ittsaatiinis ilaalamuu kan qabu, ragaan ittisaa dhihaate ragaa A/A shakkii keessa galcheera moo hin galchine kan jedhu malee tilmaama mataa ofii fudhachuun murteessuu sirrii akka hin taaneedha. Gama biraatiin immoo madaallii ragaa kan taasifamuu qabu amala raawwii yakkichaa (yakka salqunnamtii) fi miidhamaan hanga yakkichaaf saxilamaadha kan jedhus ilaalamuu kan qabu ta'uutu hubatama. Kanaaf ilaalchi gama madaallii ragaatiin jiru umama raawwii yakkichaa fi haala miidhamaa illee timaama keessa kan galchuufi ulfaatina barbaachisu kan kennu ta'uutu irra jiraata.

Gaaffii Marii

1. Sababoota seerri adaba yaakkaa duraanii akka jijiiramu taasisan keessaa tokko miidhaawan dubartoota irratti raawwataman sirnaan haguuggii seeraa kan hin arganee fi ulfaatinni fi miidhaan yakka dubartoota irratti raawwatamuu qaqqabsiisuuf adabbiin yakkichaaf taa'e kan wal hin madaalle ta'uun ni beekama. Gama biraatiin immoo barreessitooni seeraa tokko tokko akka jedhanitti seerri yakkaa haaraan kunis miidhaa dubartoota irratti raawwatamuun walqabatee haguuggiin seeraa kenname gahaa miti jedhu. Isin yaada kana akkamitti ilaaltu?
2. Yakkoonni dubartoota irratti raawwatmaniif haguuggii seera yakkaa keessati hin arganne jira jettanii yaadduu? Qabatamaan hojii keessatti wanti isin quunname yoo jiraate kaasuun irratti mari'adhaa.
3. Qorannoowwan adda addaa akka mul'isanitti yakkota korniyaa bu'ura godhachuun dubartoota irratti raawwataman keessaa dhibbeentaan olaanaan miidhaa nama dhihootiin mana keessatti dubartoota irratti raawwatamu (domestic violence) akka

ta’edha. Seerri yakkaa keenya immoo tumaa seeraa tokko jalatti haguuguun isumayyuu gara keewwattota miidhaa qaamaa fi fayyaa namaa irratti raawwatamuutti qajeelchee jira. Kun mirga haqa argachuu dubartootaa waliin akkamitti ilaalamama?

4. Seerri addaa miidhaa dubartoota irratti korniyaa bu’uura godhachuun raawwatamu bitu yoo jiraate malee dubartoonni mirgi haqa argachuu isaanii qixa barbaadamee dhugoomsuun hin danda’amu yaadni jedhu ogeessota bira ni ka’ a. Kanas uumama yakkichaa waliin wal qabsiisuun rakkoon ragaa gahaa argachuu waan jiruuf adeemsa idilee fi seera madaallii ragaa baratameen dhimmicha ilaalanii murtii kennuun rakkisaa akka ta’etu ka’ a. Akka furmaataattis kan ka’ u dirqama mirkaneessuu (burden of proof) gara himatamaatti deebisudha. Dhimmi kun mirga akka nama yakka hin raawwanneetti tilmaamu himatamaa (presumption of innocence) waliin akkamitti ilaalamama? Irratti mar’adhaa.

Akka waliigalaatti mirgoota hedduu dubartootaaf seerota biyya keenya keessatti kabajaman keessaa; Mirga walqixxuummaa; Mirga murtii haqaa dhaddacha walabaa fi banaatti murtii argachuu; Mirga ilaalcha fedhaan qabaachuu fi tarkaanfachisuu, Mirga hojjechuu, qacaramuu, mirga hojii walfakkaataaf kaffaltii dhiiran qixa argachuu; mirga guddina sadarkaa fi wabummaa hawaasummaa argachuu; Mirga hayyama dahumsa mindaa guutuu waliin argachuu; Mirga duudhaalee aadaa isaanii kunuunsuu fi guddisuu; Mirga miidhaawan barmaatiilee miidhaa geessisan irraa eegamu; Mirga qabeenya horachuu, bulchuu, to’achuu, itti fayyadamuu fi dabarsuu; Mirga gaa’ela ijaarrachuu, daa’imman horachuu fi bakka jirenya waloo murteessuu; Yeroo gaa’ela keessa jiranii fi hiikkaas mirga dhiiraan walqixa ta’ e qabaachuu; Mirga miidhaawan sababa ulfaa fi da’umsaan isaan irra gahuu irraa eegamuu akkasumaas tajaajila karoora maatii, barnoota, odeeffannoo hubannoo fayyummaa isaanii cimsu argachuu ; Dhiibbaawan seenaa isaan irra gahaa ture irraa bayyannachuuf mirga deeggarsa addaa argachuu qabu; Mirga imaammataa fi sagantaawan misooma biyyaa keessatti hirmaachu; Mirga gochaawan miidhaa qaamaa, fayyaa fi sammuu isaan irratti geessisan irraa eegamu caqasuun ni danda’ama.

2.2. Mirgoota Daa’immaaniifi Seerota Biyya keenya

Seerota biyya keenya keessaa kallattiidhaan jecha daa’ima jedhuuf hiika kan kenne jiraachuu baatuyyuu; seeronni akka seera maatii nama gaa’ilaaf hin geenyjechuun nama

umuriin isaa waggaa 18 gad ta'e akka ta'e ni kaa'u. Fakkeenyaaf Seera Maatii Federaalaa Fooyya'ee Kewt.²¹⁵ Fi Seera Maatii Oromiyaa kewt.²³² ilaaluun ni danda'ama. Seerri maatii mirgoota fi kunuunsa daa'immaanii ilaachissee seera kallattiidhaan raawwatinsa qabu dha.

Seeronni maatii kunniin 'daa'ima' ilaachissee jecha 'minor' jedhuuf hiika kennaniin, "... is a person of either sex who has not attained the full age of eighteen years old"⁴⁸ jechuun kaa'ee jira.

Akka hiika kanarrraa hubatamutti daa'ima jechuun sirna saalaan otuu addaan hin baasiin nama kamiyyuu umuriidhaan waggaa 18 hin guunne akka ta'e ni mul'isa.

Kanaaf dhimmoota daa'immaniin walqabatee gaaffii nutti dhiyaatuuf akka hiikootti seera kana keessatti kan fudhatame ilaaluun wayyaa'aa ta'uu isaati. Kana malees Labsii lakk.1178/2012 kewt.2(10) jalatti Daa'ima jechuun nama umuriin waggaa 18 gadi ta'e dha jechuun hiikeera. Haala addaan tumaawan umurii daa'ima ilaalchisuun tumaman habifannaan kan qaban yommuu ta'u, kunis daa'imni umurii waggaa 16tti ga'eessa ta'uu kan danda'u ta'uu isaati.⁴⁹

Daa'imummaan yoom irraa jalqaba kan jedhuun wal qabatee seeronni biyya keenyaa waa jechuu baataniyyuu, Seera Hariiroo Hawaasaa kwt. 1 jalatti

"*The human person is the subject of rights from its birth to its death.*" Jechuun tuee jira.

Tumaan kun seera waliigalaa dhimmoota hundarratti raawwatinsa qabudha. Akka tumaa kanaatti dhalli namaa guyyaa dhalate irraa kaasee hanga gaafa du'uutti abbaa mirgaa ta'uu akka danda'u kaa'a. haa ta'u malee seeruma kana kwt. 2 jalatti

".... a child merely conceived shall be considered born whenever his interest demands, provided he is born alive and viable." Jechuun kaa'ee jira.

Hiika kana irraa akka hubatamutti daa'imni tokko gadameessa haadhaa keessa osoo jiruu akka waan dhalateetti lakkaa'amuu kan danda'u fi kunis kan ta'u dantaa daa'ima sanaa kan eegsisu yoo ta'e, akkasumas dhalatee yoo xiqaate sa'a 48 tiif lubbuudhaan kan turu yoo ta'eedha.⁵⁰ Fakkeenyaaf daa'imni tokko osoo inni gadameessa haadhaa keessa jiruu abbaan isaa yoo du'e daa'imni kun abbaan isaa qabeenyaa yoo qabaate fi akkasumas idaa adda addaarrraa bilisa yoo ta'e abbaan isaa osoo daa'imni kun hin dhalatiin du'uun isaa mirga

⁴⁸ Seera Maatii Federaalaa Fooyya'ee labsii Lakk. kwt 215 fi Seera maatii Oromiyaa kwt 232.

⁴⁹ Miljalee asii olii lakk- 24, kwt. 26(2)

⁵⁰ Miljalee asii olii lakk 39, kwt 4

dhaaltummaa kan isa hin dhorksiifne ta'uu agarsiisa. Kanaaf daa'imni kun dhalatee sa'a 48 tiif lubbuun yoo jiraate du'aa abbaa isaa dhaaluuf mirga qaba jechuudha. Daa'imni kun dhalatee osoo sa'atii 48 tiif hin jiraatiin lubbuun isaa kan bahee fi lubbuun saa immoo kan bahe sababa dhiibbaa alaatiin yoo ta'e haa addaatiin akka waan sa'atii 48tiif lubbuun tureetti lakkawamee mirgi isaa kan eegamuuf ta'uus seerichi kaa'ee jira.⁵¹ Ogeessonni tokko tokko akka jedhanitti tumaan seera hariiroo hawaasaa keewwanni 2 fi 4 kan ka'u mirga/dantaa daa'ima osoo hin dhalatiin dhaalchisaan isaa du'ee eegsisuu kan kaayyefateedha malee dhalli namaa guyyaa dhalate irraa kaasee mirgi isaa kan eegamuufidha jedhu. Yaada kana cimsuufis fakkeenyi isaan kaasa haati tokko ykn namni biraan daa'ima lubbuun dhalate akkuma inni dhalateen yoo ajjeefte/se ykn ajjeesuuf yaalte/le tumaaleen seera idilee ajjeechaa namaa raawwatinsa qabaniin gaafatamti jedhu. Walumaa galaatti keewwatoota seera hariiroo hawaasaa kana walatti qabnee yoo ilaalle, daa'imni tokko mirgoota adda addaa goonfachuu kan danda'u eerga lubbuun dhalatee ta'uutu hubatama.

Gama biraatiin seera yakkaa FDRE kwt 544(1) mata duree daa'ima ajjeesuu jedhu jalatti Haati tokko da'uuf ciniinsuun yommuu qabamtetti yookiin miirri ciniinsuu ishii osoo hin darbin itti yaaddee daa'imashee kan ajjeeste yoo ta'e; akka haala dubbichaatti hidhaa salphaan ni adabamti jedha. Yakkichi yommuu yaalamu, daa'imichaarra miidhaan akaakuun kamiyyuu kan hin geenye yoo ta'e, manni murtichaa bu'uura keewwata 180 tiin adabbicha ni salphisa jechuun tumee jira. Keewwata kana irraa hubachuun kan danda'amu daa'imni osoo hin dhalatiin dura osoo garaa haadhaa keessa jiruus mirgi lubbuun jiraachuu isaa kan eegameef fakkaata. Gama biraatiin keewwatura kana muraa 2 jalatti Haati tokko haalawwan keewwata kana keewwata xiqqaa (1) jalatti ibsameen ala daa'imashee itti yaaddee yookiin dagannoon kan ajjeeste yoo ta'e; tumaaleen seeraa idilee ajjeechaa ilaallatan raawwatamoo ni ta'u jechuun tumee jira. Tumaa keewwata kanaa irras hubachuun kan danda'amu daa'imni tokko yakki ajjeechaan kan irratti raawwatame eerga dhalateen booda yoo ta'e keewwattonni dhimmachaaf rogummaa qaban kan irratti raawwataman ta'uu hubachuun ni danda'ama. Kanaaf akkataa tumaa kanaatiin daa'imman osoo hin dhalatiin dura illee mirgi lubbuun jiraachuu isaanii kan eegame ta'uu agarsiisa.

⁵¹ Kanuma

Tumaa seeraa kanaan walqabatee gaaffiin daa'imman osoo sadarkaa ciniinisuu irra hin qaqqabiin garaa haadhaa keessatti miidhamanis ni dabalata moo? Hin dabalatu? Kan jedhu ka'uu danda'a. Dhimma kanaan wal qabatees ogeessota biratti falmiin yoo ka'u ni mul'ata. Ogeeyyiin tokko tokko akka kaasanitti waliigaltee mirgoota daa'immanni addunyaa daa'imman osoo hin dhalatiinis ta'ee eerga dhalatanii booda kununsii fi eegumsi seeraa barbaachisaan taasifamuufii akka qabu kaa'a. Biyyi keenya miseesa waliigaltee kana taatee waliigaltee kana rakkaasiftee qaama seera biyyatti gotee jirti. Kanuma irratti hundaa'uudhaan daa'imman garaa haadhaa keessa jiraniifis eegumsi taasifamuu qaba jedhuun kaasu. Ogeeyyiin kaan immoo qajeltoo seerummaa seera yakkaatiin wal qabsiisanii kaasu. Kunis hanga seerri yakkaa ifatti hin keenyeetti daa'imman garaa haadhaa keessatti yakki irratti raawwatame mirga lubbuun jiraachuu isaatiin wal qabsiisnee kaasuun rakkisaadha jechuun kaasu. Ogeeyyiin kunis yaada isaanii kan cimsan tumaalee seera yakkaa ulfa baasuun walqabatee jiranii fi seera yakka kwt 544 daa'ima ajjessuun wal qabatee jiru kaasu. Fakkeenyaaaf daa'imman garaa haadhaa keessa jiran mirga lubbuun jiraachuu osoo qabaatanii seerri yakkaas ifatti daa'imman garaa keessaa ajjeesuun yakka jechuun kaa'a ture. Tumaan seera yakkaa keewwanni 544 nis daa'imman sadarka ciniinsuu irratti miidhaan irratti qaqqabeef qofa eegumsa taasise. Seerichis daa'imman garaa haadhaa keessa jiran hundaaf eegumsa taasisuu osoo barbaadee gaalee "osoo cinciinsuu irra jirtuu" jedhu hin fayyadamu ture jechuun falmu. Walumaagalatti seerri daa'immanni idil-addunyaa CRC'n qaama seera biyya keenya ta'uuyuu kallattiidhaan hojiirra olchuuf ni rakkisa. Kunis seeronni idil-addunyaa gocha dhorkaa taasisuun alatti tumaalee adabbii hammatanii waan hin baaneef kaallattidhaan seerota kana caqasanii himata banuun rakkisaadha. Kunis ta'uu isaatiin immoo qaawwi seeraa akka jiraatuufi daa'imman garaa haadhaa keessatti miidhaman haqa akka hin arganne taasiseera.

Fakkeenyaaaf, dubartiin tokko osoo garaatti baattuu (ulfa taatee) rukutamtee sababa rukuttaa sanaan ulfi yoo irraa bahe yakka haadha irratti raawwatameef qofa yakka yaalii ajjeechaatiin qofa yoo himatan mul'ata. Waa'ee daa'ima garaa haadhaa keessatti miidhamee callisaanii bira darbuutu jira. Fakkeenyaaaf dhimma Mana Murtii Waliigalaa Feederaalaa Dhaddachi

Ijibbaataa Galmee Lakk.90089⁵² ilaaluun ni danda'ama. Dhimma kana irratti iyyattuun ammaa miidhamtuu ulfa ji'a 8 garaatti baattu ciqileedhaan garaa keessa rukuttee miidhaa irra qaqqabeen dhiigni baay'ee dhagala'ee sababa kanaan ulfi irraa baheera. Kanaaf A/Alangaa himatamtuu kana yakka yaalii ajjeechaa miidhamtuu irratti raawwatte jechuun himateera. Dhimma kana keesssatti dhimmi daa'ima garaa keessatti miidhamtee (duutee) hin kaane.

Ogeeyyii gariin immoo kan kaasan daa'imni tokko garaa haadhaa keessa osoo jiruu eegumsi nageenya isaa hin taasifamuuf yoo ta'e dhalatee guddachuu hin danda'u waan ta'eeef garaa haadhaa keessatti eerga uumamee jalqabee eegumsi taasifamuuffi qaba jechuun falmu. Keessumaayyuu seerri yakkaa gocha ulfa baasuu yakka taasisuu isaa kaasuun yaada isaanii cimsu.

Walumaagalatti qaawwii seeraa gama ittigaafatamummaa yakkaa hordofsiisuufi mirga lubbuun jiraachuu daa'imman garaa haadhaa keessa jiranii eegsisuu akkuma jirutti ta'ee, gaaffii daa'imummaan yoom irraa eegala jedhu deebisuu dhimmaa dhimmatti ilaaluun barbaachisaa ta'a. fknf, dhimmoota hariiroo hawaasaatiin wal qabatan akkaataa seera hariiroo hawaasaa dhimmichaaf rogummaa qabuun ilaaluun barbaachisaadha.

Gaaffii Maarii

1. Tumaa seera hariiroo hawaasaa kwt. 2 irraa ka'uudhaan daa'imman osoo hin dhalatiin duras mirgi isaanii eegameera jechuun ni danda'amaa? Haal dureewwan 'lubbuun dhalachuu' fi "dhalatee sa'a 48 tiif lubbuun turuu qaba" kan jedhu hoo akkamitti ilaalam?
2. Tumaaleen seera yakkaa yakkota dubartii ulfaarratti raawwatamanii fi akkasumas daa'ima gadameessa haadhaa keessa osoo jiruu miidhaan irra qaqqabee yakka taasisanii adabbii waliin tumuun isaanii qofti daa'imni tokko osoo hin dhalatiin duras mirgi isaa eegameeraafi ejjennoo jedhu qabsiisuu danda'aa? Qajeeltoo seerummaa waliin hoo akkamitti ilaalam?

Mirga walqixummaan walqabatee waadaaleen mirgoota namoomaa kan akka CRC jalatti taa'an akkuma jirutti ta'ee heerri mootummaa qajeeltoo walqixxummaa haala waliigalaatiin kwt 25 jalatti kaa'e daa'immaniifis raawwatamummaa kan qabu ta'uun ni hubatama. Kunis

⁵² Dhimma Mana Murtii Feederaalaa Olaanaa, lakk. Galmee 90089 ta'e irratti falmii yakkaa Iyyattuun Adde Zeenit Abbaabuufi Abbaa Alangaa Naannoo Beenishaangul Gumuuuz gidduu tureen dhaddacha gaafa Onkoloolessa 2, bara 2006 ooleen murtii argatedha

“All persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law.” jechuun kaa’ee jira.

Namni hunduu walqixa ta’uufi bifaa loogii irraa bilisa ta’een eegumsi seeraa taasifamuufii kan qabu ta’u tumee jira. Kanaaf daa’immanis akkuma nama kamiiyuu mirga loogii irraa bilisa ta’uu qabu jechuudha.

Gama biraatiin heerri kun kwt. 36 jalatti mirgoota daa’immanii qofaatti haala addaatii beekamtii kenneefii jira. Fakkeenyaaaf, 36(1, a) jalatti daa’imman mirga lubbuun jiraachuu akka qaban tumeera. Asirratti wan hubatamuu qabu mirga lubbuun jiraachuu daa’immaniif kabajamuu qaba yoo jedhamu; karaa lamaan hubatamuu qaba gama tokkoon akka nama kamiiyuu mirga ajjeefamuu dhabuu yoo ta’u. Kunis akkaataa Seera Yakkaa biyya keenyaa kwt 117 jalatti ifaan tumame jiruun mirgi lubbuun jiraachuu daa’immanii haala kamiinuu kan hin daangeffamne ta’uu agarsiisa. Kana jechuun daa’imni tokko yoo yakka cimaa adabbii du’aa hordofsiisuu danda’u raawwatellee adabbiin du’aa irratti kennamuu kan hin qabne ta’uu isaati. Gama biraatiin immoo daa’mni tokko lubbuun jiraachuuf wantoonni bu’uuraan barbaachisan guutameefii jiraachu kan qabu ta’uun hubatamuu qaba.

Kanumaan walqabatee seeronni maatii dirqama qallaba kennuu warraa fi ijoollee gidduu kan jiru ta’uu fi warri ijoollee isaanii gaa’ila hin geenyeef dirqama qallaba kennuu akka qaban ifaan tumanii jiru.⁵³ kana hojiitti hiikuuf MMWO maanuwaalii qallabaa daa’immanii qopheessee manneen murtiis kana irratti hundaa’uudhaan murtii akka kennan taasifamee jira. Bu’ura Maanuwaalii kanaatiin baasiwwan bu’uuraa qallaba daa’imaa nyaata, mana jireenyaa, uffata, barnoota, yaalumsa fi baasiwwan addaa (Mana Barumsaa addaa yoo barate) kan jedhaman haammataa kan hammatuudha.⁵⁴ Abbaa fi haati daa’imaa yeroo gaa’illi isaanii ragga’ee jiruttis ta’e yeroo diiggaa gaa’ilaan adda bahan daa’ima isaaniif dirqama qallaba kennuu qabu jechuu dha. Manni murtii diiggaa gaa’ilaay yammuu murteessu daa’imman yoo eenyu biratti guddatan guddina gaarii guddachuu danda’u kan jedhu tilmaama keessa galchuun garee lamaan keessaa tokko biratti akka guddatan murteessa.

Gareen daa’imni akka biratti guddatu murtaa’e dirqama isaa daa’imaaf kunuunsa barbaachisu taasisuun bahata. Garee daa’imni waliin hin jiraanne immoo qallaba daa’imaa akka kaffalu

⁵³ Miljalee asii olii lakk- 24, kwt.215(1) fi

⁵⁴ Maanuwaalii Qallaba Daa’immanii Manneen Murtii Oromiyaa , kwt. 6

irratti murtaa'a. Manni murtii qallaba daa'imaan yammuu murteessu haala galii, umurii, fayyaa fi haala jirenya qallaba kennaa tilmaama keessa galchee murteessuu qaba. Akkasumas haala umurii fedhii fi faayidaan ijoollee itti eegamuu danda'u yaada keessa galchuu akka qabu tumameera.⁵⁵ Kanaaf mirga jiraachuu fi misoomuu daa'immanii mirkaneessuuf wantoonni jiraachuu fi misoomuuuf daa'immaniiif barbaachisan bu'uuraa gutamuu akka qabaniifi dirqama kana immoo maatii daa'immanii irra kaa'uun hojiitti hiikamuu fi dhugoomuu eegumsa mirgoota kanaatiif haala mijeessuuf yaalameera. dirqamni daa'imaaf kunuunsa barbaachisaa gama maatii ykn guddistutiin taasifamuu dirqama heera irraa maddedha. Kunis heericha kwt. 36/2/ jalatti daa'imman maatii ykn guddistuu isaaniitiin kunuunsa argachuuf mirga akka qaban kaa'ee jira. Daa'imman gaa'ilaan ala dhalatanis daa'imman gaa'ila keessatti dhalatan wajjin haala wal fakkaatuun mirgi isaanii eegamuufii akka qabus tumameera. Daa'imman maatii qabaniif gama kanaan mirgi jiraachuuuf misoomuu isaanii akka eegamuuf taasisuun akkuma jirutti ta'ee, daa'imman maatii hin qabne (maatii irraa du'aniifis) mootummaa eegumsa barbaachisaa taassisuu akka qabu fi dhaabbilee guddasaa fi kunuunsa daa'immannii irratti hojjetan hundeessuufi dirqama qaba.⁵⁶

Kana malees tarkaaffiwwan daa'imman ilaallatan qaama kamiinuu yoo fudhatamu dantaa ol'aanaa daa'immanii giddugaleessa godhachuu akka qabu heericha kwt. 36(2) jaltti tumameera. Kanaaf akkaataa qajeeltoon dantaa ol'aanaa daa'imman boqonnaa darbe keessatti ilaalameen tarkaaffiwwan fudhatamniif murtiiwwan qaama murtii kennuuf aangoo qabuun kennaman akkasumas seeronni dhimma daa'immanii ilaallatan yoo tumaman dantaa daa'immaniitiif dursa kennuu kan qaban ta'uutu irra jiraata. Daa'imman mirga lammummaa qabaachuu, adabbi reebichaa irraa bilisa ta'uu, dararaa ykn tarkaanfii alnamummaa qaama kamiinuu irratti fudhatamu irraa bilisa ta'uu akka qaban heericha keessatti kaa'ameera. Kanumaan walqabatee seera yakkaa keewwatoota adda addaa keessatti mirgoota daa'immaaniif adda eegetu jira. Fknf, Kwt. 578 jalatti Ijoollee Ga'elaaf Hingeeny Miidhuu, Kwt 648 jalatti Fuudhaa Fi Eeruma Umurii Malee dhorkuudhaan, kwt 644 jalatti Ijoollee Gaa'ila Hingeeny Hojiilee Balaarra Buusan Irraa Eeguu, Gocha Sagaagalummaa namoonni raawwatan irraa fayyadamuu (Exploitation of the Prostitution of Others) (labsii lakk.

⁵⁵ Kanuma kwt. 127(1) fi (2).

⁵⁶ Miljalee asii olii lakk 37, kwt. 36(5)

1178/2012 kwt 4 fi Kwt.7) fi yakkoota salqunnamtii daa'imman irratti raawwataman (s/y kwt 626, 227) fi kkf yakka taasiisuun adabbii isaanii waliin tumeera. Yakkoota daa'immaniin wal qabatan boqonnaa itti aanu keeessatti bal'inaan kan ilaalamana ta'a.

Dabalaatanis Seerri hojjeetaafi Hojjechisaa biyya keenyaa, labsiin lakk. 1156/2019 haaraan bahe, mirgoota daa'immanii karaa giddugaleessa godhateen; Gama tokkoon daa'imman umuriin isaanii waggaa 15 gadii ta'an hojii gosa kamiyyuu qacaruun hojjechisuun dhorkaa akka ta'e yommuu tumu; Gama biraatiin immoo daa'imman umuriin isaanii waggaa 15fi isaa ol ta'an, haala nageenyaafi guddina, fayyaa isaanii irratti dhiibbaa hin qabneen hojjetanii jirenya isaanii akka fooyyeeffatanii jirachuu akka danda'an waliigaltee seera duratti fudhatamummaa qabu raawwachuun hojiwwan seerichaan hin dhorkamne irratti qacaramuun madda galii burqisiifachuun akka danda'an taasiseera. Labsichi kwt. 89(4) jalatti hojiwwan daa'immaan irratti bobba'uu fi hojjechuun hin qabne jechuun tarreessee jira. Fknf, hojiwwaan ciccimoo fi amala isaaniin balaadhaaf nama saaxilan kan akka hojii geejjibaa lafoo, baaburaa fi qilleessaa; human ibsaa maddisiisuu fi diriirsuu; albuuda baasuu, hojiwwan lafa jalaa kan akka lafa qotuu fa'a irratti himaachuun akka hin qabne dhorkeera. Seerichi dantaa olaanaa daa'immaniif jecha haala kanaan daa'imman waliigaltee seera duratti fudhatamu raawwachuun hojii dhuunfaa isaanii qabachuun, haala kaminuu mirga daa'imummaa isaanii seeraan gonfatan akka hin mulqamne eegumsa taasisuuf kan kaayyeeffateedha.

Walumaa galatti mirgoota daa'immanii seerota biyya keenyaa keeessatti haala addaatiin hammatamanii jiru. Kunis heera mootummaa dabalatee seera matii, seera yakkaa fi seera hojjetaaf hojjechisaa keeessatti mirgoonni daa'immanii bifaa addaatiin ilaalamuuf yaalameera. kana irratti dabalataan akkataa mirgoonni kunniin lafa bu'anii hojiitti hiikamuun dhugoomsuun itti danda'amutti manuwaaliin qophaa'ee hojiirra olaa jirutu mul'ata. Walumaa galatti mirgoonni akka mirga walqixxummaa, mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu, mirga lammuu qabaachuuf maatii ofii beekanii kunuunsa argachuun, mirga yakkoota daa'imman irratti xiyyefatanii raawwataman irraa bilisa ta'uu fi mirga hojii isaan madaalu hojjetanii ofi guddisuuf walii galtee seera qabeessa raawwachuun fa'a beekamtii argataniiru.

2.3. Daa'imman Yakka Raawwatan: Deemsa Falmii Yakkaa Biyya Keenyatti Hordofamu

Daa'imman yeroo yakka raawwatanitti deemsi yakkaa hordofamu qabu sadarkaa bilchina sammuu isaanii fi kaayyoo waliigalaa seera yakkaa giddu galeessa kan godhate ta'uu akka qabu ni hubatama. Kaayyoon bulchiinsa haqa daa'immaniis daa'ima sana sirreessuun lammii gaarii taasisuu dha. Kaayyoo kana galmaan gahuuf daa'imni yakka raawwate yeroo to'annaa jala ooleerraan kaasee hanga murtii argatuutti adeemsi hordofamu murteessaa dha. Deemsi dhagahaa dura hordofamu murtii dhuma irratti kennamu waliin kallattidhaan kan wal qabatee dha. Kanarraan kan ka'eet bifa xin-sammuu daa'immanii giddu galeessa godheen Seerri deemsa falmii yakkaa Itoophiyaa qajeeltoowwan deemsa idilee irraa adda ta'a dirirsee jira. Yakka daa'immanii raawwatameef sirni eeruu ykn iyyata dhuunfaa bu'uura SDFY kew. 172 tiin raawwatamuu akka qabu tume jira. Innis

"In any case where a young person is involved, he shall be taken immediately before the nearest Woreda Court by the police, the public prosecutor, the parent or guardian or the complainant"⁵⁷ jechuun kaa'eera.

Hiikni isaaas daa'imni gocha yakkaa keessatti hirmaatee yeroo argametti daa'imni kun poolisiidhaan, abbaa alangaadhaan, maatiin ykn guddistuu/saan isaatiin/isheetiin ykn iyyataa dhuunfaatiin hatattamaan gara mana murtii aanaa dhiyeenya irratti argamuutti geeffamuu qaba jechuun kaa'ee jira. Tumaa seeraa kana irraa hubachuun kan danda'amu seerichi himatamaan haatattamaan gara mana murtii dhiyeenyatti argamuutti geeffamuu qaba jedha malee gara mana murtii aango qabuutti hin jedhu. Sirna haqa daa'imman yakka raawwatanii keessatti daa'imni yakka gosa kamiyyuu yoo raawwate gara mana murtii geeffamuu qaba malee akka dhimma idileetti eeruun dhihaachuu ykn iyyanni miidhamaa dhuunfaa dhihaachuu qorannoo jalqabsiisuun akka haal dureetti ka'u hin danda'u.

Qorannoo daa'imman yakka raawwataniin walqabatees seerichi kwt 172/2 jalatti

The court shall ask the person bringing the young person to state the particulars and the witnesses if any, of the alleged offence or to make a formal complaint, where appropriate

⁵⁷ Seera Adeemsa Falmii Yakkaa Itiyoophiyaa bara 1961 bahe, kew. 172/1/

and such statement or complaint shall be recorded. The court may give the police instructions as to the manner in which investigations should be made.”

Manni murtiis qaama daa'ima dhiyeessee irraa haala raawwii yakkichaa, ragoota yeroo yakki raawwatamu jiranii fi dhimmoota biroo ni qulqulleessa. Barbaachisaa ta'ee yoo argame dhimmicharratti iyyatni akka dhiyaatu ajaju ni danda'a. Manni murtii odeeffannoo sassabameerratti hundaa'uudhaan akkaataa poolisiin qorannaq itti gaggeessuu qabu irratti qajeelfama kennuu ni danda'a.

Himannaq dhiheessuun wal qabatees seerichi kwt 40/2 jalatti

“The public prosecutor shall not institute proceedings against a young person unless instructed so to do by the court under Art. 172” Jechuun tumee jira.

Akkaataa keewwata kanaatiin abbaan alangaa himannaq opheessuu kan qabu yoo manni murtii qajeelfama kenne qofa akka ta'e ni hubatama. Manni murtiis yakki daa'ima shakkameen raawwatame hidhaa cimaa waggaq kudhanii ol ykn adabbii du'aan kan adabisisu yeroo ta'etti abbaan alangaa himannaq akka opheessuu ajaju qaba.⁵⁸ Yakkoota adabbii kanaan alatti adabsiisan walqabatee manni murtii himannaan akka qophaa'uu yeroo itti amane qofa qajeelfama kennajechuudha

Dhimmi biraa mata duree kana jalatti ilaalamuu qabu dhimma dhagahaah dhimmaa yakkaa daa'immaniiti. Sirna haqaa daa'imman yakka raawwatan keessatti xiyyeffannaan kan kennamuufii qabu yakka raawwatameef osoo hin taane daa'ima yakka raawwateefiidha. Kanaaf, dhagahaan haalli itti gaggeeffamu qajeeltoo kana giddu galeessa kan godhate ta'uu qaba. SDFY Itoophiyaas haala qajeeltoo kana bu'uura godhateen kan bocamee dha. Hiikni afaan Amaariffaa fi kan Afaan Ingiliffaa wal fakkaachuu baatiyyuu dhagaha dhimmi daa'imman yakka raawwataniin walqabatee qajeeltoon dhaddachaa daa'immanii addatti jiraachuu qaba kan jedhu irratti kan waliif galamee sadarkaa Federaalaafi naannoottis hojiirra oolaa jiruudha. Keewwanni 176/1/ jalatti akka tumametti “....Be zig chilot...” jechuun kan afaan Amaariffaa kaa'ee jira. Kan afaan Ingiliffaa immoo jecha “Chamber” jedhu fayyadamee jira. Kuni immoo kutaa addaa ykn dhaddacha addaa kan jedhu fakkaata.

⁵⁸ Kanuma, kew. 172(3)

Sakkata’insa ittifayyadama dhaddacha daa’immanii manneen murtii muraasa irratti taasifameen ragaan argame aka argarsiisuus dhaddachi daa’immanii manneen murtii hedduu keessatti hundaa’ee jiraatuyyuu ittifayyadamuu irratti garuu rakkootu mul’ata. Kessattuu gama abbootiin seeraatiin kaka’umsi jiru gad aanaa ta’uutu mul’ata. Dhaddacha daa’immanii dhimmoota daa’imman ilaallatan gaggeessuu seerri ajajeetti osoo hin taane akka dabalaatti waan hubatame fakkata. Gama kanaan adeemsi alidilee maal akka ta’e kaa’uu baatullee, SDFY kwt 176/2/ falmiin dhaddacha irratti taasimu hundi adeemsa alidileen taasifamuu akka qabu ifatti tume jira. Ogeeyyi tokko tokko akka jedhanitti Adeemsi walxaxaa mana murtii keessa jiru yeroo kanatti mul’achuu akka hin qabne fi abbaan seeraas teessoo dhaddachaa irra taa’uun daa’ima sanduuqa shakkamaa keessa jiru gadi ilaaluu irra daa’ima waliin teessoo irra taa’uun yeroo tokko tokko kan hammatuu fi hiriyoomsu ta’uu qaba. Dabalataanis, al-idilummaan dhaddachaa haala ufanna dhaddachaa, qabiyyee fi dhangala’iinsa dubbii abbaa seeraa fi abbaa alangaa kan hammatuu dha.

Mirgoota kanneen irratti dabalataan Seerri Deemsaa Falmii Yakkaa daa’imman yakka raawwatan mirgoota akka abukaatoon bakka bu’amuu fi hafiinsa beellama irraan wal qabatee haala addaatii akkaataa itti ilaletu jira.⁵⁹

Gaaffii Marii

1. Seerri deemsaa falmii yakkaa keewwanni 172/1 irraa akka hubatamutti daa’imni yakka raawwatee yoo argame hatattamaan gara mana murtii aanaa dhiheenyatti argamuutti geessamuu qaba jedha. Kana jechuun dhimma daa’imman yakka raawwatanii manni murtii dhimmicha ilaaluuf aangoo hinqabnes ilaaluu danda’a jechuudhaa? Yoo akkas hin taane seerich maal jechuu barbaadeeti isinitti fakkaata? Irratti mar’adhaa.
2. Yeroo daa’imni tokko yakka raawwachuun gara mana murtiitti geeffameetti manni murtii dhimma daa’ima kanaa ofitti fudhatee keessummeessuuuf ulaagaaleen aangoo tooraa fi aangoo hundee dubbii yoom ka’uu qabu jettu? Irratti mar’adhaa.
3. Qorannoowwan tokko tokko akka mul’isanitti keessattuu naannoo Oromiyaa keessatti daa’imman yakka raawwatan hatattamaangara mana murtii geessuu irra gara waajjira poolissonii achi yoo tursan ni mul’ata. Kana malees ajaja mana murtii malee

⁵⁹ Kanuma, kwt. 174 fi 160/1/

qorannoo gaggesuunis akka jiru qorannoowwan tokko tokko ni agarsiisu. Qabatamni isan bira jiru maal fakkaata? Hojii keessatti rakkoon akkasii isni quunnamee beekaa? Yoo isin muudatee jiraate kaasuudhaan irratti mari'adhaa.

BOQONNAA SADII

MIIDHAA YAKKAA DUBARTOOTAA FI DAA'IMMANII IRRATTI

RAAWWATAMANIIN WALQABATEE HAGUGGII SEERAAD BIYYA KEENYAA

Seensa

Miidhaan yakkaa daa'immanii fi dubartootaa irratti raawwataamu yeroo ammaatti addunyaa gututti raawwataamaa jiraachu ragaaleen sadarkaa addunyaatti dhimma kanaan walaqabatanii bahaan ni mul'isuu.

Yakkootnii kun caalmaatti biyyoota diinagdeen isaanii hin guddanee fi guddachaa jiru keessatti bal'inaan kan raawwataamaa jiran ta'us; biyyoota guddatan keessattis haala sukkanneessaa ta'een raawwataamaa jiru. Karaa gara biraatin miidhaaleen kun dhiiras ta'ee dubartootaa irratti kan raawwataaman ta'us; caalmaatti garu kan raawwataamaa jiran dubartootaa fi daa'imman irratti ta'un dhimma walfalmisisuu miti. Sababii miidhaa kanaatiin ummatnii baay'inni isaanii baay'ina ummata addunyaa keessaa walakkaa fi sanaa ol ta'ee miidhamaa jiraa yaadama jedhurraa ka'un miidhaan kun yaaddoo addunyaa ta'ee jira barreessitoonni jedhan jiru.

Kanarraa ka'udhaan miidhaalee kana hambisuudhaaf biyyootnii hundu sadarkaa isaaniitti gahee isaanii akka bahaataniif yaadun sadarkaa addunyaatti tarkaanfileen adda addaa fudhatamaa turanii jiru. Biyyootnii hundu miidhaalee kana ittisu fi warra miidhaa geessisan irratti itti gaafatamuummaa hordofsisa deemuu akka danda'aniif hojilee gara garaa hojjechaa jiru.

Biyyi keenya Itoophiyaanis miidhaaleen kun akka hin raawwataamnee ittisuf fi erga raawwataamee ammoo deebii gahaa ta'ee laachun akka danda'amuf yaadun tarkaanfilee garagaraa fudhachaa turtee jirti. Seektaroota dhimma kana irratti hojjetan labsiidhaan hundeessun, darbees heera mootummaarraa calqabee imaammatoota biyyattin baafattu fi seerota akka biyyaatti bahaan keessatti keewwatoota miirga dubartootaa fi daa'immanii kabachisuu danda'an haammachisun baasun fi gocha seeraan alaa dubartootaa fi daa'imman irratti raawwataaman yakkun fi adabbii namoota gochaalee kan raawwatan irratti murtaa'u qaban tumudhaan walqabatee hojiin bal'aan hojjetamee jira. Haa ta'u malee, miidhaalee kana sadarkaa barbaadamuutti hir'isuun hin danda'amnee.

Hawaasa birattis hojii dhimma kanaan walqabatee hojjetamuu kan qaama tokko qofaa godhanii ilaalun fi qaamolee haqaa ciinaa dhaabbatanii qindoominaan hojjechurra faallaa seeraa

deemuudhaan yoo dhimmoota balleessan arguun baratamaa dhufee jira. Karaa gara biraatin garaagarummaan hubannoo fi ejjannoон огээйн seeraa seerota dhimma kanaan walqabatani jiran ilaachisee qabanis seerotni kunneen akkaataa barbaadameen hojiitti akka hin hikamnee fi kaayyoон seera baastun seericha itti baasee akka hin milkoofnee taasisaa jira. Barreeffamnii kunis dhimmoota kanaan walqabatee garaagarummaa Ejjannoон fi hubannoo огээйн seeraa bira jiru furudhaan seerota bifа walfakkaatun hojiitti akka hikan gochu keessatti gumaacha taasisuuf yaadamee kan qophaa'ee dha.

Haaluma kanaan xumura boqonnaa kanaatti leenjitoonni

- ✓ Maalummaa miidhaa daa'immanii fi dubartootaa ilaachisee hubannoo isaanii ni gabbifatu
- ✓ Gosoota miidhaa daa'immanii fi dubartootaa adda baasanii ni beekuu
- ✓ Sadarkaa miidhaan kun sadarkaa addunyaa fi biyyooleessaatti irra jiru ni hubatu
- ✓ Tumaalee seera yakkaa dhimmoota kana ilaachisanii bahaan irratti hubannoo isaanii ni cimsatu

3.1. Hiikkoo Miidhaa Dubartootaa fi Daa'immanii

Miidhaa yakkaa dubartootaa fi daa'imman irratti raawwataman adda baasuun walqabatee hubannoona ogessoota biratti jiru walfakkaataa miti. Biyyoonni, dhaabbileen fi barreeffamoonni garagaraa miidhaa dubartoota irratti raawwataman haalota qabatamaa naannoo isaanii irratti hunda'ani bifaa garaagaraatiin yoo isaan hikan ni mul'ata. Hiikkoodhuma yaad-rimee miidhaa daa'immanii fi dubartootaatin walqabatee yaadotnii ykn ejjannoowwan garagaraa lamaa ogeeyyii dhimma kanaa biratti kan calaqisan yoo ta'u; gareen tokko yakkoonni dubartootaa fi daa'imman miidhamoo itti ta'an hundi nama kaminu yoo raawwatamee akka yakka dubartootaa fi daa'imman irratti raawwatameetti fudhatamu qabaa jechun ibsu. Gareen biroo immoo miidhaa daa'immanii fi dubartootaa ta'un kan irra jiraatu namni tokko sababa dubartii ta'eef yookiin sababa daa'ima ta'eef miidhaan yakka yeroo irra qaqqabee qofa ta'u qabaa yaada jedhu kaasun falmuu.⁶⁰

Karaa gara biraatin miidhaaleen dubartoota irratti raawwataman caalmaatti raawwatamaa kan jiran daa'imman umuriin isaanii wagga 18 gadii ta'anirratti yoo ta'u hiikkoon sanadoota adda addaa miidhaalee dubartootaaf kennamuu kan daa'immaniis kan haammatu ta'u hubanno irratti qabaachun dhimma murteessaa dha.

Waliigalteen kaawunsilii Awurooppaa miidhaalee dubartoota irratti raawwatamanii; miidhaalee mana keessaa dhaabsisuf fi ittisuuf bara 2011 biyyoota gamtaa Awurooppaa giddutti mallattaa'ee (Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence) ykn Istanbul Convention (kana booda Konvenshini Istanbul jenne itti fayyadamnuu) seensa isaa keessatti miidhaalee dubartoota irratti raawwatamanin kan baay'ee midhaman daa'imman ta'u fi as keessatti daa'imman warra dhiiraallee kan midhamoo ta'a jiran ta'u ibsee jira.⁶¹ Dabalataanis, konvenshinchii faayidaa konvenshinchichaatif dubartii jechun dubartii umuriin ishee wagga 18 gadii akka ta'eetti hiikkoo

⁶⁰Qo'anno Yakkoota Dubartootaa Fi Daa'imman Irratti Raawwataman Qorachu, Himachuu Fi Murteessuu: Rakkolee Seeraa Fi Hojimaataa, Biirroo Abbaa Alangaa Waliigalaa, Amajjii bara 2011

⁶¹ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Istanbul, 11.V.2011

itti kenne jira.⁶² Kunis caalmaatti miidhaa dubartoota irratti raawwatamuun kan midhaman daa'imman ta'u hubannoona akka irratti fudhatamuu qabu namatti mul'isa.

Sanadoonni sadarkaa addunyaa fi ardiitti miidhaalee daa'immanii fi dubartootaa ittisuudhaaf ykn dhaabsisuudhaaf bahaan yaad-rimee miidhaa dubartotarratti raawwatamanii hiikkoo kennanii jiru. Labsiin Dhaabatni Mootummoota Gamtoomanii Miidhaa Dubartoota Irratti Gahu Dhaabsisuf bara 1993 baasee (*UN Declaration on the elimination of violence against women*) miidhaa dubartoota irra gahu (VAW) yoo hikuu:

*"Violence against Women is any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual, or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or private life."*⁶³

Akkaataa hiikkoo labsii kanaatiin miidhaa dubartoota irra gahu (VAW) jechuun, gocha kamiiyuu saala bu'uura godhatee dubartoota irratti raawwatamu ykn gahuu danda'u, miidhaa qaamaa, miidhaa saal-quunnamtii yookiin xin-sammuu, sodaa gochichi geessisu dabalatee dubartoota nagaa humna hin qabne bilisummaa mulquun dirqisiisuun yookiin immoo humnaa fi aangootti fayyadamuun ifatti yookiin dhoksaatti jirenya dhuunfaa isaanii irratti miidha raawwatamu jechuu akka ta'ee hubachun ni danda'ama.

Pirootokoliin chaartarii mirga namoomaa Afriikaa mirga dubartootaa irratti bara 2003 bahee yaad-rimee miidhaa dubartoota irratti raawwatamu (violence against Women) jedhuf hiikkoo yoo kennu:-

"Violence against women" means all acts perpetrated against women which cause or could cause them physical, sexual, psychological, and economic harm, including the threat to take such acts; or to undertake the imposition of arbitrary restrictions on or

⁶² Kanuma, kwt 3(f)

⁶³ Declaration on the Elimination of Violence against Women Proclaimed by General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993, Art 1

deprivation of fundamental freedoms in private or public life in peace time and during situations of armed conflicts or of war.”⁶⁴ jechun hiikkoo itti kenneera.

Hiikkoo pirootokoliichaa irraatis miidhaaleen dubartoota irratti raawwataman miidhaalee yeroo nagaattis ta’ee yeroo waraanaatti dubartootarratti raawwatamu danda’anii fi isaanirrattis miidhaa qaamaa, saalqunnamtii, xin-sammuu fi miidhaa diinagdee geessisu danda’an akka ta’an; dabalataanis miidhaaleen kunneen gochaalee sababii malee sochii dubartootaa daangeessu fi mirga isaanii sarbuu raawwataman kamuu kan dabalatu ta’u hubachun ni danda’ama.

Karaa gara biraatin Konvenshiniin Istaanbul jedhamuun beekamuu jechiichaaf hiikkoo yoo kennu:--

“violence against women” is understood as a violation of human rights and a form of discrimination against women and shall mean all acts of gender-based violence that result in, or are likely to result in, physical, sexual, psychological or economic harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life;⁶⁵

Hiikkoo kanarraatis miidhaa dubartootarratti raawwatamu jechun miidhaa mirga namoomaa isaanii sarbuudhaan fi isaanin addatti baasuudhaan ykn fo’udhaan isaanirrattis raawwatamu ta’ee; gochaalee yakkaa saala bu’ura godhatanii raawwataman ykn raawwatamu danda’an miidhaalee qaamaa, miidhaa saal-qunnamtii, miidhaa xin-sammuu ykn miidhaa diinagdee, akkasumas; gochaalee dirqisisuu ykn gochaa bilisummaa isaanii sarbuu sadarkaa hawaasaattis ta’e jirenya dhunfaa isaanii keessatti irratti raawwatamuus kan dabaluu ta’u hubachun ni danda’ama.

Waliigalteen Kaawunsilii Awurooppaa kuni dabalataanis yaad-rimee gochaa yakkaa saala bu’ura godhate raawwatamu (Gender Based Violence) jedhufis addatti hiikkoo kennefi jira.

Haaluma kanaan:

⁶⁴ Protocol To The African Charter On Human And Peoples' Rights On The Rights Of Women In Africa, Maputo, 11 July 2003, Art 1 (j)

⁶⁵ Miljalee asii olii lakk- 61, Kwt 3(a)

“gender-based violence against women” shall mean violence that is directed against a woman because she is a woman or that affects women disproportionately;”⁶⁶ jechun hiike jira.

Kunis miidhaan saala bu’ura godhatee raawwatamuu miidhaa dubartoota irratti sababii dubartummaa isheetin qofaa irratti raawwatamuu ykn gochaa dubartoota haala hin malleen miidhuu danda’u ta’u nama hubachiisa.

Waliigala hiikkoowwan sanadoota gubbaatti ilaallee irraa miidhaan dubartotarratti raawwatamuu miidhaalee qaamaa, xin-sammuu, saal-qunnamtii fi diinagdee dubartotarratti raawwatamu kan haammatu ta’u fi miidhaaleen kun caalmaatti kan raawwataman daa’imman irraatti ta’u isaatin waa’ee miidhaalee kanaa yoo kaasnuu daa’immanis tilmaama keessa galchuun akka nurraa jiraatu hubachun ni danda’ama.

Gara biyya keenyaattis yoo dhufnuu miidhaalee kanaaf hiikkoon addatti of danda’ee kennamee jiraachu baatus tumaaleen seeraa miidhaalee kana balaaleeffatani fi yakkan heera mootummaa irraa kaasee seerota adda addaa keessatti haammatamani jiru. Seera yakkaa biyya keenyaa yoo ilaallu Kitaaba 5 ffaa boqonnaa 1ffaa jalatti (yakkoota mirga lubbun jiraachu sarbutin raawwataman) kwt 544-552), Boqonnaa 3ffaa jalatti (Gochaalee aadaa dubatti haafaatin miidhaalee qaamaa fi lubburratti akkasumas yakkoota bilisummaa qaamaa sarbutin raawwataman) Kwt 561-570 ,576, 587-594, yakkoota kabaja namaatin faallaa ta’an SY kwt 620-628, Gochaalee yakkaa faallaa uumamaatin raawwataman Sy kwt 629-632 fi 634-638 (amma labsii namaan daldaluu fi nama seeraan ala daangaa ceesiuu labsii lakk-1178/2012 kwt 7 jalatti haammatamee jira), kwt 644-652 jalatti miidhaalee dubartoota fi daa’imman irratti raawwataman ittisuuf fi namoota miidhaalee kana geessisan irratti itti gaafatamummaa hordofsiisuuf jecha gochoota yakkaa dubartoota fi daa’imman irratti raawwatamani adabbii isaan waliin tumee argama.⁶⁷

Tumaalee seera yakkaa miidhaalee daa’immanii fi dubartoota irratti raawwataman kunneen ilaachisee hubannoo fi ejjannoon ogeeyyiin seeraa bira jiru garaagarummaa kan qabu fi sababi kanaanis hojiin olaantummaa seeraa kabachisu hojjetamuu hanqina akka godhatu ta’a

⁶⁶ Kanuma, kwt 3(d)

⁶⁷ Miljalee asii olii lakk-47

kan jiru waan ta'eef haala danda'ameen dhimmoota ilaalamu qaban akka asii gadiitti dhiyeessuf yaalii taasifnee jirra.

3.2. Sadarkaa miidhaaleen daa'immanii fi dubartootarratti raawwataman irra jiran

Baay'ina ummata addunyaa keessaa daa'imman umuriin isaanii waggaa 14 gadii biliyoona 2 kan caaluu ta'u gabaasa dhaabbatni UNICEF kabaja guyyaa ayyanaa waggaa 30 ffaa konvenshiniil mirga daa'immnii ilaachisee dhiyeesserratti akeekee jira.⁶⁸ Akka hiikkoo konvenshiniicha keessatti hiikameen daa'imman umriin isaanii waggaa 15-18 jiran yoo itti dabalaman lakkofsii daa'immanii kanaa ol ta'un waan walfalmisisu hin ta'u. Baay'ina daa'imman addunyaa keessaa %49.6 dubara ta'u ragaaleen kunneen ni agarsisuu.⁶⁹

Biyya keenya Itoophiyaattis baay'ina ummata Itoophiyaa keessaa daa'imman umuriin isaanii waggaa 18 gadii %46.4 (miliyoona 55.6 tti) kan tilmaamamuu ta'u gabaasa dhaabbatni Save the Children jedhamu bara 2023A.L.A keessa baasee ni ibsa.⁷⁰

Sadarkaa addunyaatti caalmaatti ammoo akka ardi Afriikaatti daa'imman bilchina qaamaa fi sammuu qabaachu dhabu isaanitirraa kan ka'ee miidhaalee garagaraatif saaxilamanii jiru. Miidhaaleen daa'imman irratti raawwataman kunneen miidhaawan nageenya qaamaa, lubbu, sammuu fi diinagdee daa'immanii irratti raawwataman kan of keessatti haammatan ta'ee;⁷¹ yeroo ammaatti miidhaaleen kun baay'achaa haallii raawwii isaanitis walxaxaa ta'aa jira.

Chaartariin mirgaa fi nageenya daa'immanii Afriikaa seensa isaa jalatti ka'umsii miidhama daa'imman Afriikaa rakkolee sababoota diinagdee, hawaasummaa, aadaa dubatti hafaa, balaa uumama, waraanaa fi k.k.f nin walqabatan ta'u tumee jira. Dabalataanis chaartariichi bilchina qaamaa fi sammuu dhabun daa'immanii rakkicha kan hammeesse fi kana irraa kan ka'ees eegumsii addaa isaanif taasifamuufi akka qabu tumee jira.⁷²

Gabaasa kaawunsiilin mirga namoomaa dhaabbata mootummoota Gamtoomanii bara 2022 tti miidhaa daa'immanii ilaachisee dhiyeessen miidhaawan daa'imman irratti raawwatama

⁶⁸ <https://www.unicef.org/media>, accessed on 6 June, 2023

⁶⁹ Kanuma

⁷⁰ <https://www.savethechildren.net>, accessed on 6 June 2023

⁷¹ UN Minimum Standards for Prevention and Response to Gender-Based Violence in Emergencies

⁷² Miljalee asii olii lakk 19, seensa Kewwata 3ffaa

jiran waggoottan shanan darban keessa garmalee dabaluu isaa ibsee jira. Weerarri dhibee KOVID 19 akka addunyaatti uumamee turee, rakkoon nageenyaa biyyoota baay'ee keessatti uumamee jiru fi rakkoon diinagdeedhaan walqabatee addunyaa raasaa jiru babal'chu miidhaalee kanaatif gahee guddaa taphachu isaanii gabaasichii ifoomsee jira. Kanarraa kan ka'ees daa'imman addunyaa gochaalee yakkaa saala bu'ura godhatanii raawwataman (gudeeddi, daa'imman waliin qunnamtii saalaa raawwachuu, fi k.k.f), gochaa daa'imman seeraan ala daddabarsuu fi daa'imman umuriin isaani hin genye hojii humnaa olii hojisuu, gaa'ila umurii malee, daa'imman gochaa yakkaa adda addaa irratti bobbaasuu fi loltu taasisuun waraanaa keessatti akka hirmaatan gochutin kan midhamaa turan ta'u gabaasicha keessatti ibsamee jira.⁷³

Akka gabaasnii kaawunsiliichaa ibsutti waggoottan shanan darban keessa walakkaan daa'imman addunyaa waggaatti miidhaalee garagaraatif kan saaxilaman yoo ta'u; daa'imman miliyoona 300 tti dhiyaatan fi umuriin isaanii waggaa 2-4 ta'an maatiidhuma isaanitin miidhaan garagaraa irra gahaa. Daa'imman addunyaa umuriin isaanii waggaa 11-15 ta'e keessaa 1/3 ffaan isaanii hiriyyadhmaa isaanitin gochaalee miidhaa xin-sammuu qaqqabsisuu danda'an kan irratti raawwataman yoo ta'u; daa'imman dubartootaa miliyoona 120 ta'an ammoo gochaan dirqisianii gudeedu kan irratti raawwatamuu ta'u gabaasichii ni ibsa.⁷⁴

Akka gabaasa Dhaabbatni Fayyaa Addunyaa (WHO) bara 2022 baaseetti dubartoota 3 keessaa 1 jirenya isaanii keessatti yoo xiqaatee al tokko namuma itti siiquun fi isaan beekaniin miidhaan qaamaa ykn saalqunnamtii irratti raawwatama. Gabaasichii umurii midhamtootaatin adda baasee yoo techisuu dubartoota umuriin isaanii waggaa 15-24 ta'n 4 keessaa 1 miidhaaleen kunneen namuma isaan baay'ee itti siiqaniin miidhamaa jiraachu ibsee jira.⁷⁵

Dabalataanis gabaasnii dhaabbata fayyaa addunyaa (WHO) tin bahee kun Miidhaaleen kunneen biyyoota hunda keessatti raawwatamaa kan jiran ta'us daa'immanii fi dubartootnii

⁷³ Annual report of the UN Human Right Council; office of the special representative of secretary general on violence against children;2022

⁷⁴ Kanuma

⁷⁵ <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence>, accessed on 28/June 2023

biyyoota diinagdeen isaanii guddachaa jiru keessatti miidhaan kun kan haammaatu ta'u ifoomsee jira. Dubartoota biyyoota diinagdeen isaanii guddachaa jira keessa jiraatan keessaa dubartoonni %37 ta'an jirenya isaanii keessatti yoo xiqlaatee altokko miidhaan qaamaa ykn saal-qunnamtii nama isaaniitti siiquun irratti raawwatama. Biyyoota miidhaan kun garmalee itti bal'atee jiru keessatti ammoo dubartoota 2 keessaa 1 miidhaan kun kan irrti raawwatamuu ta'u gabaasichii ni ibsa.⁷⁶

Akka addunyaatti miidhaan kun biyyoota naannoo Oshiniyaa (Australasia, Melanesia, Micronesia, and Polynesia), Eshiyaa kibbaa fi sub-sahaaraan Afrikaa biyyoota miidhaan kun itti haammaatu fi saaxilamuummaan dubartoota umuriin isaanii wagga 15-24 ta'an keessaa %33-%51 ta'ee yoo ta'u; biyyoota Awurooppaa, giddugaleessa Eshiyaa, Eshiyaa bahaa fi Kibba Bahaa Eshiyaa keessatti ammoo saaxilamuummaan isaanii %16-%21 itti ta'e akka ta'an gabaasichii ifoomsee jira.⁷⁷

Biyya keenya Itoophiyaa keessatti sababi weerara Kovid-19 fi waliitti bu'insaa ykn rakkoo nageenyaa biyyatti keessatti babal'atee jiru irraa kan ka'ee miidhaaleen dubartootaa fi daa'imman irratti qaqqabaa jiran garmalee baay'achaa jiraachu ragaaleen tokko tokko ni mul'isu. Dhaabatnii UNFP gabaasa bara 2022 baaseen waraanni naannoo Kaaba Itoophiyaatti adeemsifamaa turee, rakkoon hongee nannoolee gara garaa keessatti muudatee, akkasumas tasgabbii dhabuun dhimma nageenyaa kutaalee biyyatti adda addaa keessatti uumamee jirun walqabatee miidhaan daa'immani fi dubartotarratti raawwatamuu garmalee dabalee jiraachu isaa ibsee jira. Kanarraa kan ka'ee naannoleen kanneen akka naannoo Somaalee, Affaar, Oromiyaa, Beenishaangul Gumuz fi k.k.f nannoolee miidhaan kun caalmaatti itti babal'atee jiru ta'u ibsee jira.⁷⁸

Bara 2022 keessa Daayireektarri olaanaa Dhaabbata Fayyaa Addunyaa Dr. Tewodiroos Adihaanom balaafamummaa miidhaa kanaa ilaachisee haasa'aa taasisaniin "*Violence against women is endemic in every country and culture, causing harm to millions of women and their families, and has been exacerbated by the COVID-19 pandemic. But unlike COVID-19, violence against women cannot be stopped with a vaccine. We can only fight it*

⁷⁶ Kanuma

⁷⁷ Kanuma

⁷⁸ <https://reliefweb.int/report/ethiopia/unfpa-ethiopia-humanitarian-response-situation-report-april-2023>, accessed on 29 June 2023

*with deep-rooted and sustained efforts – by governments, communities and individuals – to change harmful attitudes, improve access to opportunities and services for women and girls, and foster healthy and mutually respectful relationships.”*⁷⁹ Jechudhaan miidhaan dubartootarratti raawwatamuu haamma yaaddessaa akka ta’ee fi miidhaalee kunneen hambisuu keessatti kutannoo qaama hundaa kan barbaadu ta’u ibsani jiru.

Babal’achu miidhaalee daa’immanii fi dubartootaa hambisuudhaaf sadarkaa addunyaa, ardi fi biyyootaatti tarkaanfileen garagaraa fudhatamaa turaniiru. Sanadootni adda addaa mirga qaama hawaasa midhamaa ta’e kana kabachisu danda’an kanneen akka CRC, CEDAW, ICCPR, ICESCR, African Charter on Human and Peoples right fi k.k.f akka bahaani fi hojiirra oolan taasifamani jiru. Dabalataanis gurmaa’insa garagaraa hojiirra oolmaa sanadoota mirga namoomaa kunneeni hordofu fi biyyoota waliin qindoominaan hojjetus dirirsudhaan sanadoonni kunneen qaama seera biyyoota sanadoota kunneen mallatteessanii akka ta’anif hojjetamaa turee jira. Sadarkaa biyya keenyaattis sanadoota kunneen qaama seeraa biyyatti gochuudhaan, imaammata itti baasuudhaan daa’immanii fi dubartootnii miidhaalee kanarraa akka eegaman taasisuuf hojiin bal’aan hojjetamaa turee jira hojjetamaas jira. Kaayyoon boqonnaa kanaa tarkaanfilee sadarkaa biyyooleessaatti fudhatamaa turan keessaa tumaalee seera yakkaa miidhaalee kunnen ilaalchisanii bahaan qofaarratti xiyyeffachun kaasu waan ta’ef isumarratti xiyyeffachun akka asii gadiitti techifnee jirra.

3.3. Miidhaalee Yakkaa Dubartoota fi Daa’imman irratti Raawwataman Seera Yakkaa jalatti

Akkuma gubbaatti ibsuuf yaalameetti miidhaalee yakkaa dubartoota irratti raawwatamanin caalmaatti kan miidhamaa jiran daa’immanii dha. Kanarraa ka’ee tumaaleen seera yakkaa miidhaa dubartootaa yakkuf tumamani jiran irra jireessi isaanii of jalatti tumaalee daa’imman ilaallatu haamatani akka tumaman ta’eera. Kana jechun garu tumaaleen addatti daa’imman ilaallatan hin jiran jechu miti. Kanaafis, miidhaalee daa’immanii amala isaanit in adda ta’anii fi qofaatti kaasuun nurraa eegamuu qofaa isaaniitti kan ilaallu ta’ee; irra jireessi isaa iddoodhumu tokkotti ilaalun kan haguuguf yaallu ta’a. Karaa gara biraatin, tumaalee seera yakkaa miidhaa dubartootaa fi daa’imman irratti raawwataman hunda isaani haa ilaallu yoo jenne

⁷⁹ Miljalee asii olii lakk-71

barreeffamichi garmalee akka dheeratu kan taasisuu fi kaayyoon barreeffama kanaatis yakkoota giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti qorataman qofaa ilaalu waan ta'eef miidhaalee saal-qunnamtii irratti xiyyeffannoo ol'aanaa gochun kan kaasuf yaallu ta'a.

3.3.1. Miidhaalee Yakkaa Daa'immanii fi Dubartoota irratti Raawwataman

Miidhaaleen yakkaa daa'immanii fi dubartoota irratti raawwataman jedhamani seera yakkaa keenyaan beekamti argatan akka armaan gaditti haa ilaalu.

1. Yakka Dirqisiisani Gudeeduu

Dhiirri bilisummaa saal-qunnamtii dubartootaa irratti yakkoota raawwachuu danda'u keessaa yakkii sadarkaa duraatti ka'u yakka "dirqisiisani gudeeduu" dha⁸⁰ Jecha dirqisiisanii gudeeduu (rape) jedhuf barreeffamoonni garagaraa hiikkoo itti kennani jiru. Guboon jechootaa Webster's *New World Dictionary* jedhamun beekamuu jecha dirqisiisanii gudeeduu (rape) yoo hikuu:-

"the crime of having sexual intercourse, usually forcibly, with a person who has not consented; specifically, this crime is committed by a man upon a woman or a girl."

⁸¹jechun hiikkoo itti kenne jira.

Kunis gochii dirqisiisanii gudeeduu gochaa saal-qunnamtii humnaan ykn dirqisisuun ykn fedhii miidhamtuun ala dhirri tokko dubara tokkoratti raawwatu akka ta'e nama hubachiisa. Akkaataa hiikkoo kanaatiin Gochii dirqisiisanii gudeeduu raawwatameera jechudhaaf ulaagaaleen afur gutamu kan qaban yoo ta'u; ulaagaaleen kunnenis midhamtun dubara ta'u, gochii raawwatamuu gochaa saal-qunnamtii ta'u, gochiichii qabatamaatin raawwatamuu fi gochiichi kan raawwatamuu fedhii midhamtutin ala ykn miidhamtuu dirqisisuun raawwatamuu dha.

Guboon jechootaa *black's law* jedhamu jedhamu jecha afaan Ingilizii "rape" jedhuf hiikkoo yoo kennu:

*"rape is un lawful sexual intercourse committed by a man with a woman not his wife through force and against her will."*⁸² jechun hiikkoo itti kenne jira.

⁸⁰ Miljalee asii olii lakk-63, fuula 175

⁸¹ Webster's New World Dictionary, Third College Edition, Webster's New World, New York, (1988)

Hiikkoon kunis gudeeddiin gochaa saalqunnamtii dhirri tokko dubartii haadha warra isaa hin taanee tokko irratti humnaan ykn ishee dirqisisuun raawwatu akka ta'e hubachun ni danda'ama.

Seera yakkaa biyya keenyaa keessattis gochaalee dubartootarratti raawwatamanii fi akka yakkaatti lakka'aman keessaa tokko gochaa dirqisiisanii gudeeduu dha. . Haaluma kanaan yakki dirqisiisanii gudeeduu yakka garaagarummaa saalaa bu'ureeffachuun dhiirotaan dubartoota irratti raawwatamuu dha.⁸³ Maalummaa fi ulaagaa yakka dirqisisanii gudeeduu tumaan seera yakkaa keewwata 620 jalatti tumamee jira. Tumaan seeraa kun yakka dirqisiisanii gudeeduutif hiikkoo kallatti kennurra gocha tokko dirqisiisanii gudeeduu jechudhaaf ulaagaalee gutamuun irra jiraatu tumutin gochiicha ibsu filatee jira. Ulaagaaleen kuni yakka dirqisisani gudeeduu yakkoota biraa irraa adda baasanii beekuuf ulaagaalee murteessoo ta'u isaanitin akka itti aanu kanatti xinxallee jirra.

Keewwata 620. Dirqisiisanii Gudeeduu⁸⁴

1. Namni kamiyyuu gocha humnaa fayyadamuun yookiin doorsisa cimaan yookiin akka of wallaaltu yookiin karaa biroo kamiiniyyuu akka ofirraa ittisuun hin dandeenye taasisuun, gaa`elaan ala dirqisiisee dubartii tokko wajjin saalqunnamtii kan raawwate yoo ta'e; hidhaa cimaa wagga shanii hanga wagga kudha shanii gahuun ni adabama.
2. Yakkichi kan raawwatame:
 - a. Ijoollee durbaa umuriin ishee wagga kudha sadii ta'ee, wagga kudha sadheet hin guunnerratti yommuu ta'u; yookiin
 - b. dubartii mana sooramaa, iddo kadhannaa, dhaabbata yaalaa, barnootaa, sirreessa amala, bakka hidhaa yookiin turmaataa namoota qabamanii gaggeessummaa, to'annoo yookiin aangoo balleessichaa jala jiru keessatti argamtu yookiin eegumsa yookiin to'annoo himatamtichaa jalatti argamtu yookiin hirkattuu isaa taaterratti yommuu ta'u; yookiin
 - c. dubartii dullumaan, dhukkuba qaamaa yookiin sammutiin, muusa'uu sammutiin, yookiin sababa biroo kamiiniyyuu maalummaa gochichaa /amala/ yookiin bu'aa

⁸² Black's Law Dictionary , by Bryan A. Garner, ninth edition, P. 1374

⁸³ Mil-jalee asii olii, lakk-47, Kwt 620 (1)

⁸⁴ Kanuma

- gochichi hordofsiisu adda baastee beekuuf yookiin ofirraa ittisuuf hin dandeenye irratti yommuu ta'u; yookiin
- d. Gara jabinaan yookiin gidirsuun yookiin gamtaa dhiirota baay'inni isaanii tokkoo ol ta'een yommuu ta'u; adabbichi hidhaa cimaa waggaa shanii hanga waggaa digdamaa gahuu danda'u ni ta'a.
 - 2. Dirqisiisanii gudeeduun miidhaa olaanaa qaamaa yookiin sammuu yookiin du'a kan hordofsiise yommuu ta'u; adabbichi hidhaa umurii guutuu ni ta'a.
 - 3. Yakka dirqisiisanii gudeeduu waliin wal qabatee yakki miidhamtuu seeraan ala qabanii tursuu yookiin butuu raawwatame yookiin miidhamtuun sababa yakkichaan dhukkubni kan itti darbe yommuu ta'u, tumaaleen seera kanaa rogummaa qaban dabalataan raawwatamoo ni ta'u.

i. Ulaagaalee Yakki Dirqisiisanii Gudeeduu

Akkuma gubaatti ibsuf yaalameetti seerri yakkaa biyya keenyaa gochaan yakkaa tokko yakka dirqisisanii gudeeduu jedhamuudhaaf ulaagaalee gutamuu qaban adda baasee techisee jira. Ulaagaaleen seerichaan jiraachuu yakkichaaf barbaachisan jedhamani tumaman kanneenis:-

- a. Gochiichi kan raawwatamee dubartoota irratti ta'u ;
- b. Gochii dirqisisun fedhii midhamtun ala ykn miidhamtuun akka ofwallaaltuu taasisuun ykn karaa biroo kamiiniyyu akka ofirraa ittsu hin dandeenyee gochun kan raawwatamee ta'u ; fi
- c. Gochii qunnamtii saalaa kan raawwatamee ta'u qaba
- d. Gochii kan raawwatamee gaa'ilaan ala ta'u qaba⁸⁵

Haaluma kanaan gochaan dirqisiisanii gudeeduu raawwatameera jechudhaaf ulaagaaleen kunneen guutamani argamun barbaachisaa dha. Haa ta'u malee, ulaagaaleen kunneen guutaman jechudhaaf safartulee ilaalamun irra jiraatu ilaachisee hubannoон fi ejjannoон огееыйи seeraa bira jiru hanqina kan qabu waan ta'eef rakkoo gama kanaan jiru xiqqeessun hubannoо walfakkaatu jiraachu akka danda'uf tokkon tokkon ulaagaalee gubaatti ibsinee akka asii gadiitti kan xinxallu ta'a.

⁸⁵ Mojulii seera yakkaa fi Hojiirra oolmaa isaa, sagantaa leenjii hojiin duraatif qophaa'ee, Amajjii bara 2012

A. Gochichi kan raawwatame dubartii irratti ta'uu qaba

Yakki dirqisiisun gudeeduu kan raawwatamu nama saalli ishee dubara taatee irratti qofa ta'u seerri yakkaa tumee jira. Kana jechun garu dubartiin tokko dhiirri tokko qunnamtii saalaa akka ishii waliin raawwatuu yoo dirqisiftee hin gaafatantu jechu akka hin taanee hubannoo irratti qabaachun barbaachisaa dha. Seerri Yakkaa dubartiin tokko dhiira tokko dirqisiisuun fedha isaa malee wal-quunnamtii saalaa ishee waliin akka raawwatu yoo gootee argamte itti gaafatamummaa yakkaa akka qabdu ifatti tumee jira.⁸⁶ Haa ta'u malee, keewwatoota seeraa lamaanu jalatti haallii raawwii gocha saal-qunnamtii raawwatamuu dirqisisuudhaan ta'us sadarkaa moggaasaatti gochii saal-qunnamtii dirqamaan dhira irratti raawwatamu dirqisiisanii gudeeduu kan hin jedhamnee ta'u mata duree kewwatoota lamaani ilaalan hubachun ni danda'ama. Kana waan ta'eef bu'ura seera yakkaa biyya keenyaatiin yakka dirqisiisuun gudeedutiin kan himatamu dhiira malee dubartii miti jechuu dha.

B. Wal-quunnamtichi fedha miidhamtuun ala kan raawwatame ta'uu akka qabu;

Gochi saalqunnamtii himatamaan raawwate fedhii miidhamtuutiin ala kan raawwatame ta'uu qaba. Kana jechuun miidhamtuun gocha saal-qunnamtii himatamaa waliin kan raawwatte fedhii ishiitin ta'uun irra hin jiraatu jechuu dha. Gochaa saal-qunnamtii irratti raawwatamuu dubartin tokko fedhii qabdi yoo jennu fedhii guutuu dhibbaa gosa kamiyyuu irraa bilisa ta'ee ta'uu qaba. Barreessaan seeraa tokko dubbii kana ilaachisee yaada kaasen:-

“... consent should be defined as a subsisting, free and genuine agreement to the act in question; but such agreement may be... express or implied, and evidenced by words or conduct, whether present or past.”⁸⁷ jechuudhaan kaa'eera.

Kunis midhamtun gochichaaf heyyamamtuu dha jechudhaaf midhamtun fedhii ishii isa dhugaa dhibbaa gosa kamirraayyu bilisa ta'ee kan kennitee ta'u fi fedhii ishee ammoo haala ifa ta'een akkasumas dhoksaadhaan, gochaan ykn jechaan ibsuu kan dandeessu ta'u barreessaan kun ibsee jira.

⁸⁶ Mil-jalee asii olii lakk-47, kwt 621

⁸⁷ Michael Allen, Criminal Law, 9th ed, pp-362

Karaa gara biraatin, gochaan dirqisisani gudeeduu akkuma moggaasa isaatirraa hubachun danda'amutti gocha miidhamtuu dirqisisuun ykn midhamtun akka of wallaaltuu taasisuudhaan ykn karaa biraa kaminiyyu midhamtun ofirraa ittisuun akka hin dandeenye gochun raawwatamuun dha. Akka barreessaan *David C. Baum* jedhamuu ibseetti yakkamaan tokko toftaalee adda addaa faayyadamuu dubartii tokko dirqisisuu akka danda'u fi toftaaleen kunnenis humna fayyadamu, dorsisu, gowwomsuu fi qoricha ykn alkoliitin akka of wallaaltu taasisuu ta'u akka danda'an ibsee jira. Akka yaada barreessaa kanaatti toftaaleen kunneen toftaa miidhamtuun fedhii ishee bilisa taatee akka hin ibsinee gochu danda'an waan ta'eef toftaalee kanneen keessaa tooftaa kamittuu haa fayyadamuu gochaan raawwatamee gochaa dirqisisanii gudeeduu jedhamee fudhatamutu irra jiraata.⁸⁸

Himatamaan miidhamtuu irratti gocha saalqunnamtii kan raawwate fedhii ishiit in ala ta'uu gocha ishiin ofirraa ittisuuf gootu irraa hubachuun ni danda'ama. Sochiin miidhamtuun gochi saal-qunnamtii akka irratti hin raawwatamne ofirraa qolachuuf gootu dirqamtee ta'uu nutti agarsiisa. Yaaliin midhamtuun himatamaa ofirraa ittisuuf taasiftu, sochii ishiin yeroo yakkichi raawwatame goote, mallattoolee gocha humnaa agarsiisan, jecha miidhamtuu, mallattoolee yeroo sana agarsiisaa turte, fkn booyuu, garmalee aaruu ykn dallanuu, fi ragaalee naannoo sana jiran irraa hubachuun ni danda'ama.⁸⁹ Karaa gara biraatin tooftaa himatamaan miidhamtuun gochaa kana akka isa waliin raawwattu taasisuuf itti fayyadamee fi haala dubartiin ykn daa'imni midhaan yakkaa irratti raawwatamee gochichi irratti raawwatamun dura keessa turtee of-eggannoodhaan xinxalun dhimma xiyyeffannootin ilaalamuu qabu dha.

Abbaan Alangaatis miidhamtuun fedhii ishiit in ala qunnamtiin saalaa kan irratti raawwatame ta'uu agarsiisuu qaba. Miidhamtuun ofirraa ittisuuf yaaluu mallattooleen agarsiisan ykn sababa ofirraa ittisuu dadhabdeef kan irratti raawwatame ta'uu ragaaleen mul'isan jiraachuu qabu. Qorannoon yakkaa taasifamuu gochi yakkaa raawwatamuun dura haala miidhamtuun

⁸⁸Tsehai Wada, Rethinking the Ethiopian Rape Law, Journal of Ethiopian Law, Vol. XXV. No. 2, September, 2012, p.4

⁸⁹Mil-jalee asii olii, lakk- 76, fuula 177

keessa turtee akkaataa agarsisuu danda'utti qoratamuu akka danda'uf qorannoo gaggeeffamu sirnaan hogganuutu Abbaa Alangaa irraa eegama.⁹⁰

Ragaan mana yaalaas haala miidhamtuun yeroo sana irra turte fi mallattoolee yeroo sana ishiirratti mul'atan kan agarsiisu yoo ta'e filatama. Rakkoon gama kanaan jiru dubartoonni yakki kun irratti raawwatame yeroon gara mana yaalaa deemuu dhabuu, gocha irratti raawwatame dhoksuuf yaaluu, akkasumas manni yaalaas dubrummaan jiraachuu fi jiraachuu dhiisuu malee haalota yeroo sana ishii irratti mul'atan hunda agarsiisuu dhabuu faa'i dha.⁹¹ Kana maqsuuf qaamni qorannoo gaggeessu jalqabuma qorannoo yakkichaa irraa qabee irratti hojjachuu qaba.

Dubartiin yakkichi irratti raawwatame jedhame tun qunnamtii saalaa raawwachuuf fedhii hin qabdu jechuudhaf gocha humnaa ishiin of irraa ittisuuf gootu qofa osoo hin taane mallatoon, jecha afaanii fi kfk ta'uus akka danda'u barreessitoonni seeraa ni kaa'u. Barreessaan seeraa tokko '*hin ta'u*' jechuun gahaa dha yaada jedhu qaba. Kanas gaalee "*No means No*" jedhuun ibsee argama.⁹² Ija seeratiinis yoo ilaallamu qunnamtii saalaa raawwachuu hin barbaadu jechuuni fi humnaan ofiraa ittisuun lamaanuu miidhamtuun fedhii akka hin qabne kan agarsiisanii dha.

Ogeessonni seeraa tokko tokko immoo '*hin ta'u*' jechuun yeroo hundaa gahaa miti. Dubartoonni hedduun fedhii dhugaan keessa isaanii jiru dhoksanii beekaa fakkeessu; waan ta'eef haala isaa irratti hundaa'uun ilaallamuu qaba jedhu. Dubpii kana isin akkamitti ilaaltu?

Gama biraatin immoo miidhamtuun kan caalliste yoo ta'e hoo gaaffin jedhu ka'uu danda'a. Dhimma kana irratti barreessan seeraa maqaan isaa olitti ibsame yaada isaa yoo ibsuu

"Women's silence is sometimes the product of not passion and desire but of pressure and pain. Therefore what makes her silence must be proved." jechuudhaan kaa'era.⁹³

⁹⁰ Kanuma,fuula 178

⁹¹ Kanuma, fuula 179

⁹² Mil-jalee asii olii, lakk-78, fuula-363-364

⁹³ Kanuma, fuula 395

Biyya keenyattis wanti akkasii qabatamaan ni mul'ata. Yakki gudeeddi humnaan, sodaa cimaa uumuudhaan, akka of wallaaltu gochuudhaan, ykn karaa biraan kaminuu akka ofirraa hin ittisne gochuudhaan waan ta'eef sababni miidhamtuun ofirraa ittisu dhabdeef ykn callifteef fedhii qabaattee osoo hin ta'in sodaa ykn dhiibbaa irra ga'uu danda'u irraa ka'uu danda'a. Kanaafuu, miidhamtuun waan ofirraa hin ittisneef ykn callifteef qofa fedhiin jira jechuun tilmaama fudhachuu osoo hin taane sababa ishiin callifteef qorachuun barbaachisaa dha. Gochi himatamaas miidhamtuun akka ofirraa ittisu hin dandeenye gochuu danda'aa jedhamee sirnaan madaallamuu qaba.⁹⁴

Akka Waliigalatti, dubartiin takka fedhii ishiitin ala qunnamtiin saalaa irratti raawwatameera jechuudhaaf gocha irratti raawwatamee fi sochii ishiin ofirraa ittisuuf goote akkasumas sababoota ofirraa ittisu ishii dhoorkan fi haala miidhamtuun Gochii isheerratti raawwatamun dura keessa turtee gadi fageenyaan ilaaluun barbaachisaa dha.

C. Wal-quunnamtiin saalaa kan raawwatame ta'uu qaba

Seera yakka biyya keenyaa jalattis ta'ee, barreessitooni seeraa baay'een akka jedhanitti yakki dirqisiisanii gudeedu raawwatame jechuudhaaf qunnamtiin saalaa raawwatamuu akka qabu ni kaa'u.⁹⁵ Seerri yakkaa keenya safartuu kana "namni kamuu ... dubartii takka waliin qunnamtii saalaa yoo raawwate..." gaalee jedhuun kaa'eera.⁹⁶ Kun kan mul'isu qunnamtii saalaa raawwachuu ulaagaalee yakka dirqisiisanii gudeedu hundeessan keessaa tokko fi kan bu'uraa ta'uu isaati.

Dhimmi yakka dirqisiisanii gudeedu wal-qabatee falmisiisaa ta'e wal-quunnamtiin saalaa raawwatameera kan jedhamu yoom kan jedhu irratti. Dubbiin kun yeroo ammaa kana dhimmoota ogeessota seeraa hedduu biratti addaa addummaan irratti mul'atu keessaa isa ijoo dha. Garaagarummaan kun immoo kan fiixeetti bahu dhimmoota yakka dirqisiisanii gudeedu daa'immanii fi dubartii dubrummaa qabdu irratti raawwatamuun wal-qabateeti. Kunis yeroo yakkamaan tokko dubartii dubrummaa qabdu tokko gudeedee wanta yaade hunda raawwatee garuu dubrummaan dubartii tanaa hin badne yoo ta'e quunnamtiin saalaa

⁹⁴ Mil-jalee asii olii, lakk-76, fuula 180

⁹⁵ Kanuma

⁹⁶ Mil-jalee asii olii, lakk- 47, kwt 620 (1)

raawwatame moo hin raawwatamne gaaffii jedhuuf, ogeessonni tokko tokko quunnamtiin saalaa hin raawwatamne waan ta'eef yakkichi kan gaafachiisu yaalii gudeeddiitiini malee gudeeddiidhaanii miti yoo jedhan, gariin immoo raawwatameera waan ta'eef yakka gudeeddii xumura argatee dha yaada jedhu qabu.

Dhimma kana ilaachisee barreessaan seeraa *Michael Allen* yaada qabu

"The actus rea of rape consists of penetration of vagina by the penis and the slightest penetration is sufficient to constitute complete offence. There is no need for the hymen to be ruptured nor is necessary for ejaculation to occur".⁹⁷ jechuudhaan kaa'eera.

Akka yaada barreessaa kanaatti qunnamtiin saalaa raawwatamuu qaba jechuun qaamni saalaa dhiiraa akka jirutti qaama saalaa dubartii keessa seenuu qaba jechuu miti. Dirqama dubrummaan yoo jiraate baduu hin qabu ykn immoo xaraanxarri dhiiraa dhangala'uu hin qabu. Waltuquurra darbee gochaan qaama saalaa dhiiraa qaama saalaa dubartii keessa hamma ta'e tokko seensisuu /slight penetration/ jiraachuu qaba jechuu dha.

Haaluma walfakkaatun barreessaan *David C. Baum* jedhamu yaada isaa yoo ibsuu:-

"...slight penetration is enough... and it is sometimes elaborated that penetration between the labia... or of the vulva will suffice...Entry of the vagina... or rupturing of the hymen...is not necessary. Despite rare suggestions to the contrary...emission is not necessary for the requisite act to be completed. Moreover, proof of emission is not a substitute for showing penetration.⁹⁸ jechun ibsee jira.

Dabalataanis barreessaan kun

"Lack of capacity regarding emission is not a defense because it is not part of the definition of the crime, and impotency is similarly not a defense, for the crime can be committed by an erect or non-erect penis."⁹⁹ jechun barreesee jira.

⁹⁷Mil-jalee asii olii, lakk- 78, fuula 165

⁹⁸ Mil-jalee asii olii, lakk-81, fuula 6

⁹⁹ Kanuma

Seera yakkaa biyya keenyaa jalattis qunnamtiin saala raawwatamuun akka ulaagaatti taa'eera. Haa ta'u malee, akka seera yakkaa biyya keenyatti qunnamtiin saalaa raawwatameera kan jedhamu yoom akka ta'e wanti taa'e hin jiru. Kannarraa kan ka'e yeroo heddu ragaan mana yaalaa dubrummaan hin banne garuu qaama ishii irra moccoramni, diddiiminni, dhiita'uun ykn xaraanxarri (isparmiin) dhangala'e kan jitu ta'u ykn dubrummaan hamma tokko ykn digrii hammanaatin badeera kan jedhu yoo ta'e yaalii gudeeddiin himata dhiheessuun bal'inaan ni mul'ata. Manneen murtiis ragaan mana yaalaa kana kan jedhu yoo ta'e gara yaalii gudeeddiitti jijiiruudhaan kan murteessan hedduu dha. Haa ta'u malee, qaamni saalaa dhiiraa kan dubartii keessa guutumatti seenuu dhabuun ykn dubrummaan baduu dhabuun gocha himatamaa yaalii hin taasisu.

D. Gochii namoota ga'eelaan ala ta'an jiddutti raawwatamuu qaba-

Dubartiin gochichii irratti raawwatame haadha manaa dhiira gochicha raawwate waliin kan jiraattu kan hin taane ta'u qaba. Gochii kan raawwatame namoota gaa'eela keessa jiraatan jidduutti yoo ta'e gochichi bu'uura seera yakkaa Itoophiyaatiin yakka miti. Kana malees, keewwatni 620 namoota walfudhan jidduutti raawwatamummaa akka hin qabaanne seerichii kan dhorku ta'uus, namoota gaa'eelaan ala kan wal wajjin jiraatan, walqunnamtii jaalalaa ykn saalqunnamtii kan qaban fi namoota wal hiikan jidduutti garuu raawwatamummaa qaba.¹⁰⁰

Akkuma gubbaatti ilaaluf yaalleetti ijoon dubpii ogeessota seeraa biratti darbee addadummaa ejjannoo irratti mul'atu dhimma dubrummaa qabaachuu fi dhabuu miidhamtuu yakka dirqisiisun gudeeduuti. Iddoo baay'eetti ogeessonni seeraas ta'e hawaasni yakka dirqisiisanii gudeeduu dubrummaan baduu fi baduu dhabuun waliin walqabsiisun yoo ilaalan ni mul'ata.

Haa ta'uu malee, hiikkaa yakka dirqisiisanii gudeeduuf seera yakkaa biyya keenyaatin kennamerrattis ta'e seera biyya kamuu keessatti dubrummaa balleessuun yakka dirqisiisanii gudeeduu hudeessuudhaaf akka ulaagaatti fudhatamee hin beeku. Seera yakkaa biyya keenyaa jalattis jiraachuu fi jiraachuu dhabuun dubrummaa akka ulaagaatti hin kaa'amne. Yakki dirqisiisanii gudeeduu dubartii dubrummaa qabdus ta'ee haadha ijoollee kan taate ykn

¹⁰⁰ Mil-jalee asii olii, lakk- 63, fuula 33

dubartii dubrummaa hin qabne qixxuma ilaala. Himatamaan dubartii kamiyyuu kan gudeede yoo ta'e yakka dirqisiisanii gudeeduutin wanti hin gaafatamnee fi hin adabamneef hin jiru.¹⁰¹

Kun kana ta'us dhimma kana irratti hubannoog ogeessota seeraa tokko tokko bira jiru garuu kana irraa addaa dha. Qorataa poolisii irraa kaasee hanga abbaa seeraa murtii kennuu biratti hanqinni hubannoo qabatamaan ni mul'ata. Dubartiin tokko yakki gudeeddi narratti raawwatameera jettee gara kutaa qorannoo yakkaa yoo dhufte dursee dubrummaan jiraachuu fi dhiisuu mirkaneessuuf akka qoratamu gara mana yaalaatti ergamti. Manni yaalaa dubrummaan kan badee fi haaraa ta'uu yoo mirkaneesse yakki kun raawwatameera jechuudhaan qorannoog geggeeffama.¹⁰²

Abbaan Alangaas dirqisiisee dubrummaa waan balleesef jechuudhaan himata hundeessa. Manni murtiis dubrummaan baduu akka ragaatti fudhachuudhaan dubrummaa waan balleesef jechuudhaan murtii balleessummaa fi adabbii kenna. Moggaasni yakka kanaaf kennamuyyuu ogeessota seeraa heddu biratti dubrummaa balleessuu kan jedhuudha. Eeruun ykn iyyannoog kutaa qorannoo yakkaatti yeroo dhihaate irraa eegalee hanga murtii dhumaa argatutti gosti yakkaa dubrummaa balleessuu jedhamee moggaafama.¹⁰³

Gama biraatiin ragaan mana yaalaa miidhamtuun dubrummaa kan hin qabnee fi dubrummaan erga badee kan ture ta'uu yoo mirkaneesse yakki gudeeddi akka hin raawwataminitii fudhachuudhaan qorannaaddaan kutuun darbee darbee ni mul'ata. Qorannaan geggeeffamus abbaan alangaa himata banuu dhabuun ni mul'ata. Yeroo abbaan Alangaa himata hundeessees manni murtii dubrummaa qabaachuun haa qoratamu jechuun ajajuu, ragaan dubrummaa kan hin qabnee fi erga badee kan ture ta'uu agarsiisu yoo dhihaate raguma kana tuquudhaan himatamaa bilisaan geggeessuun ni mul'ata.¹⁰⁴ Karaa gara biraatin himannaan erga dhiyaatee boodas ragaan namaa fi kan mana yaalaa mallatolee gochiichi raawwatamu argisisan kanneen akka diimachu, dhita'u fi moccromu qaama saalaa dubartii miidhaan irra gahee otoo arganii dubrummaan waan jiruf qofa gara yaaliitti jijjiuruun ni

¹⁰¹ Reflections: Documentation of the Forum on Gender, Number 5, July 2002, Panos Ethiopia, pp.39-45

¹⁰² Mil-jalee asii olii, lakk 63, fuula 35

¹⁰³ Kanuma

¹⁰⁴ Kanuma

mul'ata. Rakkolee kaafnee kunneen dhimmoota qabatamaatin akka itti aanu kanatti haa ilaallu.

Dhimma 1ffaa¹⁰⁵

- Himatamaan Makuwaanint Maammoo jedhamu Seera yakkaa kwt 627(1) irra darbuudhaan miidhamtuu dhunfaa Yaabisiraa Abiy jedhamtu fi umuriin ishee waggaa 8 taatee irratti qunnamtii saalaa waan raawwateef himannaan irratti dhiyaatee manni murtii murtii jalaa kewwatuma himannaan itti dhiyaatee jalatti murtii balleessummaa kennun himatamaa adabbii hidhaa cimaa waggaa 16 tiin akka adabamu murteesse jira. Himatamaanis yakki midhamtu irratti raawwatamee dubrummaan miidhamtuu waan hin banneef sadarkaa yaaliitti kan hafee ta'ee otoo jiru kewwata kana jalatti murtii balleessummaa narratti kennun isaa sirri miti jechudhaan manneen murtii sadarkaadhan jiraniitti erga iyyata tureen booda xumura irratti yaaduma kana kaasudhaan dogoggorri hiikkoo seeraa bu'uraa raawwatamee naaf haa sirratu adabbiin narratti kennamees naaf haa hir'ifamu jechudhaan Mana Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddacha Ijiibbaataatti iyyannoo dhiyeesse jira.
- Manni murtiis ni dhiyeessisa jechun abbaan alangaa deebii akka irratti kenu erga taasiseen booda murtii itti anuu kenne jira. Manni Murtiichaa murtee kenne keessatti himatamaan gochaa itti himatamee raawwachun isaa ragaa abbaa alangaatin mirkanaa'ee jira. Kunis himatamaan gochaa walqunnamtii salaa raawwachun isaa midhamtutin rageeffamee jira. Ragaan mana yaalaatis qaamnii saalaa miidhamtuu diimachu isaa mirkaneesse jira. Kana ta'ee otoo jiru dubrummaan miidhamtuu otoo hin badiin waan haafef qofa yakkichi sadarkaa yaaliitti haafeera waan jechissisu miti. Seerri yakkaa kwt 627's jiraachu fi dhisuu dubrummaa midhamtu akka ulaagaatti techisee hin jiru falmiin himatamaan gama kanaan kaasuu bu'ura seeraa kan qabu miti jechudhaan murtii kenne jira.

¹⁰⁵Dhimma Abbaa Alangaa Naannoo Oromiyaa vs Makuwaanint Maammoo, DHIMMWF Lakk-Galmee 107166, Jildii 19ffaa, fuula 244-245

Gaaffii Marii

- Murtii Manneen Murtii jalaa sadarkaan jiran akkamiitti ilaaltu?
- Komii himatamaan dhiyeesse keessatti ijoon dubpii inni akka qabxii komiitti dhiyeeffate kewwata seeraa itti himatamee faana rogummaa qabaa? Murtii MMWFDHI kennehoo akkamiitti ilaaltu?
- Iddoo hojii keessanitti hoo taateen akka kanaa isiin qunnamee beekaa?

Dhimma 2ffaa¹⁰⁶

- *A/langaa Vs Habtaamuu Alamaayyoo* (mm A/adaamaa, lakk.g.56888). Himatni tokkoffaan s/y/l-620(1) jalatti himatamaan miidhamtuu dhuunfaa d/re Kiyyaa Abbooyyee jedhamtu hojiin si qabsiisa, dhaabbata ofiitiin qaba jechuudhaan mana isaa erga geesseen booda guyyoota sadiif hanga gaafa 13-15/06/2004tti dirqisiissee gudeede kan jedhu yoo ta'u, himata lammaffaan immoo himatamaan kun bakkaa fi guyyaa, sa'aatii himata 1ffaa irratti ibsametti miidhamtuu dhuunfaa kana fedhii ishee malee guyyoota sadiif ukkaamsee waan tureef s/y/l-586 jalatti himatameera.
- Himata 3ffas s/y/l-678 jalatti guyyaa, eddo, fi sa'aatii himanna 1ffaa keessatti caqasametti miidhamtuu dhuunfaa armaan olitti ibsame hojiin si qabsiisa jedhee mana isaa erga geesseen booda moobaayili Nookiyaa moodelli isaa 1600 ta'e irraa fuudhee cufee qabeenya isheetti akka itti hin fayyadamne taasiseera kan jedhu dha.
- Manni murtii Aanichaas dhimmicha erga qorachaa turen booda bu'uura himanna dhiyaateen s/y/l-620(1), 586 fi 678 jalatti himata sadeeniin balleessaa jedheera.

Dhimma 3ffaa¹⁰⁷

- Abbaa Alangaa Vs Caalaa Gammadaa (Mana Murtii olaanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa LGMM 12246) tin dhiyaatee murtii argatee dha. Himatamaan kun midhamtu dhunfaa Caaltu Birihaanu jedhamtu fi umuriin ishee waggaa 16 taatee godina shawaa kibba Lixaa aanaa Qarsaa Maallimaa magaala Lemmaniitti gaafa 12/3/2013 guyyaa

¹⁰⁶ Dhimma Abbaa Alangaa Aanaa Magaalaa Adaamaa vs Haabtaamu Alamaayyoo ,Mana Murtii aanaa Magaalaa Adaamaa, LGMM 56888

¹⁰⁷ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Kibba Lixaa Vs Caalaa Gammadaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa kibba Lixaa, LGMM 12246

keessaa sa'ati 8:30 yoo ta'u; otoo isheen mana barumasaati galtu daandiirratti eegee sodaachisee bosona keessa erga galcheen booda meeshaa qara qabun sodaachisee uffata irraa baasee yakka dirqisisanii gudeeduu irratti raawwatee xaraanxara (dhangala'aa dhiiraa ykn dhangala'aa isparmii) isaa irratti dhangalaasee jira. Gochichi erga irratti raawwatameen booda yaala taasifameefin dubrummaan ishee kan hin bannee ta'u fi qaamnii saalaa dimatee jiraachu fi momoccaramuu isaa ibsee jira.

- Abbaan alangaa godinaatis himatamaa kana seera yakkaa kwt 620(2) (a) jalatti himatee jira. Manni murtiis dhimmicha erga ilaaleen booda midhamtun dhunfaa dubrummaan ishee waan hin banneef gochaa raawwatamee xumura argateera kan jechisisu miti. Kanaafu bu'ura SDFY kwt 113 tin gara S/Y Kwt 27(1) fi 620(2)(a) tti jijjiruun murtii balleessummaa kenne jira.

Gaaffii Marii

- Hiikkoo gubbaatti yakka dirqisisanii gudeedutiif barreessitoota garagaraatin kennamee fi tumaa seera yakkaa dhimma kana adabuuf tumamee yoo ilaallu jiraachun dubrummaa ulaagaa dirqisisanii gudeeduu ta'ee tumamee jiraa?
- Dhirri tokko gochicha raawwachaa otoo jiru xaraanxara isaa dursee dhangalaasuun gochaan gudeeddii akka hin raawwatamneetti tilmaama akka fudhannu gochu ni danda'a?
- Murtii manni murtiicha gama kanaan kewwata jijjiruun kenne akkamiitti ilaaltu?

Dhimma 4ffaa¹⁰⁸

- Abbaa Alangaa Vs Turee Sayiidaa (Mana Murtii olaanaa Godina Arsii LGMM 19511 tin) dhiyaatee murtii argatee dha. Himatamaan kun gaafa 08/06/2012 halkan keessaa tilmaamaan sa'atii 5:00 yoo ta'u Aanaa Gunaa Magaala Nageelle Ganda 01 keessatti miidhamtuu dhunfaa Caaltuu Idiris jedhamtuu fi umuriin ishee wagga 13 taatee maatii ishee irra akka isaan bira teesuu fudhate halkan bakka isheen hirribaaf ciiftee jirtutti soodaachisee qunnamtii saala waan irratti raawwateef yakka salqunamtii saala raawachuu isaatin Abbaan Alangaa Godinaa Seera yakka bara 1996 bahee kwt 620(2)(B) himatee jira.

¹⁰⁸ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Arsii vs Turee Sayiidaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 19511

- Ragaan mana yaalaa Hospitaala Adaamaa irraa gaafa 19/06/2012 xalayaa lakk. 0299/4-34/12 tin barraa'ee qorrannoona qaama kan godhamef ta'u fi durbummaan ishee kan jiru fi ulfas kan hin qabnee ta'uu ibsani jiru. Midhamtuun fi Ragoonni abbaa Alangaa lama kan biraajeccha kennanin miidhamtuun dhunfaa qaamnii saalaa ishee diimatee kan jiru fi dhanga'an akka bishaanii uffata ishaarratti argamu ibsani jiru.
- Manni Murtiis ragaa namaa fi barreeffamaa dhiyaate yeroo madaalu himatamaan keewwanni ittiin himatame Seera yakka bara 1996 bahee kewt 620(2)(b) jalatti yoo ta'uu bu'uura Seera yakkaa Keewwata kanaatiin “ Namni kamiyyuu gocha humnaa fayyadamuun yookiin doorsisa cimaan yookiin akka of wallaaltu yookiin karaa biroo kamiiniyyuu akka ofirraa ittisuun hin dandeenye taasisuun, gaa`elaan ala dirqisiisee dubartii tokko wajjin saalqunnamtii kan raawwate yoo ta'ee fi dubartii aangoo balleessichaa jala jiru keessatti argamtu yookiin eegumsa yookiin to'annoo himatamichaa jalatti argamtu yookiin hirkattuu isaa taaterratti yommuu ta'uus adabbichi akka cimu kaa'a. Bu'uruma kanaan ragaa abba alangaa dhiyaate yeroo madaallu midhamtuun dhunfaa yeroo ibsituu *himatamaan na guddeede jira erga jeette booda dhiiga ofii kiyya irratti hin agarree. Garuu, waan akka bishaani tokkoo huccuu kiyya irratti argee jira. Iddoo walqunamtii saalaa suun na diimatee jechuun ibsite jirti.* Gama biraatin ragaan 2ffaa mana yaalatti *naannoona qaama saala diimachuu isaa* fi uffata ishee irratti wantii argitee kan hin jirree fi dhigas kan hin garee ta'uu isaa ibsitee jirti. Ragaan mana yaala Hospiitala Adaamaa irraa gaafa 19/06/2012 xalayaa lakk. 0299/4-34/12 tin barraa'ee dhiyaate *qorrannoona qaama kan godhamefi durbummaan ishee kan jiru, akkasumas; ulfa kan hin qabnee ta'uu ibsani jiru.* Gama kanaan ragaa namaa dhiyaate yeroo madaalu yakki dirqisisani guddeedi raawatame jechuuf walqunnamtiin saalaa raawwatamu isaa mirkanneessuun dirqama ta'aa. Gama kanaan yakkii dirqisisanii guddeedu raawwatame jira jechuun walqunnamtiin saalaa (slight penetration is enough) jiraachuun isaa qofti gahaa dha. Gama kanaan durbummaa baduu fi baduu dhabuun ulaagaa dirqisisani guddeedu mitii. Haa ta'uu malee, jechii ragummaa midhamtuun dhunfaa fi ragaan abba alangaa 2ffaa kennan miidhamtuun naannoona qaama saalaa isheetti diimachuu fi dhangala'an akka bishaani huccuu midhamtuu irratti argamuu ibsani jiru. Gama kanaan himatamaan walqunamtii saalaa (slight penetration) kan hin jirree fi yaalii gochuu

isaa kan agarsisu dha. Bu'urumma kanaan himatamaan gochaa salqunamtii osoo hin raawwatiin yaalii taasisuun waan akka bishaani huccuu midhamtuu irratti akka argamuu taasisuu isaa ragaan ni hubachisa.

- Kanaafu, keewwata himatamaan ittiin himatamee bu'uura S/D/F/Y kwt 113 tiin jijjiiruun himatamaan Seera Yakkaa kwt 27 fi 620(2)(b) jalatti yakka yaalii dirqisisanii gudeeduu jalatti ofiirra haa ittiisuu jechuun bu'uura S/D/F/Y/ kwt 142 tiin jal-murtiin keennameera. Himatamaanis ragoota ittisa namoota afur dhageessifatus ofirraa ittisuun waan hin dandeenyeef SY kwt 27(1) fi 620(2) (b) jalatti murtii balleessummaa kenne himatamaa adabee jira.

Gaaffiilee Marii

- ✓ Midhamtun fi ragaan biraan tokko qaamnii saalaa miidhamtuu diimatee jiraachu fi dhangala'an akka bishaanii uffata isheetirratti argamuu otoo ibsa jiranii gochaan qunnamtii saalaa hin raawwatamnee jechudhaan murtii manni murtii kewwata seeraa jijjiiruun kenne akkamiitti ilaaltu?
- ✓ Murtii mana murtii irraa akka hubannutti ragaan mana yaalaa waa'ee dubrummaan jiraachu fi ulfi kan hin jirre ta'u ibsuun alatti mallattolee raawwii yakkichaa argisisan diimachun qaama saalaa midhamtu ilaachisee waan ibsee hin jiru. Abbaan Alangaa ogeessa fayyaa ragiicha kennerraan mallattolee ragooliin namaa kaasaa jiran jiraachu fi dhisuu isaa otoo adda hin baafatin akka ragaatti fayyadamee himannaasaa saaqua isaa akkamiitti ilaaltu?
- ✓ Manni murtii hoo erga ragoolin namaa mallattoleen kun jiraachu kaasanii ogeessa fayyaa ragiicha kenne dhugaa isaa adda baasudhaaf waamee otoo gaafatee turee gaarii hin ta'u jettanii yaaddu?

Rakkoon gara biraan ogeeyyi seeraa biratti bal'inaan mul'atu fi ejjannoona wal fakkaatu itti qabatamuu qabu yakka s/y keenya kwt 626 fi 627 jalatti tumamee jiru akka yakka gudeedditti ilaaluun wal-qabatee waan jiru dha. Yakka qunnamtii saalaa daa'imman umuriin isaanii 13 hin gutnee irratti raawwatamuu abbootiin alangaa baay'een kewwata 627 caqasaa jecha "dirqisiisee waan gudeedeef " jedhutti fayyadamuun yoo himanna dhiyeessanii fi manni murtiis kanuma jalatti yoo adabuu ni mul'ata. Haa ta'u malee,keewwatnii seeraa kun ulaagaa dirqisisuu haammatee hin jiru. Karaa gara biraatin daa'imti umriin ishee wagga 13 gadii yaad-rimee dirqamu haalli ittin hubatu hin jiraatu. Seera baastunis kanuma tilmaama keessa

galchudhaan ulaagaa dirqamu kan keessaa baasee jiru. Kana ta'ee otoo jiru himannaa dhiyaaturratti kewwatichii 627 ykn 626 ta'e qabiyyee himannaa yoo ilaallu ammoo kan SY kewt 620 yoo ta'u ni mul'ata. Mee rakkoo kana dhimmoota qabatamaatin haa ilaallu.

Dhimma 5ffaa¹⁰⁹

- Abbaan Alangaa Go/Shawaa Bahaa himata lakk.galmee 02497'n gaafa 14/07/2003 himatamaa obboo Taddasaa Doboc Saboore irratti saaqe irraa akka hubatamutti, himatamaan kun miidhamtuu dhuunfaa *Beetiliheem Alamuu* jedhamtu mana isaatti galchee gudeedaa osoo jiruu qaama ishee irratti xanxara waan gadi naqeef yakka yaalii gudeeddii raawwateen himatameera jedhee akka S/Y RDFI kwt'n 27(1) fi 627(1) himata mana murtii godiinichaatti irratti saaquin balleessaa dha jechisiiseera. Galmee kana keessatti ragaa barreffamaa hidhame midhamtuun waggaa 7 gadi akka taate; qaama saalaa daa'ima tanaa irratti gudeedaan kun akka isparmii isaa gadi naqee fi qaawwi qaama saalaa ishee akka diimate ni ibsa.

Dhimma 6ffaa¹¹⁰

- Dhimma yakkaa Himataan *Abbaan alangaa fi himatamaan Baalchaa Taddasaa*, LGAA isaa 03082 *ta'e*, mana murtii ol'aanaa Godina shawaa bahaan ilaallame irratti, Himata 1^{ffaa}n S/Y Keewwata-627(1) irra dabrudhaan himatamtoonni yaadaan waligalanii midhamtuu dhuunfaa daa'ima Addisalem Darribee umriin ishii wagg-12 ta'ee himatamaa harki hin qabamine waaliin ta'uun himatamaan kun midhamituu sodaachisee humnaan gudeedee durbumma ishii waan balleesef kan himatame dha.

Dhimma 7ffaa¹¹¹

- Abbaa Alangaa Vs Himatamaa Obbo Mussaa Alii (Mana Murtii Olaanaa Godina Arsiitti LGMM 195247 tin dhiyaatee dha. Himatamaan kun Seera yakka bara 1996 bahee kwt 627(1) bira darbuun gaafa 08/07/2012 guyyaa keessa sa'aa 7:30 tti Aanaa Xiiyoo Ganda Boree Cilaaloo iddo addaa garee dhaabaa Milkeessoo jedhamu keessatti

¹⁰⁹ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa vs Taaddasaa Dabooc, ana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Bahaa, LGMM 02497

¹¹⁰ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa vs Baalchaa Taaddasaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Bahaa, LGMM 03082

¹¹¹ Abbaa Alangaa Godina Arsii vs Mussaa Alii, Mana Murtii olaanaa Godina Arsii, LGMM 195247

midhamtuu dhunfaa Gannat (Ganno) Husseen jedhamtu fi umriin ishee waggaa 10-12 taatee *dirqisiisee waan guudeedeef* yakka daa'imma umriin ishee waggaa 13 hin gunnee gudeedutin himate jira.

Dhimma 8ffaa¹¹²

- (Dhimma Abbaa Alangaa Vs Yaasiin Ruubee) Dhimmi kun himanna LGMM 195285 tin mana murtii olaanaa Godina Arsiitti dhiyaatee dha. Himatamaan kun Seera yakka bara 1996 bahee kwt 627(1) bira darbuun gaafa 20/06/2012 guyyaa keessa sa'aa 6:00 tti Aanaa Xanna keessatti midhamtuu dhunfaa Ashaa Muktaar umriin ishee waggaa 8 hanga 10 taatee otoo isheen mana barumsati gala jirtu *dirqamaan gudeeduun durbummaa waan balleesseef yakka guddeedu daa'imma irrattii raawwachuu isaatin himate jira*. Ragaan mana yaalaa Hospitaala Asaallaa irraa bahees gochaan saal-qunnamtii kan irratti raawwatamee ta'u, dubrummaan ishee kan badee fi haaraa ta'u ibsee jira. Manni murtiis ragaa namaa fi barreffamaa abbaan alangaa dhiyeesse ilaaludhaan himatamaan akka ofirra ittisuu jedhus ragaa ittisaa hin qabu waan jedhef kewwatuma kana jalatti murtii balleessummaa kennun himatamaa adabee jira.

Dhimma 9ffaa¹¹³

- Dhimmi kun dhimma yakkaa Manni Murtii aanaa Magaalaa Adaamaa galme lakk. 11477'n ilaalee murteessee dha. Dhimma kana irratti A/Alangaa himatamaan obboo Malkaa Badhaasoo Seera Yakkaa Kwt 626/1 irra darbudhaan miidhamtuu dhuunfaa Assallafuu Masqalee jedhamtu fi umuriin ishee waggaa 16-18 ta'ee magaalaa Adaamaa ganda biiqqa iddo addaa mana barumsaa Kaatolikii Qiddus Yoseef jedhamee beekamutti sin fuudha jedhee sossobuudhaan gowwoomsee umuriin ishee osoo hin ga'in wal-quunnamtii saalaa wajjin raawwachuudhaan dubrummaa ishee waan balleessef yakka dirqisiisee gudeedu raawwateera jedhee himatee ture.

¹¹²Dhimma Abbaa Alangaa Godina Arsii vs Yaasiin Reebuu, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 195285

¹¹³Dhimma Abbaa Alangaa Aanaa Magaalaa Adaamaa vs Malkaa Balaachoo, Mana Murtii Aanaa Magaalaa Adaamaa, LGMM 11477

Gaaffii Marii

- ✓ Seerri yakkaa keewwatnii 627 fi 626 ulaagaa dirqisisuu of keessatti haammatee qabu jiraa?
- ✓ Dhimmoota gubaatti kaasnee keessatti abbaan Alangaa kwt 626 fi 627 caqasaa jechoota “dirqisisanii gudeeduu” jedhutti fayyadamuun isaa sirri dha?

Gama biraatin gochaan raawwatamee kewwata isa kam jalatti akka kufu danda’u ogeessa kan shakkisisee yoo ta’ee Abaan alangaa himanna filannootin dhiyeessu akka danda’u SDFY kwt 113 (1) tumee jira. Akkaataa SDFY kwt 113 (2) tin Manni Murtii keewwata jijiiree murtii balleessummaa kenu kan danda’u; himanna dhiyaatee ilaachisee ragaa yoo dhagahu yakkii qabatamaatin raawwatamee ykn keewwatnii seeraa cabee kan himannaan jalatti dhiyaatee otoo hin taanee yakka kan biraa yoo ta’ee fi yakki ragaan mirkaneesse adabbiin seeraan tumameefi jiru kan abbaan alangaa himanna jalatti dhiyeesse gadii yoo ta’ee qofaa dha. Ragaan dhiyaatee yakki raawwatamee yakka himannaan itti dhiyaatee oliitti adabsisuu danda’u yoo ta’ee manni murtii kewwata jijiiree adabuu hin danda’u. Kuni ammoo midhamtun midhamtee otoo jirtuu himatamaan bilisa akka bahuf carraa bana. Kanaan walqabatee rakkoon gama abbaa alangaatin mul’atu dhimmootnii akka kanaa yoo isaan qunnaman himanna filannootin dhiyeessu dhabuun kan jiru yoo ta’u; abbootii seeraa tokko tokko biratti ammoo keewwatnii seeraa cabee ragaatin mirkanaa’ee otoo jiru fi bu’ura SDFY kwt 113 (2) jijiruun adabuu otoo danda’u himatamaa bilisa yoo gadii lakkisan ni mul’ata. Karaa gara biraatin umuriin yakkamaa fi miidhamtuu yeroo walfakkaatu (FKN. lamaanu umuriin isaanii wagga 15-18yeroo ta’utti) itti gaafatamummaa yakkaa jira moo hin jiru kan jedhu ogeeyyi giddutti qabxii falmii ta’ee yoo ka’u ni mul’ata. Mee rakkolee kanneen dhimma qabatamaatin Manni Murii Waliigala Federaalaa Dhaddachii Ijiibbaataa dhimma naannoo Haararii irraa ka’ee tokkoratti murtii kenne haa ilaallu.

Dhimma 10ffaa¹¹⁴

- Dhimmichi kan jalqabame MMO Mootummaa Naannoo Harariitti dha. Deebii kennaan seera yakkaa kwt.620 irra darbuun miidhamtuu dhuunfaa Zammuu jedhamtuu fi umriin

¹¹⁴ Dhimma Abbaa Alangaa Naannoo Haararii vs Boonaa Ahimad Amiin, MMWFDHI, LGMM 464112, Jildii 12ffaa

ishee wa. 15 ta'e gudeede jedhamee himannaan dhiyaatee jira. Manni Murtii jecha ragoolee madaaluun himatamaan kun miidhamtuu irratti yakka quunnamtii saalaa kan raawwate humnaan otoo hin taane fedha isheetiin jechuun bu'uura SDFY kwt.141 ajajuun bilisaan gaggesseera.

- Abbaan Alangaas murtii kennamee koomachudhaan mana murtii waliigala nannichaatti ol'iyyatee jira. Manni Murtii Waliigala Naannichaatis miidhamtuu dhuunfaa irratti quunnamtiin saalaa raawwatamuu isaa ragaan Abbaa Alangaa mirkaneessuu isaa erga qulqulleessee booda gochichi seera yakkaa kwt.620 jalatti kufuu fi dhiisuu isaa ilaachisee akka ijootti qabachuun Deebii kennaan umuriin isaa wag.16, miidhamtuun immoo wag.15 waan ta'aniif, yeroo haalli akkasii uumamutti immoo maaltu ta'uu akka qabu seerri yakkaa keenya deebii hin kenu. Seera yakka kwt.2 (3) jalattiakkuma ibsame immoo hiikkaa seeraa walfakkaatuun (analogy) tin itti gaafatamummaa yakkaa hordofsiisuun kan hin danda'amne ta'u wabeeffachuun murtii mana murtii jalaa cimseera.
- Abbaan Alangaa's murtii kenname komachuun MMWFDHI tti hafuuraa fi qabiyyee seera yakkaa kwt.2 (3), 56, 211 fi 626, akkasumas SDFY kwt.113 (2) yaada keessa kan hin galchinee fi otoo hin hubatiinis haala kanaan murtaa'uun isaa dogoggora seeraa bu'uuraa waan ta'eef, deebii kennaan kun bu'uura seera yakkaa kwt. 626 (1) irra darbuun waan irratti mirkanaa'eef keewwata kana jalatti akka of irraa ittisu akka murtaa'u gaafateera.
- MMWFDHI's seera yakkaa kwt. 626(1) jalatti namni kamiyyuu jedhamee tumamuun isaa namoota keewwattoota 48-56 jalatti itti gaafatamummaa yakkaa qaban waan dabaluuf, kwt.56 immoo namni umuriin isaa wagga 15 olii fi 18 gadi ta'e itti gaafatamummaa yakkaa jalaa akka hin baane ifatti kaa'ee jira. Seera yakkaa kwt.626 (1) jalatti dhimmi xiyyeefannoon itti kenname quunnamtii saalaa raawwachuu ykn akka raawwattu gochuun itti gaafatamummaa yakkaa kan hordofsiisu ta'u tume dha. Umuriin nama yakka raawwatee umuriin isaa 15-18 giddutti argamuun itti gaafatamummaa seeraa jalaa kan isa hin baafnee fi dhimmi itti gaafatamummaa yakkaa kan ilaalamuu qabu seera yakkaa kutaa waliigalaa kwt 48-56 giddutti kewwattoota jiranini dha. Dabaluunis, dhiirris ta'e dubartiin umriin isaanii wagga 13 fi 18 gidduu ta'e quunnamtii saalaa yoo raawwatan itti gaafatamummaa yakkaa hin qaban jedhanii guduunfuun yaada

seerichaa miti. Inumaayyuu, daa'imman umurii kana keessa jiran gocha hin taaneef akka hin saaxilamne eeguun kaayyoo seerichaati jedhamee amanama.

- Kanaafu, manni murtii oliyyataan dhimmicha ilaale seera yakkaa kwt. 2(3) caqasuun isaa keewwaticha bakka hin malletti fayyadamuun isaa hubatameera. Deebii kennaan daa'ima umuriin ishee waggaa 15 taate irratti quunnamtii saalaa raawwachuuun isaa mirkanooftaan, adabbiin kewwata seeraa cabuun isaa ragaadhaan mirkanaa'ee kwt Abbaan Alangaa jalatti himate gadii yoo ta'e bu'uura SDFY kwt.113(2) ajajuun seera yakkaa kwt.56 fi 626(1) jalatti akka of irraa ittisu gochuu qaba ture jechuun murtii manneen murtii jalaa diiguun kwt.626(1) jalatti D/k ragaa ittisaa yoo qabaate dhiyeeffatee akka of irraa ittisu jechuun murteesseera.

Gaaffiilee Marii

- Murtii manneen murtii jalaatin kennamee fi sababiin isaan murtii keessatti ibsan kewwatoota seeraa rogummaa qaban faana akkamiitti ilaaltu?
- Murtii MMWFDHI kenne hoo akkamiitti ilaaltu?

Ulaagaalee yakka dirqisanii gudeeduu hundeessuf seera yakkaa kwt 620(1) jalatti tumaman akkuma jiranitti ta'ee keewwatichii sababoota yakkicha cimsuu danda'an kwt 620(2) (a-d) fi kwt xiqqaa 3 jalatti tarreesse jira.Haaluma kanaan, daa'imman umuriin isaani waggaa 13-18 jiran irratti gochii dirqisiisani gudeeduu yemmuu raawwatamu adabbiin isaa hidhaa cimaa waggaa 5-20 gahun akka adabsisu keewwata 620(2,a) jalatti tumameera. Kana malees, yakkichi kan raawwatamee: Mana itti sooraman, bakka Koolugaltummaa, iddo kadhataa, dhaabbata yaalaa, barnootaa, mana amala sirreessaa, bakka hidhaa yookiin iddo turmaataa namoota qabamaniitti, to'annoo yookiin aangoo balleessichaa jala jiru keessatti kan argamtu yookiin eegumsa yookiin to'annoo himatamtichaa jalatti kan argamtu yookiin hirkattuu isaa dubartii taaterratti yommuu ta'u;¹¹⁵ yookiin dheerina umuriin (dullumaan), dhukkuba qaama yookiin sammutiin, dadhabina yaadaan, yookiin sababa biro kamiiniyyuu maalummaa gochichaa/amala/ yookiin bu'aa gochichi hordofsiisuu adda baastee beekuuf yookiin ofirraa ittisuuf dubartii hin dandeenye irratti yommuu ta'u;¹¹⁶ yookiin garajabinaan yookiin

¹¹⁵ Mil-jalee Asii Olii , Lakk-47, Kwt 620(2, b)

¹¹⁶ Kanuma, Kwt 620(2, c)

gidirsuun/dararuun/ yookiin gamtaa dhiirota baay'inni isaanii tokkoo ol ta'een yommuu ta'u;¹¹⁷ adabbichii hanga waggaa 20 akka ol siiquu tumameera.

Kana malees, yakki dirqisiisani gudeeduu yeroo raawwatamu miidhamtu irra miidhaan qaamaa cimaa yookiin ajjechaan kan dhaqqabe yoo ta'e raawwataan yakkichaa adabbi hanga umurii guutuu gahun akka adabamu seera yakkaa keewwata 620(3) jalatti tumameera. Haa ta'u malee, miidhaan qaamaa qaqqabee yeroo kam yakka daddabalamaa ta'ee himatamaa kewwata lamaan gaafachisuu danda'a yeroo kam ammoo akka qaama yakka gudeedditti fudhatamuu qabaa kan jedhu ogeeyyi giddutti garaagarummaa yoo uumuu ni mul'ata. Haa ta'u malee, kewwaticha sirnaan yoo dubbisnuu miidhaan qaamaa qaqqabee ykn ajjechaan raawwatamee gochaa gudeeddii raawwatamu keessatti yoo ta'ee (yaada miidhaa qaamaa qaqqabsisuu ykn ajjeesuu otoo hin qabaatin yoo raawwatamee) akka qaama yakka gudeedditti ilaalamee kewwata tokkon (620(3) tin kan ilaalamu ta'a. Karaa gara biraatin akka qaama yakka gudeedditti ilaalamuudhaaf miidhaan qaamaa qaqqabee miidhaa qaamaa ciimaa ta'utu irra jiraata. Miidhaan qaamaa salphaan kanneen akka moccromu fi k.k.f yakkicha cimsuuf akka ulaagaatti nu tajaajilu hin danda'an. Sababnii isaatis gochii gudeeddii gocha humna of keessaa qabu dha. Haala akkasii keessatti ammoo miidhaaleen qaamaa xixiqqaan yeroof namatti dhaga'aman akka uumamuu danda'an seera baastun tilmaamun akka ulaagaa yakkichaa cimsaniitti itti fayyadamuu akka hin dandeenye daangeesse jira. Miidhaan qaamaa ykn ajjechaan gochaa gudeedditiin haala wal hin qabanneen kaayyoodhaan Fakkeenyaaaf meeshaa qara qabun waraanun ykn uleedhaan reebuun uumamee taanaan himatamaan kun gochaa miidhaa qaamaa qaqqabsiseef yakka daddabalamaatin himatamtu irra jiraata.

Gama biraatin, miidhamtuun gochichii irratti raawwatamee fira dhigaa isaa yoo taatee, buttaan yoo jiraatee, fedhii ishee malee iddo wayiitti dirqamaan tursisuun ykn ugguurun yoo jiraatee yakkichii daddabalamaan kan gaafachisuu ta'u isaa hubatamu qaba.¹¹⁸ Karaa gara biraatin miidhamaan dhibee daddarboo midhamtuutti dabarseen ykn dhibee daddarbootin qabsiisee yoo jiraatee SY kwt 628 (b) jalatti kan hagugamuu yoo ta'u; qajeelfamnii adabbi qajeelfamnii lakk-2/2006 kwt 15 jalattis SY kwt 628 kewwatoota seera yakkaa 620-627 jiran waliin waliitti hidhun sadarkaa fi gulantaan akka buhuuf taasisee jira. Haala kanaan himannaa hundeessu

¹¹⁷ Kanuma, Kwt 620(2, d)

¹¹⁸ Kanuma, Kwt 620(4)

irratti abbooti alangaa keenya biratti rakkoo garagaraa kan jiru yoo ta'u kanas dhimmoota qabatamootin haa ilaallu.

Dhimma 11ffaa¹¹⁹

- Dhimma yakkaa Himataan *Abbaan alangaa fi himatamtoota Baalchaa Taddasaa faa N-2 , Lakk. G/A/A isaa 03082 ta'e*, mana murtii ol'aanaa Godina shawaa bahaan ilaallame irratti, Himata 1^{ffaa}n S/Y Keewwata-32(1) (a) fi 627(1) irra dabrudhaan himatamtooni yaadaan waligalanii midhamtuu dhuunfaa daa'ima Addisalem Darribee umriin ishii wagg-12 taatee himatamaan harki hin qabamine waaliin ta'uun himatamaan kun midhamituu sodaachisee humnaan gudeedee durbummaa ishii waan balleesef kan himatame dha. Himata 2^{ffaa}n seera yakkaa keewwata-555(b) irra darbudhaan himatamaan miidhamtuu dhuunfaa *humnaan luka addaan qabee gudeeda ishii keessa yoo seenu lukni mirgaa lafeen luqqeettuu waan addaan bahee fottoqeef* yakka qaama namaa irratti miidhaa cimaa geessisuudhaan himatameera.

Gaaffii marii

- ✓ Himannaa Abbaan Alangaa dhiyeesse kana akkamiitti ilaaltu?
- ✓ Himannaa dhiyaatee kana Seera Yakkaa Kwt 61 (1) fi 627(5) faana Akkamiitti ilaaltu

Dhimma 12ffaa¹²⁰

- ✓ Dhimmi kun dhimma mana murtii aanaa magaalaa Adaamaatti LGMM 48233 tiin dhiyaatee ilaalamii murtiin irratti kenneme dha. Himataan Abbaa Alangaa yoo ta'u himatamaan ammoo Taadiwos Boggaala Makoonnin jedhama. Himannaan dhiyaatees himatamaan kun gaafa 12/01/2015 guyyaa keessaa tilmaamaan sa'ati 11:00 yoo ta'u magaalaa Adaamaa Kutaa magaalaa Daabee ganda Daabee Solloqqee mana inni kireeffate galuu keessatti midhamtu dhuunfaa Dinbaree/Fenet/ Ayyalaa jedhamtu fi umuriin ishii wagga 16 taatee siin jalladha warra keetti jaarsan ergadha sii fudheen waliin jiraanna jechudhaan gowwomsee gara mana isaatti fudhee erga galeen booda

¹¹⁹ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa vs Baalchaa Taaddasaa faa N-2, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Bahaa, LGAA 03082

¹²⁰ Dhimma Abbaa Alangaa Aanaa Magaalaa Adaamaa vs Taadiwoos Boggaala, Mana Murtii Aanaa Magaalaa Adaamaa, LGMM 48233

saal-qunnamtii irratti raawwatee durbummaa ishee balleesse waan argameef yakka daa'ima umuriin ishee gaa'ilaf hin geenyee waliin qunnamtii saalaq raawwachutin himatameera kan jedhu dha.

- ✓ Himatamaanis dhaddachatti dhiyaatee himannaan dubbifameef jecha amantaa fi waakkii isaa yoo kenuu himanna dhiyaatee hin mormuu gochiicha raawwadhee jira. Garu umuriin miidhamtuu 21 dha malee 16 miti. Kana ta'u isaatif ammoo sanada isheen gara biyya alaa deemuuf paasportii baafachuf jecha Immigreeshinii galchitee jira waan ta'ee achiirraa naaf haa qulqulla'u. Gochiicha fedhiidhaan raawwanne kanaaf yakkan raawwadhee hin qabu jechun mirga isaa eggatee amane jira. Abbaan Alangaas himatamaan midhamtu umuriin ishee wagga 21 jedhus ragaan boordii meedikaalaatin kennamee fi umuriin midhamtu 16 ta'u agarsisu galmee keenyaa keessa jira waan ta'eef ragaan abbaa alangaa nuuf haa dhaga'mu jechun gaafatee jira. Manni murtiis bu'uruma gaaffii abbaa alangaatin ragaan abbaa alangaa akka dhaga'amuu taasissee jira.
- ✓ Ragaa abbaa alangaa erga dhaga'een boodas waa'ee umurii miidhamtuu ilaachisee yaada himatamaan kaase qulqulleessudhaaf immigreeshinii Itoophiyaa damee Adaamaatti umurii isheetin walqabatee sanadoota isaan bira jiru akka erganii fi ibsas irratti laatan ajajee jira. Immigreeshiniin Itoophiyaa dame Adaamaa xalaya gaafa 11/04/2015 አዲስ/አዲስ/ቅ/፩/፲፻፷፭ 695/015 tin barraa'een midhamtuu dhunfaa gaafa 12/01/1993 kan dhalattee ta'u ragaa dhalootaa miidhamtuun isaan biratti walqabsifteerra kan hubatan ta'u ibsuudhaan mana murtiif deebii laatani jiru. Dabalataanis ragaa dhalootaa isheen gaafa 19/11/2014 Ejansii Galmeessa Ragaalee Go/Arsii Aanaa Balee Ganda Gasgaar Dhaarolee jedhamu irraa kennameef fi gaafa 12/1/1993 dhalachu ishee argisu xalaya barreessaniin walqabsisuun mana murtiif dhiyeessanii jiru. Manni Murtiis ragaa boordii meedikaalaa waa'ee umurii miidhamtuu ilaachisee kennamee fi ragaalee immigreeshinii irraa dhiyaatan walbira qabun erga madaalee booda ragaan boordii meedikaalaa irraa kennamuu tilmaamaan kan kennamuu waan ta'eef ragaaleen immigreeshiniirraa dhiyaatan caalmaatti amansisoo dha jechudhaan himatamaa bilisaan akka gadii lakkifamuu murteesse jira.

Gaaffii Marii

- Ragaa lamaan dhiyaatan keessaa isa kamtu fudhatama qaba?

- Sababnii manni murtii ragaa boordii meedikaalaa kuffisuudhaaf itti faayaadamee haammam amansiisaa dha?
- Murtii dhaddachii ijiibbaataa Jildii 23 LGMMWDHI 143325 ta'ee irratti dhimma maatitin walqabatee ragaan gaa'ilarraa bilisaa yoo kennameellee ragicha fudhachu keenyaan duratti kaayyoo ragiichi itti kennamee xinxalun barbaachisaa dha jechun kenne waliinakkamiitti ilaaltu? Midhamtun ragaa dhalootaa kan baaftee bara 2014 keessa gara biyya alaa deemuudhaaf ulaagaa akka guttuf umurii olkaastee yoo himatee hoo? Ragaan kana moo ragaa boordii meedikaalaatin kennameetu caalmaatti amansiisaa dha? Ragaan medikaalaa dhiyaatee yoo mana murtii shakkisisa ta'ee Hospitaala sadarkaan isaa Hospitaala Adaamaati ol jiranitti ergani qorachisun hoo fala hin ta'u turee?

2. Yakka Miidhaa Saal-Qunnamtii

Akka qajeeltoottii namni kamiyyuu saal-qunnamtii yoo barbaade raawwachuu yoo hin barbaanne raawwachuu dhisuuf filannoo qaba. Akkasumas, saal-qunnamtii eenu waliin, yoom, eessatti, akkamitti raawwachuu akka qabuu fi dhimmoota biraan kana fakkaatan murteessuuf aangoo qaba.¹²¹

Bilisummaa saal-qunnamtii irratti seeraan daangaan kan itti godhamee yoo ta'u; daangaan kunis gama lamaan godhamee. *Tokkoffaa*, daangaa raawwataa saal-qunnamtii gama ilaallatuun kan taasifame yoo ta'u; *lammaffaa* immoo, haala raawwatinsa saal-quunnamtii ykn gosa isaa ilaalchisee dha.

Tokkooffaa, namoota haalicha siritti madaalani bilisummaa isaanitiin fayyadamuu hin danda'an jedhamani yaadmaniif eegumsa gochuuf jecha bilisummaan saal-qunnamtii seeraan akka daangeeffamu ta'eera. Namoota gosa akkaanaa keessaan daa'imman adda dureedhaan taa'u. Ijoolleen sababa umurii isaanitiin bilchina sammuu waan hin qabneef bilisummaa saal-qunnamtii isaanii dabalatee mirgootaa fi bilisummaawan isaanii hojii irra olchuu fi eeyyama bilisaa fi guutuu kennuu hin danda'an jedhamee tilmaamama. Umurii irraa yoo kaanu, seera yakkaa keewwata 626 (1) jalatti akka tumameettii namni kamiyyuu ijoollee umuriin ishee waggaan kudha sadii ol taatee, waggaan kudha saddeet hin guunne, saala faallaa qabdu, waliin

¹²¹ Miljalee asii olii, Lakk-63, fuula 35

saalqunnamtii kan raawwate yookiin shamarreen kun gocha akaakuu akkanaa isa waliin akka raawwattu kan taasise yoo ta'e feedhinnaan ishi jiraatus akka miidhaa saalqunnamtiitti kan lakka'amu fi adabbii hiidhaa cimaa waggaa sadiii hanga waggaa kudha shan gahuu danda'uun ni adabama.¹²²

Bifuma wal fakkaatuun, dubartiin tokko dardara umuriin isaa waggaa kudha sadii ta'ee waggaa kudha saddeet hin guunne ishee waliin saalqunnamtii akka raawwatu kan taasifte yoo ta'e; hidhaa cimaa hanga waggaa torbaa gahuu danda'uun akka adabamtu tumeera.¹²³ Tumaan kuni akka agarsisuutti lamaan umriin isaani waggaa 18 gadii yoo ta'anis raawwataa yakkichaa ittingaafatummaa jalaa kan baasuu akka hin taanee hubatamu qaba.

Namoota sammuu isaanii wallaalan yookiin sammuin dadhaboo ta'an yookiin mormuu hin dandeenye irratti kabaja qulqullummaa sarbuun miidhaan saal qunnamtii akkaataa *Seera yakkaa Keewwata 623 tiin* yakkii raawwatamu;¹²⁴ akkasumaas *Seera yakkaa keewwata 624* bira darbuun namoota Hospitaala keessa jiran, hidhaman yookiin to'annaa jala jiran irratti kabaja qulqullummaa sarbuun miidhaa saal qunnamtii raawwatamu daangaa jalqabaa keessatti kan ilaalamu dha.¹²⁵ Akkasumas, bu'uura *keewwata 625* tin dubartin tokko rakkoo cimaa qabdu ykn maxxantummaa ishee sababa godhachuudhaan gocha saalqunnamtii kan raawwate yookiin gocha saalqunnamtii fakkaatu yammuu raawwatamu iyyannoон dhunfaa yoo dhiyaatuu adabbii salphaatin adabsisuu danda'a.¹²⁶

¹²² Miljalee Asii Olii, Lakk-47, Kwt 626(1)

¹²³ Kanuma, Kwt 626(2)

¹²⁴ Akkaataa seera yakkaa Keewwata 623 jalatti tumameen "Namni kamiyyuu dandeetti dhabuu miidhamtichaas osoo beekuu humnaan yookiin doorsisaan osoo hinta'in nama sammuin raata'e, sammuin qummuune yookiin dadhabe, maraatuu yookiin sammuin isaa dammaqina hin qabne yookiin sababa biro kamiiniyyuu maalummaa gochichaa yookiin bu'aa gochichi hordofsiisu adda-baasee beekuu hindandeenye waliin saalquunnamtii kan raawwate yookiin gocha kana fakkaatu yookiin amala gaariif (Safuuf) faallaa ta'e biroo kan raawwate yoo ta'e; akka haala dubbichaatti hidhaa salphaa waggaa tokkoo gadi hintaaneen, yookiin hidhaa cimaa waggaa kudhashan hin caalleen ni adabama."

¹²⁵ Seera yakkaa keewwata 624 jalatti "namni Kamiyyuu muudama isaa, aangoo yookiin gonfa isaa fayyadamuun mana itti sooramu, buufata koolugaltootaa yookiin kenniinsa barnoota guddisa gaarii kamiyyuu, Sirreessa amala, dhaabbilee yookiin iddoolee hidhaa yookiin to'annoо gaggeessummaa, to'annoо yookiin aangoo isaa jalatti bulu yookiin hospitaala keessatti nama argamu waliin saalqunnamtii kan raawwate yookiin gocha kana fakkaatu yookiin amala gaariif faallaa ta'e biroo kan rawwate yoo ta'e hidhaa cimaa waggaa kudha shan hincaalleen yookiin hidhaa salphaa waggaa tokkoo gadi hintaaneen" akka adabamu tumameera.

¹²⁶ Miljalee Asii olii, Lakk 47, Kwt 625

Daangeeffamni lammafaan, bilisummaa saal-qunnamtii namootaa irratti tumame daangeeffama haala raawwatinsa saal-qunnamtii ykn goса isaa ilaachisee taasifame dha. Daangeeffamni kuni daangeeffama eeyyama bilisaa fi guutuu kennuu danda'uu ykn dadhabuu ykn haala biraa raawwataa saal-qunnamti waliin walitti dhufeenya hin qabnee dha. Nama kamiyyuu isa bilisummaa saalqunnamtii isaatti sirnaan hubatee fayyadamuu danda'us ta'e kan hin dandeenye irratti raawwatamummaa qaba. Kunis, akka fakkeenyati: - Seera *yakkaa keewwata* 629 jalatti namni kamiyyuu nama biroo isa waliin saala walfakkaatu qabu waliin miiddisa (homosexual) yookiin gocha biroo kabaja qulqullummaaf/Safuuf/yookiin amala gaariif faallaa ta'e kan raawwate yoo ta'e akka adabii hiidhaa salphaa akka adabamu tumeera. Daangeeffamni kuni kan taasifame haala ykn goса raawwatinsa saal-qunnamtii ilaachiseeti malee nama saal-qunnamtii raawwatu ilaachisee waan hin taaneef qunnamichaaf namoota eyyama bilisaa fi guutuu kennuu danda'an jidduutti waligalteedhaan kan raawwatame ta'us gochichii yakka dha.

127

Haalli bilisummaa saal-qunnamtii daangeeffama lammafaa keessatti ilaalamu inni biraa dhimma gocha saala qunnamtii fakkaatuun wal qabatu dha. Namni tokko fedhii isaa malee nama biraa waliin gocha saal-qunnamtii qofa osoo hin ta'iin gocha saal-qunnamtii fakkaatan raawwachuuf hin dirqamu. Bilisummaa saal-qunnamtii namootaatifi eegumsa gochuuf jecha *gochii kana fakkaatu* seera yakka keessatti yakka adabsisu ta'ee akka taa'u taasifamee jira. Haalumma kanaan s.y *keewwata* 622 jalatti akka tumameetti "namni Kamiyyuu nama saalaan faallaa isaa ta'e humnaan, doorsisaa cimaan, yookiin karaa biro kamiiniyyuu mormuu akka hin dandeenye erga taasisee booda, gocha *saal-quunnamtii fakkaatu* yookiin gocha *akaakuu kamiyyuu kabaja qulqullummaaf (safuuf) faalla* ta'e akka raawwatu yookiin raawwachuuf tole akka jedhu kan dirqisiise yoo ta'e; hidhaa cimaa waggaa kudhan hin caalleen yookiin hidhaa salphaa waggaa tokkoo gadii hin taaneen ni adabama"¹²⁸ jechuun tumameera. Tumaan wal fakkaatu seera yakkaa keewwata 626 (3) fi keewwata 627 (3) jalatti hammachifameera. Garu, gochii *saalquunnamtii fakkaatu* maal fa'aa akka ta'ee wanti seerichi tarreessee hin jiru. Kana irraa ka'ee qabatamatti miidhaan saal qunnamtii yeroo gahu gocha saal qunnamtii fi gocha saal qunnamti fakkaatu adda baasuu irratti rakkoo uumaa jira.

¹²⁷ Miljalee Asii Olii, lakk 63, fuula 37.

¹²⁸ Miljalee Asii Olii, Lakk- 47, kwt 622

Kana siritti hubachudhaaf jecha saal-qunnamtii (sexual intercourse) jedhuf hiikkoo sanadoota adda addaatin kennamee ilaalun gaarii ta'a. Kunis jecha saal-qunnamtii jedhu hiikkoo isaa sirnaan yoo beeknee hiikko gochaa saal-qunnamtii fakkaatu akka hubannuf nu gargaara. Haaluma kanaan guboon jechootaa *Merriam Webster* jedhamee beekamuu jechiichaaf hiikkoo yoo kenuu:

“Sexual intercourse means

- 1: heterosexual intercourse involving penetration of the vagina by the penis
- 2: intercourse (such as anal or oral intercourse) that does not involve penetration of the vagina by the penis “¹²⁹ jechun hikee jira.

Guboon jechootaa kun gochii saal-qunnamtii gochaa qaamnni saalaa dhiiraa qaama saalaa dubaraa ykn ammoo qaama dubartii kan biraan kanneen akka afani fi huddutti seensisuudhaan raawwatamu akka ta'ee tti hikee jira. Hiikkoon kunis gochaaleen kan biraan qaama saalaa dhiraatin ala Fakkeenyaaq qubaan fi wantoota gara biraatin raawwatamu gochaalee qunnamtii saalaa fakkaatan jalatti kan hagugaman ta'u tilmaama akka fudhannu nu dandeessisa. Qabatamaanis kan hoijetamaa jiru kanuma ta'u ogeeyyiin seeraa mojulii kana qopheessuf af-gaaffii taasifneef kaasaa turaniru.¹³⁰ Karaa gara biraatin gochaan qunnamtii saalaa qaama saalaatin alatti raawwataman (qaama saalaa dhiiraa afanii fi huddu midhamtootaatti seensisuudhaan raawwatamu) akkaataa seera biyya keenyaatin qunnamtii saalaa jedhamu danda'ama moo miti? kan jedhus ogeeyyi giddutti madda garaagarummaa yoo ta'u ni mul'ata. Ogeeyyiin seeraa tokko tokko gochaa kana akka gochaa saal-qunnamtitti kan fudhatan yoo ta'u ogeeyyiin tokko tokko ammoo akka gochaa qunnamtii saalaa fakkaatanitti yoo fudhatan ni mul'ata. Rakkoo gama kanaan mul'atu hikuudhaaf; akkasumas, haqa daa'immanii fi dubartoottaa mirkaneessuf seeraan hiikkoo itti kennun dhimma murteessa dha waan ta'eef irratti hoijetamuu barbaada.

Miidhaa yakka saal-qunnamtii dubartoottaa fi daa'imman irratti raawwataman ilaalchisee keewwatnii seera yakkaa hubannoон irratti qabatamuu qabu kan biiraa seera Yakkaa Kwt 628 dha. Kewwatnii kun kewwatoota seera yakkaa kwt 620-627 giddutti tumamani jiran hundarratti

¹²⁹ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/coitus>, accessed on 26 June 2023

¹³⁰ Af-gaaffii Abbootii Alangaa Giddu Gala Tajaajila Qinda'aa Iddoo Tokko Hospitaala Malkaa Odaa (Shaashamannee) gaafa 15/11/2015 taasifamee.

keewwata raawwatinsa qabu dha.¹³¹ Tumaan kun tumaa seera yakcaa ulaagaalee gocha yakcaa kwt 620-627 giddutti tumamani jiran jalatti yakkummaan isaanii tumamee jiru cimsan qabatee jiru dha. Haaluma kanaan Gochii saalqunnamtii raawwatamee isa kamuu haa ta'u (dirqisisanii gudeeduu ykn qunnamtii saalaa daa'ima umuriin gaa'ilaaf hin geenye waliin raawwatamu ykn kan biraas yoo ta'ee) ulaagaaleen tumaa kana jalatti tarreeffamanii jiran yeroo gutamaniitti tumaan yakkichaaf rogummaa qabu adabbii tumaa kana jalatti tumamee jirun oliitti kan adabsisuu yoo ta'ee malee adabbii tumaa kana jalatti taa'ee jirun kan adabamu ta'u ifatti techisee jira.¹³²

Ulaagaalee keewwatnii seeraa kun haammatee jirus: midhamtittiin kan ulfoofte yoo ta'e; yookiin

dhukkuba nafsaalaatiin qabamuu isaa osoo beekuu miidhamtuu/miidhamaa/dhukkubicha kan qabsiise yoo ta'e; yookiin miidhamtuun/miidhamaan/ gadda ulfaataa yookiin dhiphina, leeyyoo yookiin abdii kutachuu isarra/isheerra gaheen kan ka'e of kan ajjeefte/ajjeese yoo ta'ee akka ta'ee kewwaticha dubbisudhaan hubachun ni danda'ama. Yakka raawwatamee keessatti ulaagaaleen kun gutamanii argaman taanaan himatamaan adabbii kewwata kana jalatti tumamee jirun kan adabamu ta'u hubachun barbaachisaa dha. Qabxii kana jalatti qabxiin of eeggannoo barbaadu kan biraan ulaagaaleen kunneen filannootin kan ta'an malee hundu iddo tokkotti gutamuun dirqama kan hin taanee ta'u dha. Ulaagaalee kanneen keessaa tokko gutamee argamee taanaan himatamaa kewwata kana jalatti himachu fi adabuun kan danda'amu ta'un dhimma dagatamu hin qabnee dha. Haa ta'u malee, abbootii alangaa fi abbootii seeraa tokko tokko biratti kewwaticha haala wal fakkaatina hin qabneen hojiirra yoo oolchan ni mul'ata. Kunis abbootiin alangaa tokko tokko SY kewwata 628 of dandeessisanii yoo himanna itti saaqan abbootiin alangaa tokko tokko ammoo SY kewwata 628 tumaalee SY kewwata 620-627 tin waliitti hidhun yoo himanna dhiyeessan ni mul'ata. Manneen murtii birattis himanna abbaan alangaa keewwatoota waliitti hidhun dhiyeesse ofiitti fudhani yaada homaatu otoo itti hin kennin yoo keessummeessani fi murtii yoo itti kennan isa kaan ammoo waliitti hidhun hin qabdu keewwaticha of dandeessistee ittin himachu dandeessa waan ta'eef himanna foyyeessi

¹³¹ Seera Yakkaa Kwt 628 jalati himnii "Miidhaa dirqisisanii guddeeduu yookiin saalqunnamtii kan ilaallatu yakki biroo kamiyuu yommuu raawwatamu (keewwata 620-627...)" jedhu kana argisisa.

¹³² Miljalee asii Olii, Lakk- 47, Kwt 628

yoo jedhan ni mul'ata. Mee rakkoo gama kanaan jiru qabatamaa taasisuudhaaf dhimmoota qabatamaa kanaa gadiit in haa ilaallu;

Dhimma 13^{ffaa} ¹³³

- Himatamaan Ayyalaa Asiraat jedhamu SY kwt 620 (2) (a) fi 628 (a) irra darbuudhaan godina Arsii aanaa Roobee Ganda Gaadoo Lamaani jedhamee waamamutti gaafa 13/9/2012 guyyaa keessaa tilmaamaan sa'ati 5:00 yoo ta'u midhamtu dhunfaa Kabbabush Nagaash jedhamtu fi umuriin ishee waggaa 15.5-16.5 taatee dirqisisuun gochaa walqunnamitii saalaa waan irratti raawwatee fi midhamtunis sababuma kanaan waan ulfoofteef yakka dirqisisnaii gudeeduu raawwateen himatamee jira jechun abbaan alangaa himannaas isaa dhiyeesse jira.
- Manni murtiis himannaas dhiyaatee himatamaadhaaf erga dubbisee booda himatamaan waan waakkateef ragaa abbaa alangaa dhagahe SY kwt 620(2) (a) bu'ura godhachuudhaan SY kwt 628(a) jalatti ofirraa ittisi jedhanii ofii ittisu waan hin dandeenyeef SY Kwt 6202) (a) bu'ura godhachuudhaan SY kwt 628 (a) jalatti murtii balleessummaa kennun himatamaan adabbii hiidhaa ciimaa waggaa 10 (kudhan) tin akka adabamu murteesse jira.

Dhimma 14^{ffaa} ¹³⁴

- Himatamaan Wandu Takkaa jedhamuu SY kwt 628 (a) irra darbudhaan godina Arsii aanaa Roobee Ganda Gooroo Jeenaa jedhamee waamamuutti gaafa 12/02/2012 guyyaa keessaa tilmaamaan sa'ati 5:00 yoo ta'u miidhamtuu dhunfaa Burtukaan Kaffaalaa jedhamtu fi umuriin ishee waggaa 16-18 taatee ukkaamsuu dirqiin waan gudeedeef fi midhamtuunis sababii kanaan ulfooftee ulfii yaalaan akka irraa bahuu waan taasifameef jechudhaan abbaan alangaa himannaas 1ffaa jalatti kan himatee yoo ta'u himannaas 2ffaa jalatti ammoo midhamtuun intala obboleessa abbaa isaa waan taateef SY kwt 654 jalatti himannaas dhiyeesse jira.
- Manni murtiis himannaas dhiyaatee himatamaaf dubbisee himatamaan waan waakkateef ragaa abbaa alangaa dhagahudhaan waan irratti mirkaneessaniif SY kwt 628(a) fi 654 jalatti akka ofirraa ittisu jala murtii kenne jira. Haaluma kannaan himatamaan ragoota

¹³³ Dhimma Abbaa Alangaa Vs Ayyalaa Asiraat, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 95669

¹³⁴ Dhimma Abbaa Alangaa vs Wandu Takkaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 95954

ittisaa namoota sadii dhiyeffate kan dhagahaaman ta’us himatamaarraa ittisuwaan hindandeenyef jechudhaan SY kwt 628(a) fi 654 jalatti murtii balleessummaa kennuudhaan himatamaa adabbii hiidhaa waggaa 10 (kudhan) tin akka adabamu murteesse jira.

Gaaffii Marii

- Himannaa lamaan gubbaatti caqasnee keessatti keewwatnii seeraa caqasamee keessattu SY kwt 628(a) tin walqabatee isa kamiitu sirri dha jettu? Maaliif?
- Murtii dhimma 13^{ffaa} jalatti kenne walqabatee SY kwt 620(2) (a) bu’ura godhachuudhaan jechun murtii manni murtii kenne akkamiitti ilaaltu? Keessattu Kewwatnii 628 kewwata of danda’ee adabbii tumee jiru ta’u isaa faana akkamiitti ilaaltu?

3. Yakka Butii

Heera Mootummaa fi Seera Maatii Naannoo Oromiyaa jalatti fuudhaaf heeruma fedhii bilisaa wal fuutotaan ala humnaan keessattu buttaan raawwachuuun dhoorkaa ta’u isaa tumamee jira.¹³⁵ Seerii yakkaa bara 1996 bahe keewwata 587 jalatti akka tumameetii “Namni kamiyyuu dubartii tokko nan fuudha yaada jedhuun humnaan kan bute yoo ta’e, yookiin gocha kana kan raawwate sodaachisuun, doorsisuun, dabaan yookiin gowwomsuun hayyamamtuu akka taatu erga taasise booda yoo ta’e; Hidhaa cimaa waggaa sadii hanga waggaa kudhanii gahuu danda’uun ni adabama.”¹³⁶ Haaluma kanaan, yakkii dubartii butuu raawwatamee jira kan jedhamu raawwataan gochichaa gochicha kan raawwatee kaayyoo dubartii tokko nan fuudha jedhuun ta’ee haalli raawwannaas gochichaas humnaan, itti dhaadachuun, gidiraadhaan ykn gowwomsuun eyyamamaa akka taatuu gochuudhaan, dubartii humnaan yoo fudhe dha.

Akkuma beekamu, yakkii kuni naannoo keenya keessatti yakkoota dubartootaa fi daa’imman irratti raawwataman keessa isa tokko yoo ta’u, buttaan tooftaa gaa’illii ittiin hundeffamuu keessa tokko ta’ee kan tajaajilaa jiruu fi barmaatilee miidhaa qabu dha. Raawwataan dubartii butee erga gudeedee booda jaarsoolee gara maatii ishee erguun kan baratame dha. Maatiin ishees intalti isaani deebitee osoo dhufte ilaalcha abbaa manaa biroo hin argattu jedhuun

¹³⁵ Miljalee asii olii lakk-3, Kwt. 34; Seerii Maatii Naannoo Oromiyaa kwt. 31(1).

¹³⁶ Miljalee Asii Olii Lakk-47, Kwt 587(1)

gaa’ilichii akka raawwatamu waliigaluu.¹³⁷ Butiin miidhaawan qaamaa, sammuu fi saal-qunnamtii yeroo gochi raawwatamu miidhamtu irra geessisuu danda’uun dabalata, miidhamtuun gaa’ila hin barbaannetti akka galtu gochuun carraawan ishii hunda gufachisuun danda’aa. Tumaa kana jalatti, gocha butiitti aanee isa buteefi ishii butamte gidduutti raawwatamuun fuudhaa fi heeruma ittigaafatamummaa yakkaa akka hin hambisnee tumameera.¹³⁸ Raawwataan dubartii erga buteen booda dirqisiisee yoo gudeedee, himannaan raawwataa irratti dhihaatuu yakka butiin dabalataa yakka dirqisiisanii gudeeduutiin ta’aa.¹³⁹ Haa ta’u malee, ogeeyyi tokko tokko biratti yakka raawwatamee keessaa tokkon butiin ykn gudeeddaatin himatani issa kaan dhisuun ni mul’ata waan ta’eef dhimmi kun dhimma ilaalamun irra jiraatu dha.

Dhimma 15ffaa¹⁴⁰

- Dhimmi kun ammoo himannaas Abbaan Alangaa Godina Arsii mana murtii olaanaa godina Arsiitti LGAA 24567 tiin dhiyeesse dha. Himatamaan Abdiisa Muhaammad Eda’oo jedhamuu SY kwt 620(2) (a) irra darbudhaan miidhamtuu dhunfaa Saadiyyaa Husseen jedhamtuu fi umriin ishee wagga 16-17 ta’ee gaafa 16/5/2015 galgala keessaa tilmaamaan sa’ati 12:30 yoo ta’u; *godina Arsii aanaa Muneessaa ganda Gurii Dhangaagoo jedhamuu irraa cubeedhaan sodaachisuudhaan gara Aanaa Digaluu fi Xijjoo ganda Aymuraa mana obbo Jamaal Eda’oo* geessuun gaafa guyyaa 17/5/2015 halkan keessaa sa’ati 5:00 yoo ta’u humnaan dirqisiisee gudeedeef dubrummaa ishee waan balleesef yakka dirqisisanii gudeedutin himatamee jira.

Gaaffii Marii

- ✓ Himatamaan yakka tokko qofaan himatamuun isaa sirri dha jettanii yaaddu? Yoo ta’ee seera yakkaa kwt 620 (4) faana akkamiitti ilaalam?
- ✓ Hiriyyaan ykn firri isaa mana isaa keessatti yakki raawwatamee hoo akkamiitti ilaalam?

¹³⁷ Miljalee Asii Olii Lakk 133.

¹³⁸ Miljalee asii olii, Lakk-47, Kwt 587(3)

¹³⁹ Miljalee asii olii, lakk-47, Kwt 587(2)

¹⁴⁰ Dhimma Abbaan Alangaa Godina Arsii vs Abdiisa Muhaammad Eda’oo, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsiitti LGAA 24567

Dhimma 16ffaa¹⁴¹

- Dhimmi kun himannaa Abbaan Alangaa godina Arsii himatamtoota Tizaazuu Abbabaa fi Salamoon Sisaay jedhamanirratti dhiyeesse yoo ta'u; himannaan dhiyaates himatamtooni kun SY kwt 32(1) fi 590 (2) (e) irra darbudhaan gaafa 16/3/2013guyyaa keessaa tilmaamaan sa'ati 11:00 yoo ta'u gona Arsii aanaa Siree ganda Ufurraa Agamsaa jedhamutti midhamtu dhunfaa Gannat Baalchaa jedhamtu fi umuriin ishii waggaa 16 taatee humnaan butanii(haatanii) osoo deemani galgala keessaa sa'ati 2:00 yoo ta'u; caasaan ganda obbo Rashaad Qaasoo jedhamu hojiidhaaf yoo deemuu isaan argee waan qabeef himatamani jiru kan jedhu dha.
- Himatamtoonis himannaan dubbifameefi jecha amantaa fi waakkii isaanii yoo ibsan gochiicha kan hin raawwannee ta'u ibsudhaan waan waakkataniif Ragoonni abbaa alangaa namoonni shan dhiyatani kakatani jecha isaanii kennani jiru. Haaluma kanaan himatamaan 1ffaan uleedhaan miidhamtuu reebuu fi himatamaan lammafaan ammoo akka hin iyyineetti afaan ishee ukkaamsuun qabatani otoo deemaa jirani qabamu isaani Ragoonni abbaa alangaa ibsani jiru. Manni murtiis ragaa barreffamaa fi namaa abbaan alangaa dhiyeesse erga qorateen booda kewwatuma himannaan itti dhiyaatee kwt 32(1) fi 590(2) (e) jalatti akka ofirraa ittisan jala murtii kenne jira.
- Himatamtoonis dhunfaa dhunfaatin ragoota ittisaa lama lama dhiyeeffatani kan dhageessisan yoo ta'u ragootnii ittisaa himatamaa 2ffaa irraa ittisuf dhiyaatan himatamaa fi himatamtuun kanaan dura hariiroo kan qaban ta'u, laga dhaqani waliin bishaan waraabaa kan turan ta'u fi guyyaa yakki raawwatamees na waamtee jedhe isaan biraa deemuu ibsani gochaa itti himatamee kanaa haa raawwatu haa dhisu hin beeknu jechun jecha isaani kennani jiru. Ragootnii ittisaa himatamaa 2ffaatis himatamaan kun guyyaa sana qootiyoo barbaadeen dhufa jedhe nu biraa deemuu malee gochaa kana haa raawwatu haa dhisu hin beeknu jechun jecha isaanii kennani jiru. Manni murtiis jecha ragaa bitaa mirgaan dhiyaatee erga ilaalee booda kewwatuma himannaan jalatti dhiyaatee jalatti murtii balleessummaa kennun himatamaa 1ffaa adabbii hiidhaa ciimaa waggaa 5 (shan) himatamaa 2ffaa ammoo adabbii hiidhaa ciimaa waggaa 3(sadii) tin akka adabaman murtii kenne jira.

¹⁴¹ Dhimma Abbaa Alangaa Vs Tizaazuu Abbabaa faa N-2, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 95320

Gaaffii Marii

- Himannaa dhiyaatee keessatti kewwatni abbaan alangaa caqasee srirri dha jettanii yaaddu?
- Himannaa kana keessatti kaayyoo himatamaan midhamtuu ittin butu danda'ee adda baasun hin barbaachisu laata? Dhimma qabatamaa gubbaatti isiinif dhiyeessinee irraa kaayyoo himatamtooni midhamtu ittin butan tilmaamun ni danda'ama moo hin danda'amu? Yoo danda'amee kaayyoo maaliitif butee isiinitti fakkaata?
- Yoo haala akkasiitin adda baasun danda'ama ta'ee keewwatnii abbaan alangaa himannaa itti dhiyeesse sirri dha jettanii yaaddu? Maaliif?
- Manni murtii hoo kewwatuma abbaan alangaa himannaa itti dhiyeesse jalatti murtii balleessummaa kennun himatamtoota adabuun isaa sirridha turee? Maaliif?

4. Yakka Dubartii Kittanuu, Nafa saalaa Dubartii Hodhuu fi Gochoota Barmaatilee Miidhaa Qaban Biroo

Barmaatileen dubartootaa fi daa'imman irratti miidhaa geessisan kanneen akka kittaana ijoollee dubaraa, heeruma umurii malee, huuba qoonqoo mursiisuu, ilkee aannanii buqqisuu, butii fi miidhaa saal qunnamtii geessisuu calaqqeewan gurguddoo miidhaan dubartootaa fi daa'imman irra qaqqabaa turee fi ammas dhaqqabaa jiran ittiin mul'atu ta'uu ragaan ni agarsiisa.¹⁴² Barmaatileen miidhaa geessisan keessattu gochii ijoollee dubaraa kittaanuu naannoo keenya keessattu baadiyyaa keessatti dhiibbaa aadaa bodatti haafaa irraa kan ka'ee bal'inaan raawwatamaa jira. Gochii kittaanuu miidhaa sammuu, fayyaa fi lubbuu dubartootaa fi daa'imman irratti akka geessisu hubachuudhaan heerrii mootummaa Itoophiyaa keewwatni 35(4) jalatti gochota barmaatilee miidhaa geessan dhorkee jira.

Seerri yakkaa keewwata 565 jalatti namni kamiyyuu dubartii daangaa umurii kamiyyuu keessatti argamtu kan kittaane yoo ta'e hidhaa salphaa ji'a sadii gadi hin taaneen yookiin adabbii maallaqaa qarshii dhibba shanii gadii hin taaneen akka adabamu tumeera. Akkasumaas, seera yakkaa keewwata 566(1) jalatti namni kamiyyuu nafsaala dubartii tokko kan hodhe yoo ta'e hidhaa cimaa wagga 3-5 gahu danda'uun akka adabsisuu tumuun gochuma kanaan

¹⁴² Medhanit Adamu and Sofanit Mekonnen, *Gender and the Law*, (Teaching Material Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute), 2009, p.23

miidhaan fayyaa qaamaa fi sammuu yoo gahe immoo hidhaa cimaa waggaa 5 hanga 10 gahun kan adabsisu ta'uu isaa keewwatura kana keewwata xiqqaa lama jalatti tumameera.

Kana malees, karaa gochoota barmaatilee miidhaa geessisan birootiin miidhaa qaamaa raawwatamus seera yakkaa keewwata 567 jalatti haguggii argateera. Kunis, “namni kamiyyuu haalawan boqonnaa kanaan tarreeffamaniin ala sababa gocha barmaatilee al namummaan (inhumane acts) isaa beekamee fi miidhaa qabaachuun isaa ogummaa yaalaatiin mirkanaa’een miidhaan qaamaa yookiin sammuu yookiin duutii nama biroo irra akka gahu kan taasise yoo ta’e akkuma haala dubbichaatti adabbiilee keewwata 561 yookiin 562 jalatti tumaman keessaa tokko kan irratti raawwatamu ta’a” jechuun tumameera. Dabaltaanis, gochoota barmaatilee miidhaa qaban tumaalee gubbaa keessatti ibsaman keessaa sababa isa tokkotiin miidhamaan dhukkuba daddarbaan kan qabame yoo ta’e, tumaaleen seera yakkaa dhimma kana hagugan dabalataan kan irratti raawwataman ta’a.¹⁴³

Gama biraatiin, gochoota barmaatilee duubatti haafoo jedhamani tumaman keessatti namni hirmaataa ta’e, warri yookiin namni biroo kamyuu hidhaa salphaa ji'a sadii hin caalleen yookiin adabbii maallaqaa qarshii dhibba shan hin caalleen akka adabamu tumameera.¹⁴⁴ Namni tumaaleen seera yakkaa gochoota barmaatilee miidhaa geessisan yakkan akka hin raawwatamne fi hojiitti hin jijiramnee kakaases akka adabamus seera yakkaa keessatti tumameera.¹⁴⁵

5. Yakka Fuudhaa fi Heeruma Umurii Malee Raawwachuu fi Raawwachisuu

Umurii malee heerumuun jechuun seera biyya tokkotin dubarti fi dhiiraaf gaa’ila raawwachuuuf daangaa umurii tumame cabsudhaan gaa’ila raawwatamu dha. Seera maatii Naannoo Oromiyaa fi feederaalaa foyyaa’een namni tokko seeraan gaa’ilaaf gahe jira kan jedhamu waggaa 18 yoo guute qofa dha. ¹⁴⁶Fuudhaaf heeruma raawwachuuuf umuriin walfutootaa ulaagaa bu’uuraati.

¹⁴³ Miljalee asii olii lakk-47, Kewt. 568

¹⁴⁴ Kanuma, Kewt. 569

¹⁴⁵ Tumaaleen Seera kanaa gochoota barmaatilee miidhaa qaban dhorkan akka hin raawwatamne kakaases karaa ifaanis ta’ee alkallattiin kan kakaase yookiin kan sochoose, kaayyoo akaakuu akkasii raawwachiisuuf ummata kan gurmeesse, sochii kaayyoo kanaaf gurmaa’een kan hirmaachiise, yookiin kaayyoo kanaaf deeggarsa kan kenne kamyuu hidhaa salphaa ji'a sadii gadi hintaanen yookiin adabbii maallaqaa qarshii dhibba shanii gadi hintaanen yookiin lamaaniinuu akka adabamus tumameera. Miljalee Asii Olii Lakk 8, Kewt. 570

¹⁴⁶ Miljalee asii olii lakk- 30, kwt 26(1) - Dhiiras ta’e dubartiin, otoo waggaa kudha saddeet hin gutiin fuudhaa heerumaa raawwachu hin danda’an.

Abbaa alangaa fuudhaa-heerumni umurii malee utuu hin raawwatamin dura bu'uura tumaalee seera maatii fudhatama qabaniin dursanii mormii dhiyeessuudhaan fuudhaa-heerumni akka hin raawwatamne gochisisuu akka danda'u Seerri Maatii Naannoo Oromiyaa tumee jira.¹⁴⁷

Seera yakkaa keewwata 648 jalatti akka tumameeti namni dubartii umuriin ishee waggaa (13) ol ta'ee fi waggaa 18 hin gunnee fuudhe hidhaa cimaa waggaa 3 hin caalleen ni adabama.¹⁴⁸ Miidhamtuun umuriin ishee waggaa 13 gadii yoo ta'e immoo hidhaa cimaa waggaa 7 (torba) hin caalleen akka adabamu tumameera.¹⁴⁹ Bu'uura keewwata 647 tin gaa'eela seeraan dhorkame itti yaadee namni raawwachise, fudha kan raawwate, kan eyyame ykn gaa'ela akka kanaatif ragaa kan ta'e hidhaa salphaa waggaa sadii(3) hin caalleen ykn adabbii qarshii kuma shan hin caalleen akka adabamu tume jira. Keewwatni kuni daa'imman dubartii gaa'eelaaf hin geenye maatiwwan, guddifootni ykn firootni heerumsiisan seeraan akka adabaman ifaan tume jira.

6. Yakka Fuudha Irratti Fuudha Raawwachuu

Gaa'eela irratti gaa'eellii raawwachuun biyya keenya keessatti aadaa fi amantii bu'uura godhachuudhaan kan raawwatamu ta'uus seera maatii feedaraalaa fi naanno Oromiyaatinis ta'e seera yakkaatin gocha dhorkame dha. Seerri maatii Oromiyaa "Namni fuudhaaf heerumaan *waliin jiraatu* kamiyyuu, hanga fuudhaaf heerumichii ragga'ee jirutti fuudhaaf heeruma biroo raawwachuun dhorkaa dha" jechuun tumee jira.¹⁵⁰ Kana jechuunis fuudhaaf heeruma dursee jiru irratti fuudhaaf heeruma biroo raawwachuun dhorkaa dha.

Gaa'eela irratti gaa'eela biraa raawwachuun bu'aan seera hariroo hawaasaatiin hordofsisuakkuma jirutti ta'ee fuudhaaf-heeruma gosa akkanaa raawwachuun, raawwachisuu ykn akka raawwatamu gargaaruun seera yakkaa jalatti ni adabsiisa. Seerrii yakkaas

"*Namni kamiyyuu gaa'eela dursee seeraan ragga'een hidhamee osoo jiruu gaa'eelli kuni digamuun dura gaa'ela biraa kan hundeesse yoo ta'e; hidhaa salphaadhaan ykn dhimmichi cimaa yoo ta'e keessattuu balleessaa raawwataan haala dhugaa mataa isaa*

¹⁴⁷ Kanuma, Kwt 35(a)

¹⁴⁸ Miljalee asii olii lakk-47, kewt. 648(a)

¹⁴⁹ Kanuma, Kwt. 648(b)

¹⁵⁰ Miljalee Asii Olii Lakk-30, Kwt 30

dhoksuudhaan nama isa waliin gaa'eela lammataa raawwate beekaa kan dogoggorse yoo ta'e hidhaa cimaa wagga shan hin caalleen ni adabama” jedha.¹⁵¹

Bifuma wal fakkaatun kewwata xiqqaa 2 jalatti “*namni hin fuune kamiyyuu namni waliin fuudhaa-heeruma raawwatu gaa'eela ragga'een kan hidhame tu'uu osoo beekuu nama kana waliin fuudhaa-heeruma yoo raawwate; hidhaa salphaan ni adabama*” jechuun tumamee jira.

Namni fuudhaa fi heerumma lammaffaa raawwachisee akkuma nama yakka umurii malee heerumsisu raawwachiseen yakkaan kan gaafatamu ta'a. Kunis, bu'uura s.y keewwata 647 tin gaa'eela seeraan dhorkame itti yaadee namni raawwachise, fudha kan raawwate, kan eyyame ykn gaa'ela akka kanaatif ragaa kan ta'e hidhaa salphaa wagga sadii(3) hin caalleen ykn adabbii qarshii kuma shan hin caalleen akka adabamu tumamun isaa hubatamu qaba.

7. Yakka Miidhaa Qaamaa

Dubartooni yeroo baay'ee miidhaa mana keessaa adda addaaf saaxilamoo dha.¹⁵² Kana keessaa tokko reebicha abbaan warraa nitii isaa irratti raawwatu dha. Akkuma beekamu baratama hawaasa naannoo keenyaatin abbaan manaa haadha manaa isaa ykn dubartii gaa'ilaa ala akka haadha manaa waliin jiraattu reebuuf mirga akka qabuutti waan ilaalamaa tureef gochichii yakka ta'uus baay'inaan bu'uura seerichaatiin himatamee yemmuu adabamu hin ilaalamu. Ta'us, miidhaan hiriyyaa gaa'ilaa irratti raawwatamu Seera Yakkaatiin akka gocha yakkaatti tumamuun isaa hubatamu qaba.

Bu'uruma kanaan Seerri yakkaa biyyatti bara 1997 bahee “*Namni Kamiyyuu qaama yookiin fayyummaa sammuu hiriyyaa gaa'ilaa isaa yookiin nama gaa'ilaa ala saalqunnamtii waliin jiraatuu irratti miidhaa cimaa yookiin salphaa haala qaqqabsiisuun miidhaa kan irratti raawwate yoo ta'e; tumaan seera kanaa rogummaa qabu /keewwata 555 hanga 560/irratti raawwatamaa ni ta'a*” jechuun tumeera.¹⁵³ Tumaan kuni adabbii ofii tumu caala gama tumaa seera yakkaa miidhaa qaamaa ilaallatan keewwata 555 hanga 560 tti akeekuun isaa seerii yakkaa miidhaa qaamaaf malee miidhaa sammuu miidhaa mana keessaatin gahuuf eegumsa

¹⁵¹ Miljalee Asii Olii Lakk-47, Kwt 650

¹⁵² Miidhaan mana keessaa baay'inaan miseensa maatii mana keessaa ykn nama birootin kan raawwatamu miidhaa qaamaa, sammuu fi saal-qunnamtii yemmuu ta'uu gochichi kan raawwatamu namoota midhaa ni ittisu jedhamani tilmaamamanin akkasumas jirenya maatii nagaafi dhunfawaadha jedhamu keessatti waan ta'eef miidhaan erga gahee boda gara seeraatti dhiyeessufi haqa argachuf gufuwaan baay'ee qaba.

¹⁵³ Miljalee Asii Olii Lakk-47, Kwt 564

akka hin kenninee dha. Kanaaf, yeroo dhiirsii gocha reebichaa nitii isaa irratti raawwatu gochichi miidhaa qaamaa seera yakkaa keewwata 555 hanga 560 jalatti kufuu yoo dhaqqabiisee malee akka yakkaatti hin lakaawwamu. Kuni immoo eegumsa seerichii miidhaalee mana keessaaf kennee gahaa ta'un isaa irratti gaaffii kaasisa.¹⁵⁴

8. Dubartoota Dhiiraan Walitti Fiduu fi Kireesun Daldaluu

Seera yakkaa keenya jalatti sagaagalummaan buluun (prostitution) gocha yakkaa ta'uun isaa ifaan waan hin teenyef sagaagalummaan buluun mataasaatiin yakkaa miti. Haa ta'u malee, faayidaa argachuuf jecha nama biraad gocha sagaagalummaa irratti bobbaasuudhaan yeroo hundaaf itti fayyadamuun yakka ta'u isaa fi hidhaa salphaa fi adabbii maallaqaatiin akka adabamu seerri yakkaa ni tuma.¹⁵⁵ Namni tokko nama biraad sagaagalummaaf bobbaasuudhaan fayyadamaa ta'ee jira kan jedhamu nama kana gocha sagaagalummaaf kan dhiyeesse yoo ta'e ykn yoo waliitti fide ykn namni kuni gocha sagaagalummaa akka itti raawwatu mana isaa guutuumatti ykn gartokke gocha kanaaf kan oolche yookiin kan kireesse yookiin karaa biraad kaminuu gochaa sagaagalummaa nama kanaa faayidaa yeroo hundaaf godhatee kan qabate yoo ta'e ta'u isaa tumameera.¹⁵⁶

Gochii dubartootaa fi daa'imman walitti fiduu daldaluun yookiin kaayyoo saamichaa biroof (exploitation) jecha dubartootaa fi daa'immaniin daldaluun akka naannoo keenyatti rakkoo babal'achaa jiruu dha. Keessattu, dallaalooni seeraan ala dubartootaa fi daa'immaniin hojii isiiq qaxarsisna jechuun biyya keessatti iddoodha gara iddootti isaan naanneessaa; akkasumas, gara biyya ala ergudhaan humni isaani akka saamamu taasisaa jiraachun isaani beekamaa dha. Gochoota namaan daldalu fi lammilee daangaa ceesisuu dhorkuuf Labsiin 1178/2012 bahee hojiirra oolaa jira. Labsichiis gochoota kana namoota raawwatan irratti adabbii ka'umsa isaa wagga 7 hanga adabbii hiidhaa wagga 15 gahutin kan adabsisu ta'u tumee jira. Keessattu yakkichii dubartootaa fi daa'imman irratti kan raawwatamu yoo ta'ee adabbichii addatti ulfaataa akka ta'u taasifamee jira.

¹⁵⁴ Miljalee Asii Olii Lakk-63, fuula 40

¹⁵⁵ Miljalee Asii olii lakk-47, Kwt 634

¹⁵⁶ Kanuma, Kwt. 634

3.3.2. Miidhaalee Yakkaa Daa'imman irratti Raawwataman

Sadarkaa biyyooleessaatti humna daa'immanii rakasa ta'e saamuudhaan namootnii jirenya isaanii gaggeessan baay'ee dha. Maatiin ijoolle ofiirratti tarkaanfii hin malle fudhatani fi darbees daa'ima ofii gatan iddo adda addaatti mul'achaa jiru. Adabuuf jedhanii daa'imman irratti miidhaa qaamaa salphaa fi cimaa kan geessisan; kanaa olittis du'aaf kan geessisan guddifoonni, maatiiwwan fi barsistoonni lakkoofsi isaanii salphaa miti. Gama biraatiin, lakkoofsii daa'immanii miidhaa saalqunnamtiif saaxilaman fi midhamaa jiranis guddaa dha. Sababii rakkoo nageenya iddo adda addatti babal'achaa jiru irraa kan ka'ee daa'imman baay'een maatii malee akka haafanii fi jirenya hin taaneef akka saaxilaman ta'a jiru. Daa'imman jirenyaa isaaniif wantoota bu'uuraa ta'an kannen akka nyaataa, uffata fi mana jirenya fi k.k.f argachuun rakkoo ta'ee jira. Kanarra darbee daa'imman mirgii lubbun jiraachu isaani gaaffii keessa jirus baay'eetu jira.

Waadaan mirgootta daa'immanii adunyaa miidhaawwan daa'imman irratti akka hin geenyee tumuun mootummoonni akka eegumsa godhan dirqama kaa'a.¹⁵⁷ Kunis, daa'imman mirga: miidhaa qaamaa fi sammuu isaanii irra gahuu kamiyyuu irraa eegamu; miidhaa saalqunnamtii kamiyyuu irraa eegamu; saamicha humnaa kamiyyuu irraa eegamu; humnaan dirqamanii fudhatamuu irraa eegamu; guddifachaadhaan fudhatamanii seeraan qabamuu dhabuu irraa eegamu; eeyyama isaanii malee maatii isaaniin gar-gar bahuu irraa eegamu;akkuma dhalataniin ykn erga dhalatanii gatamuu irraa eegamuuf mirga qabu.¹⁵⁸

Seera yakkaa biyya keenyaa keessatti keewwatoonni daa'immaniif eegumsa godhan fi gochoota yakkaa daa'imman irratti raawwataman tuman baay'eetu jiru. Tumaaleen seera yakkaa irratti caqafaman kunis gochoota yakkaa kannen akka daa'ima gatuu; daa'imman qabinsa sirrii hin taaneen qabuu; daa'ima adabuun miidhaa qaamaa geessisu; daa'imman hojii sagaagalummaatti bobbaasuun itti fayyadamu; miidhaa saala qunnamtii daa'imman irratti raawwachu; fi humna daa'immani saamuun miidhuun isaan hangafaati. Gochoonni kuni daa'imman irratti yemmuu raawwataman yakkamaa irratti adabbiwwan mummee kennamaniin dabalataan mirgii sivilii itti gaafatatummaa fi mirgii maatii ofii bulchu haalli itti mulqamu jira. Yakkoota daa'imman irratti raawwataman kana haala armaan gadittin kan ilaalu ta'a.

¹⁵⁷Miljalee asii olii lakk-20, Kwt 24

¹⁵⁸Kanuma

1. Yakka Ijoollee Ga’elaaf Hin geenye Miidhuu

Daa’imman haala fayyaa, qaama fi guddina waliigalaa isaaniitiif mijaa’ a ta’een qabamuuf mirga qabu.¹⁵⁹ Waadaan mirgoota daa’immanii daa’imman yeroo too’annaa maatii isaanii ykn guddistoota isaanii ykn namoota biraajalatti argaman adabbii qaama ykn sammuu isaanii irratti miidhaa geessisu kamiyyuu akka irratti hin raawwatamnef biyyootni miseensa waligaltichaa ta’an tarkaanfii barbaachisaa fudhachuuf itti gaafatatummaa qabu.¹⁶⁰ Heerii mootummaa biyya keenyaatis daa’imman keessattuun mana barumsaa ykn dhaabbata daa’imman itti guddatan keessatti adabbii qaama isaanii irratti raawwatamu ykn adabbii sukkanneessaa fi namummaan ala ta’ e irraa mirga bilisaa ta’uu akka qaban ifaan tumee jira.¹⁶¹

Seerri yakka gama isaatiin daa’imman humna isaaniitiin ala rukutuun yakka adabsiisuu ta’usaa tumee jira.¹⁶² Kunis, ijoollee gaa’ilaaf hin geenye namnii eegu yookiin itti gaafatatummaadhaan guddisuu namni kamiyyuu, sababa yookiin haala kamiiniyyuu mucicha kan miidhe, kan dagate, humna isaatii ol kan hojjechiise yookiin kan rukute yoo ta’ e; Hidhaa salphaa ji’ a sadii hin caalleen akka adabamu tumeera.¹⁶³ Dabalataan, yakkichi fayyaa, nageenya, guddina barnootaa yookiin qaama yookiin xinsammuu mucichaa irratti miidhaa ol’ aanaa kan hordofsee yeroo ta’ utti adabbii hiidhaa salphaa wagga tokko gadii hin taanee yakkamaa irratti murtaa’ u ciinaatti barbaachisaa yommuu ta’ u adabbiin aangoo warrummaa (family rights) irraa mulquu kan adabsisu ta’ un tumamee jira.¹⁶⁴

Kanaaf, namni kamiyyuu qaama daa’ima tokko irratti miidhaa yoo geesse ykn haala birootiin miidhaa qaamaa kan raawwate yoo ta’ e; bu’ura seerrii yakkaajajuun kan adabamu ta’ a. Namnii miidhaa geessisee abbaa, miseensa maatii, yookiin barsiisaa daa’imichaa ta’ un isaa seeraan gaafatamu irraa isa hin oolchu. Dabalataanis, akka barbaachisummaa isaatti sababa yakka raawwatamee kanaan daa’ima irratti miidhaan yoo qaqqabee bu’ura seera haariroo hawaasaatiin daa’ima miidhameef beenyaan miidhaa akka kaffalu godhamu qaba.

¹⁵⁹ Miljalee Asii Olii Lakk- 20; Kwt 36(1) (d)

¹⁶⁰ Miljalee Asii Olii lakk-3, Kwt. 19(1) fi 37(a.)

¹⁶¹ Miljalee Asii olii Lakk-20, Kwt 36(1)

¹⁶² Miljalee Asii Olii Lakk-47, Kwt 576(1)

¹⁶³ Kanuma

¹⁶⁴ Kanuma, Kwt. 576(2)

Dhimma 17^{ffaa 165}

- Dhimma kana keessatti himatamtuun Zannabach Alamu jedhamtuu SY kwt 576(2) irra darbuudhaan miidhamtuu dhunfaa daa'ima Rohobot Zannabaa jedhamtuu fi umuriin ishee waggaa 8 taatee itti gaafatatumumaatin fudhattee guddisaa oto jirtu magaalaa Asallaa ganda burqituu iddo addaa qaxanaa 2ffaa keessatti gaafa 30/2/2015 ganama keessa tilmaamaan sa'ati 3:30 yoo ta'u wadaroo ykn tushaadhaan miila lamaa fi harka ishii lamaan gara boodaatti waliitti dachaaftee hiidhudhaan garaatin lafatti gombiftee balbala itti qolloftee erga deemtee booda hawaasnii iyya ykn boyicha daa'imaah dhaga'udhaan qaama seeraatti erga gabaasaniin booda waamamtee balbala akka bantu fi isheenist to'anna seeraa jala akka ooltu waan taasifameef himatamtee jirti.

Gaaffii marii

- Kewwatnii seeraa abbaan alangaa jalatti himanna dhiyeesse sirrii dha jettanii yaaddu? Maaliif?
- Himatamtun yoo gaafatamtuu daa'imtii kun mi'a haataa waan na rakkifteef akka isheen sirrooftu fi gochaa dogoggoraal hojjechaa jirturraa akka deebituuf yaadeen gochaa kana raawwadhee otoo jette jijjiramnii himanna dhiyaateerraatti fidu jiraa? Maaliif

Dhimma 18^{ffaa 166}

- Dhimmi kun dhimma abbaan alangaa aanaa magaalaa Adaamaa himatamt A/e Haabibaa Amaanoo jedhamtu irratti mana murtii aanaa Magaalaa Adaamaatti dhiyeesse dha. Himatamtun kun SY kwt 576(2) irra darbudhaan midhamtu dhunfaa daa'ima Caaltu Badhaasoo jedhamtu fi umuriin ishee waggaa 8 taatee gaafa 12/2/2012 guyyaa keessa sa'ati 9:00 yoo ta'u sababii qarshii haattee jedhun harka ishii mirgaa ibiddaan gubudhaan harka irra miidhaa olaanaa waan qaqqabsifteef himatamtee jirti jechudhaan himanna dhiyaatee dha.

¹⁶⁵ Dhimma Abbaan Alangaa Aanaa Magaalaa Asallaa vs A/e Zannabach Alamu, Mana Murtii Aanaa Magaalaa Asallaa, LGAA 02805

¹⁶⁶ Dhimma Abbaa Alangaa aanaa Magaalaa Adaamaa Vs Haabibaa Amaanoo, Mana murtii aanaa Magaalaa Adaamaa, LGAA 23136

Gaaffiilee Marii

- Keewwatnii abbaan alangaa himannaan jalatti dhiyaatee sirrii dha? Maaliif?
- Miidhaan midhamaa irra qaqqabee harki mirgaa tajaajila kenu akka hin dandeenye yoo taasisee keewwatnii himannaan jalatti dhiyaatu kanuma ta'u qaba moo kewwatoota miidhaa qaamaa ilaallatanin himatamu qabdi? Maaliif?

2. Yakka Miidhaa Saal-qunnamtii

Miidhaan saalqunnamti dhungachun ykn susukkumun jalqabuun gara gocha saalqunnamti afaanin (oral), saala hormaataatin (genital) ykn huduundhaan (anal) galchudhaan raawwatamu danda'a.¹⁶⁷ Miidhaan saalqunnamti daa'imman irratti raawwatamu namota firummaan waliitti hidhaminsa qaban ykn hin qabneeni ta'uu danda'a. Gochi kunis miidhaa sammu kan fiduu ta'ee, gammachuu fi dandetti ofiitti amanuu daa'immichaa balleessa.

Waadaan mirgoota daa'immani keewwata 34 jalatti biyyootni miseensa waligaltichaa ta'an daa'imman saamichaa fi miidhaa saal-qunnamtiidhaan raawwatamuu kamiyyuu irraa akka eegamaniif tarkaanfiwwan biyyooleessaa fi gamtaa fudhachuu akka qaban tumeera. Kunis, daa'imman sossobuudhaan ykn dirqisiisuudhaan gochaa saal-qunnamtii seeraan alaa keessatti akka hirmaatan gochuu irraa eeguu; daa'imman sagaagalummaa (prostitution) ykn hojii saalqunnamtii seeraan alaa biraa kamuu keessatti hirmaachisun itti fayyadamuu irraa eeguu; fi daa'imman filmiiwwan pornogiraafii keessatti akka hirmaatan gochun itti fayyadamu eeguu akka qaban tumameera.¹⁶⁸

Seerii yakka tumaalee miidhaa fi saamicha saalqunnamtii daa'imman irratti raawwatamu dhoorkan qabatee jira. Tumaaleen seeraa kun gochichii sossobuudhaan, dirqisiisuudhaan ykn waliigalteen kan raawwatame ta'uu ykn ta'uu dhiisuu isaa qulqulleessuun osoo hin barbaachisiin gochii kan raawwatamee ta'uu isaatiin qofa yakka adabsiisuu akka ta'e tumeera. Kanaaf, daa'imman sababa umurii isaanitin saal-qunnamtii raawwachuuf eeyyama bilisaa fi guutuu kennuu hin danda'an jedhamee waan tilmaamamuuf daa'imman eeyyamni ykn waliigalan gocha saal-qunnamtti raawwachuun isaanii himata dhiyaatuuf akka ittisa ta'ee tajaajilu hin danda'u.

¹⁶⁷ Miljalee asii olii lakk-132

¹⁶⁸ Miljalee Asii Olii Lakk-62, Kwt 34

Seerii yakkaa daa'imman kaayyoo yakka qunnamtii saalaatiif "daa'immanii" fi "ijoollee" jechuudhaan bakka lamatti qoodeera. Kunis, seerichii "daa'imman" jedhee kan waamu daa'imman umuriin isaanii waggaa kudha sadii gadii kan ta'an yoo ta'u; daa'imman kannen irratti yakka saalqunnamtii raawwatamu keewwata 627 jalatti tumee jira. Gochii kuni daa'ima waggaa 13 gadi irratti humnaanis ta'ee fedhiin yoo raawwatamee kewwatumma kanaan hagugama. Haaluma kanaan raawwataan yakkaa hiidhaa cimaa waggaa 15-25 tiin adabama.

Dhimma 19^{ffaa} 169

- Dhimmi kun himannaabbaan alangaa godina Arsii himatamaa Aliyyii Raaboo Gadaa jedhamurratti mana murtii olaanaa godina Arsiitti dhiyesse dha. Himatamaan kun SY kwt 627 irra darbuudhaan gaafa 02/04/2015 godina Arsii aanaa Xiyoo ganda torban unshoo jedhamee waamamutti guyyaa keessaa tilmaamaan sa'ati 8:00 yoo ta'u midhamtu dhunfaa Haawwii Haassan jedhamtu fi umuriin ishii waggaa 7 taatee otoo isheen balbala mana isaanii fulduratti obboleessa ishee xiqaal walii taphachaa jirtu himatamaan kun fudhee deemee mana ona namnii keessa hin jirre keessagalchudhaan lafatti kuffisuun humnaan dirqisiisee gudeeduun durbummaa ishee waan balleesef yakka dirqisisanii gudeeduun raawwateen himatamee jira.

Gaaffii Marii

- ✓ Abbaan Alangaa SY Kwt 627 caqasaa jecha dirqisiisee waan gudeedeef jedhu fayyadamuun isaa sirri dha jettanii yaaddu? Maaliif?
- ✓ Gochaa raawwatamee mirkaneessuf jechoota dabalataa kanneen akka "durbummaa waan balleesef" jedhan fayyadamun barbaachisaa dha? Yaadoliin kun akka ulaagaa yakkicha hundeessaniitti kewwaticha jalatti tumamani jiru?

Gama biraattiin, seerichii "ijoollee" jedhee kan waamu, umriin isaanii waggaa 13 ol ta'ee waggaa kudha saddeetii gadi daa'ima ta'an yoo ta'u; yakka qunnamtii saalaa daa'imman kana irratti raawwatamu ilaachisee bakka lamatti qoduun kaayee. Kunis, *feedhidhaan* qunnamtii saalaa yeroo raawwatamu seera yakkaa keewwata 626 jalatti akka kufuu ifaan teehisee jira. Kanaanis raawwataan yakkaa hiidhaa waggaa 3-15 gahuu danda'uun adabama. Miidhaan saal

¹⁶⁹ Dhimma Abbaa Alangaa Vs Aliyyii Roobaa Gadaa, Mana Murtii Godina Arsii, LGAA 24516

qunnamtii kuni “ijoollee” umriin isaanii waggaa 13 ol ta’ee waggaa kudha saddeetii gadi irratti *humnaan kan raawwatamu* yoo ta’ee immoo seera yakkaa keewwata 620(2),(a) jalatti kan adabsisu akka ta’e tumee jira. Kun immoo adabbii hiidhaa waggaa 5-20 gahuun adabama.

Dhimmi biraa immoo, daa’imman waliin qunnamtii saalaa gochuu qofa osoo hin taane ykn daa’imman irratti gocha saal-qunnamtii fakkaatuu raawwachuu; akkasumas gochaakkanaa akka raawwatan dhidhiibuun; yookiin ta’ee jedhani isaan fuulduratti gochicha raawwachuu yakka adabsiisaa ta’uu isaa tumameera.¹⁷⁰

Miidhaan saal-qunnamtii raawwatamee midhamtoota dhukkubaa fi darara dhaabbii bara dheeraa turuu danda’uuf saaxiluu akka danda’uu ogeessootni dhimma kanaa ni dubbatuu. Kanarraa ka’udhaan miidhaan saalqunnamtii raawwatamee kun midhamtuu irratti miidhaa qaamaa ciimaa ykn sammuu ykn du’a kan hordofsiisee yoo ta’e adabbichii hiidhaa cimaa umurii guutuu akka ta’u keewwata 627(5) jalatti tumee jira.

3. Yakka daa’imman hojii sagaagalummaa irratti bobbaasuun itti fayyadamu

Daa’immaan hojii sagaagalummaa irratti bobbaasuun itti fayyadamuun yakka adabsiisuu dha. Dhimma kana ilaalcisee seerrii yakkaa keewwata seera 635 jalatti akka itti anuttii tumee jira. Hayyama isaaniitiinis ta’u hojii sagaagalummaa irratti akka bobba’an kakaasuun, soossobuudhaan, dhiyeessuun ykn tooftaa kaminuu dhiibuudhaan daa’imman dhiiraan waliitti fiduun daldalun ykn iddoodha iddo biraatti kan naanneesse ykn daa’imman sagaagalummaaf dhiyeessuuf mana sagaagalummaan keessatti adeemsifamuutti kan teechisee yoo ta’e, keessattu gochii seeraan ala nama qabanii teechisuun dabalataan kan raawwatamee yoo ta’e tumaaleen adabbii ulfaataa ta’an akkuma jiranitti ta’ee adabbii hiidhaa waggaa shan hin caalleen fi qarshii kuma kudhan hin caalleen adabama.¹⁷¹

Kun akkuma eegamatti ta’ee himatamaan hojii daa’imman sagagaalummaaf dhiyeessuu ykn iddoodha gara iddootti naanneessuu akka madda galiitti godhatee kan ittin jiraata jiru yoo ta’ee ykn gochicha nama ogummaa godhatee yoo ta’e fi haaloota itti anani ibsaman keessaa tokko yoo guutamee yakkichi ciimaa kan deemuu ta’u tumaan seerichaa ni agarsiisa.¹⁷² Haalii

¹⁷⁰ Miljalee asii olii lakk-47, Kwt. 626(3); 627(3)

¹⁷¹ Kanuma, Kwt 635 (B)

¹⁷² Kanuma, kwt 636

akkanaa yoo qunnamu adabbiin yoo xiqqaate hidhaa cimaa waggaa sadii ta'ee hanga waggaa kudhani gahuu akka danda'uu fi dabalaanis adabbi maallaqaa qarshii kuma digdama hin calleen kan adabsisu ta'u seerichii tumee jira.¹⁷³ Haaloontni yakkicha ulfeessan (cimsan) kunneenis: miidhamtoonni daa'imman gaa'ilaaf hin geenyee yoo ta'an, miidhamtiichii haadha manaa ykn toora dhalootaa gadii lakka'aman, ijoolee guddifachaa, ijoolee haadha manaa, obboleessa ykn obboleetti yakkamtichaa , ykn ijoolee inni guddistummaan eeguu ykn sababii kaminiyyu akka inni eeguu ykn kununsu imaanaan kan itti kennamee yoo ta'ee, yakkamtichi yakkicha kan raawwatee rakkoo maallaqaa ykn gadda sammuu midhamtichaa ykn aangoo eegdummaa ykn hojjisitummaa, barsisummaa, kireessitummaa ykn liqeessitummaa ykn kan kana fakkaatu kan biroo nama kanarratti qabu sababa taasisuun kan raawwatee yoo ta'ee, yakkamtichii dabaan, gowwomsuun, humnaan, dorsisun ykn dirqisisuun kan fayyadamee ykn aangoo midhamaa irratti qabu garmalee fayyadamuun gochiicha kan raawwatee yoo ta'e, miidhamaan nama dhiiraa fi dubartii waliitti fiduu ogummaa godhatee qabateef dabarfamee kan kennamee yoo ta'e ykn gara biyya alaa fudhatamee oduun, teessoon ykn iddo itti jiraatu beekamuu kan hin dandeenye yoo ta'e ,midhamaan leeyyootin ykn dhiphinaan ykn abdii kuutachu isaatirraa kan ka'ee of ajjeesuuf kan kaka'ee yoo ta'ee akka ta'ee seerichi tumee jira.¹⁷⁴

4. Humna Daa'immanii saamuun miidhuu

Bu'uura Waadaa Mirgoota daa'imman addunyaa daa'imman fayyaa, qaama fi sammuu isaaniitiif akkasumas guddina sammuu, haamilee fi hawaasummaa isaaniitiif hojii miidhaa qabuu fi barumsa isaanii gufachisuu irraa ykn eegumsa saamicha humna argachuuf mirga akka qaban ni teechisa.¹⁷⁵ Itti aansuudhaanis waliigaltichi biyyoota mallatteessitoota waadichaa ta'an irratti daangaa umriin hojii itti hojjatamu xiqaan akka tuman, sa'atii hojii fi haala hojii daa'imman hojii itti hojjetan ilaachisee dambii akka baasan fi qaamolee tumaalee kana hojiirra hin oolchinee irratti tarkaanfii fudhatamuu qaban akka seeraan tuman dirqama irratti gatee jira.¹⁷⁶

¹⁷³ Kanuma

¹⁷⁴ Kanuma

¹⁷⁵ Miljalee Asii Olii lakk-62, kwt 32

¹⁷⁶ Kanuma, kwt 32(2) (a-c)

Gama kanaan seerii naannoo fi biyyooleessa jiru tumaalee waliigaltee Addunyaa guutuu irraa hangas mara kan addaa ta'ee miti. Keessattuu heerii mootummaa federaalaa "daa'immaan kamiyyuu barmaatilee humna isaa saaman irraa eegamu; barumsa, fayyaa fi nageenyaa isaa irratti hojiilee miidhaa geessisan akka hojjetu godhamurraa eegamuu ykn hojjachuu irraa eegamuuf mirga qaba."¹⁷⁷ jechun tumee jira.

Tumaa Heera Mootummaa kana bu'ura godhachuudhaan labsiin hojjetaa fi hojjechisaa labsiin lakk- 1156/2011 daa'immaniif eegumsa adda addaa taasisee jira. Haaluma kanaan labsichi daa'imman umuriin isaanii wagcaa 15 (kudha shan) gadii ta'an hojii kamiirratti qacarun kan hin danda'amnee ta'u tumee jira.¹⁷⁸ Dabalataanis, labsichii daa'imman umuriin isaanii wagcaa 15-18 ta'an goosa hojii amala hojiichaa fi haala hojiichi itti hojjetamuurraa kan ka'ee fayyaa fi lubbu isaanirratti miidhaa geessisuu danda'u kamuurratti ramadanii hojjechisun dhowwaa ta'u tumee jira.¹⁷⁹

Karaa gara biraatin labsichii gosoota hojii daa'imman kunneen akka hojjetaniif hin heyyamamnee ministeerri hojjetaa fi hawaasummaa biyyatti dambiidhaan baasu kan danda'u ta'u aangeesse hojiilee muraasa daa'imman kana hojjechisun dhowwaa itti ta'an muraasa tumee jira. Haaluma kanaan daa'imman umuriin isaanii wagcaa 15-18 giddu jiran hojii mi'a ykn meeshaalee adda addaa lafa, bishaani fi qilleensarra geejjibsisuu kamuu, akkasumas meeshaalee ulfaatoo ta'an mana kuusaa keessattis ta'e iddo kamiitti akka kaasan, harkisan ykn dhiban gochun kan hin danda'amnee ta'u tumee jira. Dabalataanis labsiichi daa'imman kunneen hojii humna elektrikaa maddisisuu fi sarara isaa diriirsu, akkasumas; hojii lafa qotudhaan albuuda baasuu, holqaa fi bo'oowwan koosiin itti daddarbu qotuu irratti hojjechisun dhowwaa ta'u tumee jira.¹⁸⁰ Labsichii yeroo hojii daa'imman kunneen itti hojjetanis kan warra ga'eessootaa faana walqixa akka hin taanee fi guyyaatti sa'ati 7 (torba) ol akka hin taanee; dabalataanis halkan sa'ati 4:00-12:00, guyyaa boqonnaa, guyyoota ayyaanaa fi hojii yeroo hojii dabalataa hojjechisu akka hin danda'amnees tumee jira.¹⁸¹

¹⁷⁷ Kanuma, keewwata 36(1)(D)

¹⁷⁸ Labour Proclamation, Proclamation No. 1156/2011, Art 89(2)

¹⁷⁹ Kanuma, Kwt 89(3)

¹⁸⁰ Kanuma, Kwt 89(4) (a-d)

¹⁸¹ Kanuma, Kwt 90 fi 91 (1-4)

Ministeerri hojjetaa fi hawaasummaa bu'ura aangoo labsii hojjetaa fi hojjechisaa duraanii labsii lakk-377/96 kwt 89(4) tin kennameefitin hojiwwan labsii kanaan daa'imman umuriin isaanii waggaa 14-18 (labsii 1156/2012 tin ammoo waggaa 15-18) ta'an hojjechisuf dhowwaman adda baasee techisuf qajeelfama lakk- 181/2013 baasee jira. Bu'uruma kanaan qajeelfamichii hojiwwan labsiichaan daa'imman hojjechisuf dhowwaman dabalatee gosoota hojii 16 tahaan tarreesse jira.¹⁸²

Labsiin 1178/2012 dhorkaawwan seera hojjetaa fi hojjechisaatin tumamani jiran kana irra darbudhaan namnii gochaa yakkaa humna daa'immanii garmalee fayyadamatun shakkame yakkaan kan gaafatamu ta'u tumee jira. Labsichi dursa gochaa humna daa'immaniitun garmalee fayyadamu (labour exploitation of children) jedhuf hiikkoo kan itti kenne yoo ta'u; akkaataa hiikkoo labsiichaan kennameetin humna daa'immanii garmalee fayyadamu (labour exploitation of children) jechun daa'imman haalota hojii labsiichaan dhowwaman keessatti akkasumas hojiwwan umurii fi bilchina qaamaa daa'immanii waliin deemuu hin dandeenye akka hojjetan taasisuu jechu akka ta'ee hubachun ni danda'ama.¹⁸³

Dabalataanis, labsichii dhorkaa seeraa irra darbudhaan toftaalee labsicha kwt 3(5) jalatti tumamani jiran kamutti fayyadamun daa'imman hojii hojjechuu hin qabnee hojjechisun namootni gochaa yakkaa kana raawwatan yakkaan kan itti gaafatamani fi adabbii hiidhaa ciimaa waggaa 7-15 fi adabbii qarshii 20,000-100,000 tin kan isaan adabsisu ta'u tumee jira.¹⁸⁴

5. Yakka Middiisaa Daa'imman saala walfakkaataa irratti Raawwachu

Seera yakka akka waliigalaatti Keewwata 629 jalatti namni kamiyyuu nama isa waliin saala walfakkaatu qabu biroo waliin middiisa yookiin gocha biroo kabaja qulqullummaaf yookiin amala gaariif faallaa ta'e kan raawwate yoo ta'e akka hidhaa salphaan adabamu tumeera.

Dabalataanis seerichii sababoota yakkicha cimsuu danda'anis tumee jira. Haaluma kanaan yakkamaan gocha kana raawwatee rakkina maallaqaa yookiin gadda sammuu nama biroo yookiin bulchaa, guddistuu, eegduu, barsiisaa hojjechiisaa, Yookiin mindeessaa nama kanaa

¹⁸² ልዕሊት ስራተኞች የተከላከለ ሥራዎች ካርክር መመሪያ መመሪያ ቁጥር 181/2013፣ አንቀጽ 5

¹⁸³ Proclamation for the prevention and suppression of trafficking in person and smuggling of person, proclamation no. 1178/2012, Art 2(5)

¹⁸⁴ Kanuma, kwt 3(1)

ta'uudhaan itti gaafatamummaa, aangoo, yookiin dandeetti argate yookiin quunnamtii biroo kana fakkaatu isaangidduu jirutti seeraan ala fayyadamuun gocha middisaa kan irratti raawwate yookiin namni kun isa waliin gocha akaakuuakkanaa akka raawwatu kan taasise yoo ta'e; yookiin bu'uura seera kana/Keewwata 92/jalatti ibsameen gochicha ogummaa isaa taasifatee kan qabate yoo ta'e; hidhaa salphaa wagga tokkoo gadi hintaaneen yookiin haalli ulfaataan yommuu mudatu hidhaa cimaa wagga kudhan hin caalleen kan adabamu ta'u tumee jira.¹⁸⁵

Karaa gara biraatin yakkamaan gochicha kan raawwatee humnaan, doorsisaan yookiin dirqisiisuun, dabaan yookiin gowwomsuun kan fayyadame yookiin of irraa ittisuudhabuu, humna dhabuu, yookiin qummuuna/ of wallaaluu miidhamtichaatti garmalee kan fayyadame; yookiin miidhamticha (Miidhamtitti) kan darare yookiin gocha gara jabinaa kan irratti raawwate, yookiin dhukkuba nafsaalaa akka qabu beeku kan itti dabarse yoo ta'e; yookiin miidhamtichi (miidhamtittiin) dhiphina, leeyyoo yookiin abdii kutachuu irraa kan ka'een kan of ajjeese (ajjeeste) yoo ta'ee adabbiin isaa hiidhaa ciimaa wagga 3-15 gahu kan danda'u ta'u tumee jira.¹⁸⁶

Daa'immaniin walqabtees Keewwata 631 jalatti namni kamiyyuu ijoollee isa waliin saala walfakkaatu qaban fi gaa'elaaf hin geenyे irratti miidhaa middiisaa kan raawwate yoo ta'e; umuriin miidhamtichaa wagga kudha sadii ta'ee wagga kudha saddeet kan hin guunne yommuu ta'u, hidhaa cimaa wagga sadii hanga wagga kudha shanii gahuun; fi umuriin miidhamtichaa wagga kudha sadii gadi yommuu ta'u, hidhaa cimaa wagga kudha shanii hanga wagga digdamii shanii gahuun akka adabamu tumameera.

Bifuma walfakkaatuun keewwata xiqqaa 2 jalatti dubartiin tokko ijoollee durbaa gaa`ela hin geenyе irratti miidhaa middiisaa kan raawwatte yoo ta'e; hidhaa cimaa wagga kudhan hin caalleen ni adabamti. Namni kamiyyuu ijoollee isa waliin saala walfakkaatu qabuu fi gaa`ela hin geenyе irratti gocha kabaja qulqullummaaf faallaa ta'e akaakuu biroo kamiiniyyuu kan raawwate yoo ta'e; hidhaa salphaan ni adabama. Gochichi miidhamticha irratti du'a yookiin miidhaa cimaa qaamaa yookiin sammuu hordofsiiseera yoo ta'e, yookiin miidhamtichi (miidhamtittiin) dhiphina, leeyyoo yookiin abdii kutachuu irraa kan ka'een kan of ajjeese/ste yoo ta'e; adabbichi hidhaa cimaa umurii guutuu ni ta'a.

¹⁸⁵ Miljalee asii olii lakk-47,Kwt 630(1)

¹⁸⁶ Kanuma, Kwt 630 (2)

BOQONNAA AFUR

GIDDU GALA TAJAJILA QINDA'AA IDDOO TOKKO FI QAJEELTOWWAN WALIIGALAA GIDDUGALIICHII ITTI HOGGANAMUU

Seensa

Rakkoolee hawaasummaa hawaasaa hikuudhaaf sadarkaa addunyaatti qindominni biyyootaa, darbees sadarkaa biyyooleessa fi naannoleetti qindominni seektarootaa akka yaada furmaataa gaariitti eeramuu erga jalqabee bubbulee jira. Caalmaatti ammoo rakkoon hawaasummaa ummataa walxaxaa ta'a dhufun isaa sadarkaa addunyaatti qindominni seektarootaa, dhaabbilee adda addaa, ogeeyyi ogummaa fi beekumsaa garagaraa qabani filannoo fi furmaata bu'aa qabeessa ta'ee akka fudhatamuu taasisee jira.

Miidhaan saal-qunnamtii daa'immanii fi dubartoota irratti raawwatamuu rakkoo hawaasummaa ummataa bal'aa addunyaa ta'a dhufeera. Kunis baay'ina ummata addunyaa keessaa walakkaa ol qaamnii hawaasaa ta'u gochaa kanaan midhamaa ta'u isaatin ifa ykn ibsama. Daa'imman fi dubartoonni gocha saal-qunnamtiitin midhaman sababi gochaa raawwatamee kanaan miidhaan isaanirra gahuu fi midhama sana keessaa isaan baasudhaaf kununsii barbaachisu walxaxaa fi ifaajji guddaa kan barbaadu dha. Kanaaf, ammoo qindominni seektarootaa, dhaabbilee garagaraa, ogeeyyi ogummaa adda addaa qabani murteessaa dha. Sanadoonni mirga daa'immani fi dubartootaatin walqabatanii sadarkaa addunyaa¹⁸⁷ fi Ardii Afriikaatti¹⁸⁸ bahaanis rakkoolee gama kanaan jiran hikuf qindoomina seektarootaa (multi sector approach) akka yaada furmaataatti ni akeku. Konfiransiwwan sadarkaa addunyaatti kabajamu mirga dubartootaatin walqabatanii bara 1975 -1995 A.L.A gaggeeffaman keessaa bara 1995 konfiransiin gaggeeffamee fi biyyootnii addunyaa 189 irratti hirmaatan Konfiransiin Beejingii sanada xumura konfiransiichaarratti biyyootnii mallatteessan "*Beijing Declaration and the Platform for Action*" keessatti qindominni

¹⁸⁷ United Nations Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), CEDAW General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19, 2017, para 40(e).

¹⁸⁸ African Commission on Human and Peoples' Rights, The Guidelines on Combating Sexual Violence and its Consequences in Africa, May 2017, para 25.

sadarkaa biyootaa, seektarootaa, ogeeyyi ogummaa garagaraa qabani akka tarsiimoo tokkotti taa'ee jira.¹⁸⁹

Kanarraa kan ka'ee rakkolee gama kanaan jiran hambisuuf akkaataa sanadoota mirga namoomaa keessatti akeekameen biyyootnii addunyaa gurmaa'insa adda addaa qindoominaa isaan giddu jiru cimsuu dirirsudhaan hojiirra oolmaa mirgoota kanaa ni hordofu. Karaa gara biraatin sadarkaa biyyoleessaatti qindomina seektarootaa, dhaabbilee garagaraa fi ogeeyyi ogummaa garagara qabani cimsuudhaaf modeelonni qindoominaa adda addaa jiraatanis Modeellii giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko biyyoota addunyaa baay'ee keessatti filatamee hojiirra oolaa jira. Keessattu biyyoota diinagdeen isaanii gadii anaa ta'ee biyyoota Afriikaa dabalatee akka filannoo gaariitti fudhatamee ittin hojjetamaa jira.¹⁹⁰ Dhaabbatnii Gamtaa Afriikaas konfiransii bu'aa qabeessummaa hojii miidhaa dubartootaa fi daa'imman irratti raawwatamuun hambisuun walqabatee sadarkaa Afrikaatti hojjetamaa jiru madaaluuf ykn gamaggamuuf bara 2022 biyya Nijeer magaala Niyaamiitti gaggeessen giddugallii tajaajila qinda'aa iddo tokko miidhamtoota miidhaan kun irra qaqqabeef deebii hunda galeessa ta'ee kennutin walqabatee bu'aan isaa olaanaa ta'u ibsee jira. Dabalataanis ibsa Gamtaan Afriikaa xumura konfiransiichaarratti baaseen giddu galli tajaajila qinda'aa bu'aan inni busee olaanaa ta'us sadarkaa barbaadamuun hojjechurratti harcaatin bal'aan kan jiru fi giddugalooniun kunneen akkaataa tajaajila hunda galeessa ta'ee tajaajil yaala fayyaa, gorsa ogeessa xin-sammuu, tajaajila qaamolee haqaa (qorannaayakka), tajaajila hawaasummaa midhamtooniun jirenya isaanii tasgabba'anii akka jiraatan isaan dandeessisuu danda'u kenu danda'anin gurmaa'u akka qaban ibsee jira.¹⁹¹

Gara biyya keenyaattis yoo dhufnu giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko yeroo jalqabaatiif muuxanno biyya Afrikaa kibbaa giddu gala kununsa Hospitaala Tuttuzella (Thuthuzela Care centers) irraa argameen magaala Finfinnee Hospitaala Gaandiitti hundaa'ee jira. ¹⁹² Muuxannon kunis jalqabaa bara 2006 naannoo Oromiyaa Kollejjii Fayyaa

¹⁸⁹ UN General Assembly, Review of the implementation of the Beijing Platform for Action and the outcome document of the special session on Women: gender equality, development and peace for the twenty-first century UN Doc E/CN.6/2005/2, at 6

¹⁹⁰ Doctoral research on 'One Stop Centres' and State Accountability for Sexual Violence against Women: Comparing Service Integration Models in Kenya and South Africa; By Ruth Nekura Lekakeny, University of Cape Town; 2018

¹⁹¹ Press release of African Union; Press release No. 000003456/2021 Date: 12 Sept 2022; Niamey, Niger.

¹⁹² Afgaaffii Abbaa Alangaa Federaalaa A/e Wubit Allanaa waliin gaafa 16/11/2015 gaggeeffamee

Hospitaala Adamaatti sanaan booda ammoo naannoolee garagaraatti (naannoo Amaaraa, Gaambellaa, Ummataoota Kibbaa fi k.k.f) babal'atee tajaajilli bal'aan itti kennamaa jira. Yeroo ammaatti sadarkaad huma naannoo Oromiyaatti giddu galoonni tajaajila qinda'aa 11 (kudha tokko) hunda'anii tajaajila kennaa kan jiran yoo ta'u muuxannicha gara biraatti babal'isudhaaf sochiin bal'aan taasifamaa jira.¹⁹³

Sadarkaa biyoyolessaa fi naannooleetti muuxannoon kun haamma tokko babal'atee jiraatus bal'ina rakkicha irraa kan ka'ee gahaa ta'u dhabun fi warrumtii hojii jalqabani jiran ammoo xiyyeffannoon kennameefi jiru laafaa ta'u fi deggarsa dhaabbata UNICEF irratti rarra'anii kan hojjetaa jiran ta'u isaatin tajaajila irraa barbaadamuu kenuun rakkoo ta'a jira.¹⁹⁴ Gama biraatin ogeeyyiin giddugaliicha keessatti tajaajila akka kennaniif ramadamanii jiran yeroo yeroottin jijiramuu irraa kan ka'ee (turn over) leenjii tajaajilicha kennuf isaan dandeessisuu argachu dhabutin; warrumtii leenji'anis mira xiyyeffannoon hojiichaaf kennamee xiqqaa dha jedhun haamilee dhabun midhamtoota tasgabbidhaan keessummeessu irratti rakkoon isaan qunnamaa jira.

Boqonnaan sadaffaan kunis rakkolee gama kanaan jiran salphisuu fi hubannoo ogeeyyiin nananoo kanatti hojjetaa jiran cimsuuf yaadamee kan qophaa'ee dha.

Haaluma kanaan xumura boqonnaa kanaatti leenjitooni

- ✓ Maalummaa giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko irratti hubannoo ni argatuu
- ✓ Seen-dubee tajaajila qinda'aa iddo tokko irratti hubannoo ni argatuu
- ✓ Istaandaardii kenna tajaajilaa giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko irratti hubannoo isaanii ni gabbifatu
- ✓ Qajeeltoowwan waliigalaa kenna tajaajila giddugala tajaajila qinda'aa irratti hubannoo ni gabbifatu
- ✓ Qajeeltoo fi naamusaa ogeeyyiin tajaajilicha kennan ittin hogganamu qaban irratti hubannoo isaanii ni gabbifatu

¹⁹³Afgaaffii Obbo Zallaqa H/Maariyaam; Biirro Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaatti qindeessaa sagantaa Yuniseef waliin gaafa 15/10/2015 bilbilaan taasifamee.

¹⁹⁴ Afgaaffii Obbo Makonnin Ballaxaa, ogeessa xinsammuu giddugala tajaajila qinda'a kolleejjii fayyaa Hospitaala Adaamaa waliin gaafa 13/11/2015taasifamee

4.1. Maalummaa Giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko (One Stop Centre)

Giddu gallii tajaajila qinda'aa iddo tokko kaayyoo giddu galiichii hundaa'eef irraa kan ka'ee hiikkoowwan garagaraa qabaachu danda'a. Barreeffamnii kuni miidhaalee garagaraa daa'imman irratti raawwataman irratti kan xiyyeffatu ta'u isaatin hiikkoo giddugala tajaajila qinda'a iddo tokko kaayyoo barreeffamicha walii deemuu danda'urratti xiyyeffannee kan ilaallu ta'a.

Haaluma kanaan biyya Hindiitti sanadnii giddu gallii tajaajila qinda'aa iddo tokko naannoo Odishaa (formerly Orissa is an Indian state located in Eastern India. It is the 8th largest state by area, and the 11th largest by population¹⁹⁵) jedhamutti hundaa'eetin qophaa'ee yaad-rimee giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokkotif (One Stop Centers (OSC)) hikkoo yoo kennu:

“One stop Centers are centers intended to support women facing physical, sexual, emotional, psychological and economic abuse, irrespective of age, class, education status, marital status, race and culture”¹⁹⁶ jechun hikee jira.

Kunis giddu gallii tajaajila qinda'aa iddo tokko giddugala dubartoonni miidhaan qaamaa, saal-qunnamtii, haamilee, xin-sammuu fi diinagdee irra qaqqabee garaagarummaa umurii, sadarkaa barumsaa, gaa'ila, sabummaa fi aadaa malee deggaruuf hundaa'ee ta'u hubachun ni danda'ama. Dabalataanis sanadnii kun miidhaaleen akka kanaa kun maatii keessatti, hawaasa keessatti, iddo hojiitti raawwatamuu kan danda'an ta'u eeree jira.¹⁹⁷

Dhaabbatni Mootummoota Gamtoomanii giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko yaad-rimee jedhuf hikkoo yoo kennu

“One-Stop Centre is a center that gives access to holistic services (health, psychosocial support, legal and police services) to survivors of sexual based violence under one roof and free of charge.”¹⁹⁸ jechun hiikkoo itti kenneera.

¹⁹⁵ www.wikipedea.org

¹⁹⁶ <https://www.lawinsider.com/dictionary/one-stop-center>, accessed on 12 June 2023

¹⁹⁷ Kanuma

¹⁹⁸ <https://evaw-global-database.unwomen.org/en/countries/africa/zimbabwe/2011/one-stop-center-for-survivors-of-gender-based-violence>,

Hiikkoo kanarraas giddu galli tajaajila qinda'aa iddo tokko giddu gala tajaajilli hunda galeessa ta'ee (kan fayyaa, gorsa ogeessa xin-sammu fi deggarsa seeraa); kaffaltii malee namoota miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatameef itti kennamuu ta'u hubachun ni danda'ama.

Dabalataanis midhamtoota miidhaan akka kanaa irra qaqqabeef deggarsa adda addaa dhiyeessufin, akkasumas; tajaajila hunda galeessa ta'ee (kan fayyaa, seeraa, xin-sammuu) giddugala tokko keessatti akka argatan haala mijataa uumuun kaayyoo giddu galiichaa ta'u sanadnii Dhaabbata Mootummoota Gamtoomaniitin qophaa'ee kun ibsee jira.¹⁹⁹ Walumaagalatti hiikkoowwan gubbaatti kennaman irraa giddu galli tajaajila qinda'aa iddo tokko giddu gala namoota miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatameef (yeroo baay'ee dubartootaa fi daa'imman) tajaajilli keessatti kennamuu ta'u fi tajaajilli giddu galiicha keessatti kennamuu ammoo tajaajila hunda galeessa ta'ee (kan fayyaa, gorsa ogeessa xin-sammu, tajaajila seeraa fi tajaajilli hawaasummaa) ta'un akka irra jiraatu hubachun ni danda'ama.

Sadarkaa biyya keenyaattis giddu gallii tajaajila qinda'aa erga hundaa'ee waggoottan muraasa lakkofsisee jira. Sanadoonni gara garaa tajaajila qinda'aa giddu galiicha keessatti kennamuu milkeessuf sadarkaa biyyooleessaatti qopha'anii jiru. Haaluma kanaan Maanuwaaliin kenna tajaajila qinda'aa iddo tokko bara 2013 keessa qindeessummaa Abbaa Alangaa Waliigalaa Federaalaatin qophaa'ee keessatti:-

“ የኢትዮጵና ከፌዴራል የተቀናዙ የአንድ ማስከላል አገልግሎት፤ በተቀናዙና ሆኖ እቅዱ በሆነ መንገድ የጤና፤ የሰነድበት ማህበራዊ ድንጋፍ እና ሁኔታ አገልግሎት በአንድ በታ የሚሰጥ ውይም ሲረዳት በተዘረጋለት የቅብብለኛ አስፈርር ሲረዳት በመመራት አገልግሎት የሚሰጥበኩል ማለት ነው፡፡”²⁰⁰ jechun hiikkoo itti kenne jira.

Hiikkoo kanarraatis giddu galli tajaajila qinda'aa iddo tokko giddugala tajaajilli hunda galeessa ta'ee (tajaajila yaalaa, gorsa ogeessa xin-sammu fi kan qaamolee haqaa) iddo

¹⁹⁹ Kanuma

²⁰⁰ የኢትዮጵና ከፌዴራል የተቀናዙ የአንድ ማስከላል አገልግሎት የአስፈርር ሲረዳት ማኅዋል، የፌዴራል ጥቅለይ በቁበር ሁኔታ ሁኔታ/2013 ዓ.ም, 78

tokkotti daa'immanii fi dubartootaa yakki saal-qunnamtii irratti raawwatameef keessatti kennamuu ykn sirna diriree bu'ura gochudhaan hojii walharkaa fudhinsaatin tajaajila midhamtootaaf kennamullee kan dabalatu ta'u hubachun ni danda'ama.²⁰¹

4.2. Moodeloota Giddu gala Tajaajila Qinda'aa Iddoo Tokko (Models of One Stop Center)

Qabiyyee fi kenna tajaajilaa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko irratti hundaa'ee addunyaa irratti giddu galootnii tajaajila qinda'aa iddo tokko moodeeloota sadii qaban bal'inaan hojiirra yoo oolan ni mul'ata.²⁰² Biyyootnii garagaraatis haala ofii irratti hundaa'udhaan moodeloota sadeen keessaa isa tokko filatani yoo hojiirra oolchan ni mul'ata. Moodeloota tajaajila qinda'a iddo tokko sadeen jedhamanii beekaman kunis:-

1. Provider level integration Model²⁰³- Moodela kana keessatti qindoominni qaamolee garagaraa hin barbaachisu. Tajaajilli murtaa'an giddu galiicha keessatti kennamuu ogeessa tokko qofaan akka kennamuu taasifama. Tajaajilli inni haafee ammoo qaamolee giddu galaan ala tajaajilicha kennan (external resources) biraakka argatan taasifama. FKN giddu galiicha keessa tajaajilli kennamuu tajaajila yaalaa fi gorsa ogeessa xin-sammuu akka ta'uf murtaa'eera taanaan narsiin ykn ogeessii fayyaa giddu galiicha keessatti ramadamtee/mtee tokko tajaajila hundaayyu miidhamtootaaf akka kennuf erga taasifameen booda tajaajila biraatif iddo biraa giddugaliichaan ala jirutti (external resources) akka ergamtuu taasifama. Ogeeyyiin giddugala keessatti ramadaman ogeeyyiin leenjii gargaraa fudhatan fi ogummaa adda addaa (multi-disciplinary) ta'ani dha. Kanarraa kan ka'ee ogeessii achii keessa tajaajilaa turee akka tasaa ta'ee yoo hojii gadii lakkisee ogeessa akka isaa bakka busuuf rakkoon qunnamuu danda'a sodaan jedhu yoo irratti ka'u ni mul'ata.

2. Facility level integration Model²⁰⁴- Moodela kana keessatti kutaaleen tajaajilaa adda adda akka hunda'an taasifama. Giddugaliicha keessattis ogeeyyiin ogummaa adda addaa

²⁰¹ Standard Operating Procedure For The Response and Prevention of Sexual Violence in Ethiopia, 2004 E.C

²⁰² https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XM36.pdf, Select Gender-Based Violence Literature Reviews: Effectiveness of One-Stop GBV Resource Centers, accessed on 19th June 2023

²⁰³ Emma Bell: Research Query: One Stop Centers Models, Standard Operating Procedures (SoPs) And Guidance, on March 2022

²⁰⁴ Kanuma

qaban waliitti dhufanii tajaajila kana akka kennan taasifama. Garu ogeessii tokko tajaajila hunda akka kennu hin taasifamu. Tajaajila isa ilaallatu erga kenne booda tajaajila biraatif ogeessa giddu galiicha keessatti ramadamee fi kutaa ofii qabu biraat biratti erguun tajaajila akka argattu taasifama. FKN Narsiin giddu gala keessa ramadamtee/mee tajaajila yaalaa erga kenniteef booda gorsii ogeessa xin-sammuu akka kennamuuf barbaadama taanaan ogeessa tajaajila kana kennuf giddugaliicha keessatti ramadameetti (internal refferrals) erguun tajaajilichii akka kennamuuf taasifama. Moodellii kun midhamtoonni tajaajila hunda galeessa ta'ee iddo adda addatti jorudhaan midhama lamaffaatif otoo hin saaxilamin iddo tokkotti carraa tajaajila itti argatan kan uumuuf waan ta'eef gama kanaan bu'aa qabeessummaan inni qabu olaanaa dha.

Haa ta'u malee, ogeeyyiin giddugala keessatti ramadaman ogeeyyi seektaroota adda addaa irraa waliitti dhufanii fi ogummaa garagaraa qaban waan ta'aniif sektarootnii ogeeyyi ramadan meeshaalee, baajataa fi lojistikii hojiif barbaachisan yaadanii ramadurratti biyyoota baay'ee keessatti hanqinni kan jiru waan ta'eef bu'aa qabeessummaa isaatin walqabatee rakkoon qunnamaa jiraachu ragaaleen ni mul'isu.

3. System level integration Model/Sector Co-Ordination Approaches²⁰⁵-Moodela kana keessatti tajaajilli hunda galeessa ta'ee akka kennamuuf kutaaleen tajaajilaa ogeeyyi ogummaa garagaraa qabaniin gutaman akka hunda'an ni taasifama. Moodeelli kun caalmaatti qindoominaa seektarootaa irratti kan hundaa'ee dha. Kanarraa kan ka'ee seektaroota giddutti qindoominni jiru (systems integration) baay'ee olaanaa dha. Modeela kana keessatti tajaajila giddugaliicha keessatti kennamu erga argatanin booda tajaajila dabalataa kan argachun irra jiraatu yoo ta'e qaama tajaajila kana kennuf iddo biraatti hundaa'ee jiru fi qaama giddugala kanaa ta'ee kan biraatti carraan itti ergaman jiraachu danda'a. Tajaajilicha dhiyeessuf ogeeyyiin ogummaa adda addaa qaban kan barbaadamanii fi tajaajilli giddugaliicha keessatti kennamu bal'aa ta'u isaatirraa kan ka'ee tajaajilicha milkeessudhaaf baajata guddaa barbaada. Kanaafis, biyyoota guddachaa jiran keessatti milkeessun rakkoo yoo ta'u ni mul'ata. Biyyoota kanneen akka Zaambiyaa, DRC, Neppaal, Seeraaliyoona, Kenyaa, Ruwaandaa, Sirilaankaa fi k.k.f hojiin bal'aan gama kanaan hojjetamee jiraatus qixa barbaadamuun milkeessun walqabatee qormaatni jiru guddaa dha.

²⁰⁵ Kanuma

Karaa gara biraatin gurmaa'insa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko irratti hundaa'udhaan moodeelota giddu gala tajaajla qinda'aa iddo tokko iddo sadiitti yoo qoodan ni mul'ata. Modeelonni kunnenis:-

1. **Hospital based Model-** Modeelli kun moodela tajaajila yaalaa fi gorsa ogeessa xin-sammuu kenu qofaa irratti xiyyeefatuu dha. Giddugaliichii kan hogganamuus hospitaalichaan ta'a. Hirmaannaan qaamolee qooda fudhatootaa gara biraa hin barbaachisu. Moodelli kun kenna tajaajila fayyaa fi xin-sammuu midhamtootaa irratti bu'aa qabeessa ta'us; tajaajilli qaamolee haqaatin kennamuun waan isa hanqatuf gama kanaan qeeqnii adda addaa irratti ka'a. Biyyoota akka Taayilaandi fi Zaambiyaa keessatti hojiirra oolee jiraachu barreeffamoonni ni ibsu.²⁰⁶
2. **Police/Justice based Model** –Moodela kana jalatti ogeeyyiin hirmaatan polisi fi ogeeyyiin seeraa yoo ta'an; caalmaatti hojii gama ol'aantummaa seeraa mirkaneessun hojjetamuurratti xiyyeefatani hojjetu. Giddugaliichii kan hogganamuus polisi ykn qaamolee haqaa kan biraatini dha. Moodela kana keessatti hojiin gama ol'aantummaa seeraa kabachisutin hojjetamuun gaarii ta'us; qofaa isaatti deggarsii ogeeyyiin fayyaa bakka hin jirretti hojiicha karaa gutu ta'een milkeessun rakkoo ta'a waan ta'eef gama kanaan qeeqnii yoo itti ka'u ni mul'ata. Biyyota akka Deenmaark fi Meeksikoo keessattis hojiirra oolee tajaajilli keessatti kennamaa jira.²⁰⁷
3. **Hybrid/mixed Model-** Moodelli kun ammoo moodeloota lamaan gubbaatti kaafnee waliitti fiduun qeeqa moodeloota gubbaatti kaafneerratti ka'aa tureef furmaata akka ta'utti qaamoleen qooda fudhatootaa tajaajila giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti kennamu keessaa qooda qaban waliitti dhufanii akka hojjetaniif diriree dha. Kunis ogeeyyiin fayyaa fi qaamoleen haqaa wal deggarutiin hojjechun haqa daa'immanii fi dubartootaa mirkaneessun akka danda'amuuf yaadamee akka hojiirra ooluu taasifamee bu'aan gaaris itti argamuu danda'ee jira. Biyyoota baay'ee keessattis fudhatama argatee lammileen baay'ees irraa fayyadamaa ta'anii jiru. Biyyoota baay'ee keessatti giddu gallii mooraa hospitaalaa keessatti akka hundaa'u ta'ee itti waamaminsii isaa garu bu'aa qabeessummaa hojii irratti

²⁰⁶ Mil-jalee asii olii lakk-206, fula 1

²⁰⁷ Kanuma

hundaa'udhaan qaamolee qooda fudhattoota keessaa ilaalamree isa tokkof akka ta'u gochun ni danda'ama.²⁰⁸

Gaaffii Marii

- Modeeloota kanneen keessaa isa kamtu caalmaatti bu'aa qabeessa dha jettu? Maaliif?
- Giddu gallii tajaajila qinda'aa iddo tokko modeeloota kanneen keessaa isa kam fakkaata? Maaliif?

4.3. Seenaa hundeeffama giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko

Seenaa mirga namoomaa keessatti hundeeffamuu dhaabbata mootummoota gamtoomaniit in walqabatee barri 1945 G.C bara murteessaa dha jedhamee fudhatamun ni danda'ama. Hundeeffamuu dhaabbatichaa hordofudhaan sanadooni mirga namoomaa baay'een dhaabbatichaan bahaanii hojiirra oolanii jiru. Sanadooni UDHR, ICCPR, ICESCR, CRC, CEDAW fi k.k.f sanadoota mirga namoomaatin walqabatee bahaan keessaa isaan muraasa dha. Sanadootnii kunneen biyyoota sanadoota kunneen mallatteessan irratti dirqamoota gargaraa gatu. Dirqamoota kanneen keessaa sanadoota sadarkaa addunyaatti bahaan qaama seeraa biyyoota akka taasisanif kallatti kaa'un isa tokko dha. Biyyi keenya Itoophiyaanis sanadoota kunneen raggaasisuudhaan qaama heera biyyatti taasistee jirti.²⁰⁹

Sadarkaa addunyaatti kabajamu mirga daa'immanii fi dubartootta milkeessuf tarkaanfileen garagaraa kan fudhataman ta'us haamma ammaatti miidhaaleen mirga qaama hawaasaa kanaa sarbuudhaan raawwataman hambisuun hin danda'amnee. Tarkaanfileen gama seera tumutin fudhataman akkuma jiraniitti ta'ee hojiin giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko biyyoota garagaraa keessatti hundeessun xiyyeefannoong guddan itti kennamlee hojjetamaa turee jira.

Haaluma kanaan tajaajilli qinda'a iddo tokko yeroo jalqabaatiif eessatti jalqabame kan jedhu ilaachisee yaadonni garagaraa namoota garagaraatin ni calaqqisuu. Haa ta'u malee, bara 1970 keessa biyya Amerikaa fi Ingiliziitti sadarkaa giddu gala

²⁰⁸ Miljalee asii olii lakk- 205,

²⁰⁹ Miljalee asii olii lakk-3, Art 13

tajaajila qinda'aa iddo tokko amma jirun ta'u baatus moggaasa “Sexual assault response teams and sexual assault referral teams” jedhun dubartootaa fi daa'imman miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatameef deebii laachuf yaadamee kan jalqabame ta'u barreeffamoonni tokko tokko ni ibsu.²¹⁰ Gareen deebii kennuf hundaa'ee kunis kaayyoo miidhamtootni yakkaa kun miidhaa isaanirra qaqqabee akka gabaasanii fi tajaajila yaalaa akka argatan, akkasumas; hojii qorannaak yakkaa hojjetamuu milkeessu fi midhamtoonni midhama lammaffaatis akka hin saaxilamnee gochu jedhu qabatani kan hunda'an ta'u ragaaleen ni mul'isuu.²¹¹ Bara 1989 achuma Amerikaa Kaaliforniyaatti naannoo Saan diyaagoo (San Diego) jedhamee beekamuutti modeela isaa jijiirrachun modeela Family Justice center (giddugala haqa maatii) jedhun foyya'ee aka hundaa'uf gumeen ykn pirooppozaaliin dhiyaatee jira. Gumee dhiyaatee keessattis giddu gallii kuni bifaa kanaan hundaa'un midhamtoonni yakkaa iddo tokkotti tajaajila hunda galeessa ta'ee haala salphaa ta'een akka argachu danda'an gochuf kan yaadamee ta'u ibsamee turee. Haa ta'u malee, haamma bara 2002 tti otoo hin hundaa'in turee bara 2003 keessa kallatti hoggansa pirezidaantii biyyatti yeroo sanaa kan turan president George W. Bush kennanin baajatnii dolaara Ameerikaa miliyonni 20 ramadamee kan saan Diyaagotti banamee dabalatee giddugalonni haqa maatii 15 akka ijaaramanii hojiitti galan taasifamee jira.²¹²

Bara 1993 keessa Hospitaala Terisharii Taayilaand keessatti kayyoodhuma walfakkaatu qabatee giddu gallii tajaajila qinda'aa iddo tokko moodela amma biyyoota baay'ee keessatti babal'atee jirun hundaa'ee tajaajila kenu jalqabee. Bara 1994 keessa biyya Malaysia magaala Kuala Lumpur Hospitaala Malaysia jedhamu keessa akka jalqabu taasifamee..²¹³ Giddu galli kunis yoo hundaa'u dubartootaa fi daa'imman miidhaan mana keessaa fi miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatameef giddu gala tokko keessatti tajaajilli hunda galeessa ta'ee akka kennamuuf yaadamee akka ta'ee ragaaleen ni mul'isu. Haaluma kanaan dubatoonni miidhaan kun irra gahee gara giddugala kanaatti yoo dhufan ogeeyyiin fayyaa giddu galiicha keessatti tajaajila kana kennuf addatti ramadamaniin tajaajila yaalaa akka argatan taasifama. Erga tajaajila

²¹⁰ Miljalee asii olii lakk-88, fuula 6

²¹¹ Kanuma

²¹² Kanuma

²¹³ <https://health-policy-systems.biomedcentral.com/articles/10.1186/1478-4505-9-25>, accessed on 16 June 2023

yaalaa argatan booda sa'ati 24 keessatti gorsa ogeessa xin-sammuu akka argachuu danda'aniif haalli mijataan akka uumamuuf taasifama. Tajajilli gorsaa kunis kutaa of danda'ee fi dhimmi ishee iccitidhaan itti eegamuu danda'u keessatti kan kennamuuf ta'a. Gorsa ogeessa xin-sammuu erga argatteen booda miidhaan kan irratti raawwatamee nama miseensa maatii hin taaneen yoo ta'ee fi maatii biratti debi'un ishee miidhaa gara biraatif ishee hin saaxiluu taanaan gara maatitti deebitee dhimma ishee daddebitee akka hordofattu taasifama. Miidhaan kan qaqqabee miseensa maatii nama ta'een yoo ta'ee fi isaan biratti deebi'uun miidhaa gara biraatif ishee saaxila taanaan ammoo iddo tursisaa giddu galicha keessa qophaa'ee jiru keessa akka turtu taasifamaa dhimma ishees polisiin akka beekuu taasifamee qorannaayakkaa akka jalqabamuu taasifama. ²¹⁴ Haala kanaan erga jalqabee booda tajaajilli giddu gala tajaajila qinda'a iddo tokko keessatti kennamuu addunyaa gututti akka babal'atu ta'ee ittin hojjetamaa jira. Biyyootnii akka Mongoliyaa, New Delhi, biyyoota Laatin Ameerikaa baay'ee keessatti, Palestine, Turk, Afrikaa Kibbaa, Zaambiyaa, Naamibiyyaa, Taanzaaniyaa, Zaanzibaar fi biyyootni kibba bahaa Eshiyaa fi naannoo lixa paasifikii fi k.k.f biyyoota giddu galichii keessatti babal'atee jiru keessa biyyoota akka fakkeenyattti fudhachun danda'amu dha. ²¹⁵ Dhaabbatnii mootummoota gamtoomaniitis babal'achu giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti gumaachi taasisee guddaa dha. Hanga bara 2019 tti Afrikaa Kibbaa keessatti qofa giddu gallii tajaajila qinda'a iddo tokko 57 gutu biyyattitti akka hundaa'u ta'ee tajaajilli kennamaa jiraachu ragaaleen ni mul'isuu. ²¹⁶

Biyya keenya Itoophiyaattis Muuxannoo biyya Afrikaa Kibbaa Hospitaala Tuttuzella irraa (Thuthuzela Care Center) irraa fudhatameen yeroo jalqabaatiif bara 2004 magaala Finfinnee Hospitaala Gaandii keessatti akka jalqabamuu ta'eera. ²¹⁷ Bara 2006 keessa sadarkaa naannooleetti giddugalli tajaajila qinda'aa iddo tokko mooraa

²¹⁴ Kanuma

²¹⁵ <https://www.unicef.org/ethiopia/stories/providing-coordinated-response-survivors-sexual-violence-oromia-region>, accessed on 16 June 2023

²¹⁶ <https://rapecrisis.org.za/programmes/road-to-justice/thuthuzela-care-centres/>, accessed on 16 June 2023

²¹⁷ ቅልጋና የተቀናቸው ሆኖን አቀፍ ምላሽ ወሰንዋ ጥቻት ለደረሰነቸው ሲታች እና ሆኖን አገልግሎት ለማስተካከል የሚችልበትን የአሠራር ስርዓት ለማስተካከል የተደረገ የምግባበያ ዘመን፣ 2004 ዓ/ም፡ መግቢያ

Kolleejji Fayyaa Hospitaala Adaamaatti akka jalqabamuu ta'eera.²¹⁸ Naannoleen akka naannoo ummatoota Kibbaa, Amaaraa, Gaambellaa, Somaalee,Tigiraay, Beenishaangulgumuz, Affaar fi k.k.f Muuxannoo isaa fudhachudhaan qabatama isaanii irratti hundaa'udhaan babal'isuun hawaasa itti tajaajilaa jiru.²¹⁹ Bara 2009 irraa jalqabee hojii bal'aa hojjetamaa tureen naannoo Oromiyaa keessatti qofa giddu gallii tajaajila qinda'aa iddo tokko 11 (kudha tokko) ol ta'an hunda'anii tajaajila kennaa jiru.²²⁰ Adaamaatin alatti magaaloni Shaashamannee, Yaabelloo, Bulee Hora, Amboo, Tullu bolloo, Ammayya, Jimma, Ciroo, Naqamtee fi Fiche k.k.f Iddoowwan giddugallii itti babal'atee jiru akka ta'ee fi magaaloota gara biraa kanneen akka magaala Bishooftu, Moojoo, Caancoo, Haaramaayaa fi k.k.f keessatti babal'isuuf sochiin jiraachu hubachun danda'amee jira.²²¹

4.4. Kaayyoo Hundeffama Giddu gala tajaajila Qinda'aa Iddoo Tokko

Kaayyoo hundeffama giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko ilaachisee barreffamoonni dhimma kanaan walqabatani dhaabbilee gargaraatin qopha'aan ibsa bal'aa irratti kennani jiru. Haaluma kanaan sanada istaandaardii kenna tajaajila giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko biyya *BHUTAN (a landlocked Southern Asian country, which is situated in the Eastern Himalayas, between China in the north and India in the south)* keessattis kaayyoon giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko :- dubartootaa fi daa'imman miidhaan saal-qunnamtii irratti qaqqabee tajaajila hunda galeessa ta'ee (kan fayyaa, gorsa ogeessa xin-sammu, tajaajila seeraa fi hawaasummaa) akka argatan taasisuu, qindoomina qaamolee quoda fudhattootaa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti hirmaanna qabani cimsuu, tajaajilli giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti kennamuu sadarkaa isaa kan eggatee akka ta'u taasisuu akka ta'ee ibsee jira.²²²

Dhaabbatnii Mootummoota Gamtoomanii sanada istaandaardii kenna tajaajila giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko biyya Namibiyaatif qopheessee keessatti kaayyoon giddu gala

²¹⁸Af-gaaffii Obbo Makonnin Ballaxaa, ogeessa xin-sammuu giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko Kolleejji fayyaa Hospitaala Adaamaa waliin gaafa 8/10/2015 taasifamee

²¹⁹Miil jalee asii olii, lakk 88, fula 12

²²⁰Miljalee asii olii Lakk- 193

²²¹Kanuma

²²²Standard of operating procedure for gender based violence prevention and response, by National Commission for Women and Children Royal Government of Bhutan , January 2020

tajaajila qinda'aa iddo tokko tajaajila hunda galeessa ta'ee daa'immanii fi dubartootaa miidhaan sal-qunnamtii irra qaqqabeef haala kabaja isaanii eegeen fi iccitummaan odeeffannoo dhunfaa isaanii eegameen kenu akka ta'ee ibsamee jira.²²³

Haaluma walfakkaatun sanadnii istaandaardii kenna tajaajilaa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko Afrikaa Kibbaa (Tuttuzella) kaayyo hundeffama giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko dubartoonni fi daa'imman miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatamee miidhama lamaffatif haala hin saaxilamneen tajaajila hunda galeessa ta'ee iddo tokkotti akka argatan taasisuu fi hojii qoranna yakkaa hojjetamuuf haala mijataa uumuu akka ta'ee ni ibsa.²²⁴

Sagantaan raawwii kenna tajaajilaa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko biyya keenyaa bara 2003 keessa qophaa'eess waa'ee kaayyo hundeffama giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko yoo ibsu jalqabaa kaayyo giddu galichaa kaayyo gooroo fi goree jechudhaan techisee jira.²²⁵ Sanadichii Kaayyo Gooroo giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko yoo ibsu daa'imman fi dubartoonni miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatamee tajaajila yaalaa, gorsa ogeessa xin-sammuu fi tajaajila qaamolee seeraa ykn haqaa iddo tokkotti haala salphaa, si'ataa, qulqulluu, yeroo isaa eggateen baasii tokko malee argachu akka danda'an taasisuu akka ta'ee ibsamee jira.²²⁶ Dabalataanis, sanadnii kunqaamoleen tajaajilicha kennan midhamtoota daddeebisuudhaan midhama lammaffaaf akka hin saaxilamneen taasisuun fi midhama isaanitirraa akka bayyanatan gochunis kaayyo hundeffama giddugaliichaa ta'u ibsee jira. Xumura irrattis hojii ol'aantummaa seeraa kabachiisuu raawwattoota yakkaa irratti qaamolee haqaatin hojjetamuuf haala mijataa uumuun kaayyo giddu galiicha ta'u sanadichii techisee jira.²²⁷

Dabalataanis sanadnii kun kutaa kaayyo gooree giddu galiicha itti ibsee jalatti

²²³ Standard operating procedures manuals for gbv and violence against children in Namibia; by UN 2020

²²⁴ <https://www.gov.za/TCC>; accessed on 19th June 2023

²²⁵ ወሰንዋ ተቁት ለደረሰባቸው ለተቻና አካኑት በተቀናይ የፋትሱና እንከብከብ ማስከል ወሰንዋ ዘመንና የተቀናይ አገልግሎት ለመሰጣት የተቀናይ የፍርማት መሆኑ ጥበር፡ በበኩራዊ አስተባባሪ አካላ ሲከራታደሮት፤ ስነ 2003

²²⁶ Kanuma

²²⁷ Kanuma

- Daa'immanii fi dubartootaa miidhaan saal-qunnamtii irratti raawwatameef tajaajila yaalaa si'ataa akka argatan taasisuu. Kunis tajaajila qorannoo ulfa gochu, qoricha ulfa to'achuf qarqaaran akka argatan taasisuu, fedhii fi ulaagaaleen seeraan tumamani jiran gutamanii yeroo aragamaniitti tajaajila ulfa baasuu kenu, qorichaalee dhibee saal-qunnamtiin daddarban to'achuuf qarqaaran kenu, gorsa ogeessa xin-sammuu akka argatan taasisuu kan dabalatu ta'u techisee jira
- Raawwattoota yakkaa irratti qorannaan yakkaa gaggeeffamuu karaa milka'aa ta'ee akka taasifamuu danda'u fi ol'aantummaan seeraa mirkanaa'u akka danda'uf haala mijataa uumuu
- Midhamtoonni yakkaa tajaajila iddo turmaataa, deggarsa ogummaa seeraa, gorsa ogummaa itti fufinsa qabu, miidhamaan booda of danda'anii akka jiraachu calqabaniif deggarsa maallaqaa akka argachu danda'aniif hojiin walharkaa fudhiinsaa seektaroota garagaraa hirmaachisee akka hojjetamuu danda'uf sirna diriirsuun kaayyoo gooree giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko akka ta'ee techisee jira.²²⁸

Akka waliigalaatti sanadoota gubbaatti kaasnee irraa kaayyoon giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko daa'imman fi dubartootaa miidhaa saal-qunnamtiitin miidhamaniif tajaajila yaalaa, gorsa ogeessa xin-sammuu fi kan qaamolee seeraa daddeebii tokko malee, haala salphaa ta'een; akkasumas, baasii tokko malee akka argatan taasisuu yoo ta'u; deggarsii hawaasummaa yakkamaa irratti itti gaafatamuummaan seeraa erga mirkanaa'ee booda midhamtootaaf taasifamuullee kanuma keessatti kan haammatamuu ta'u hubachun ni danda'ama.

1.5. Sirna Haqaa Daa'immaniif Mijataa ta'ee (Child Friendly Justice)

Daa'imman sababoota gara garaa irraa kan ka'ee qaamolee haqaa (polisi, abbaa Alangaa fi mana murtii) bira carraan ittin dhaqan uumamuu ni danda'a. Sababoota daa'imman qaamolee haqaa bira itti dhaquu danda'an keessaa diiggaa gaa'ilaa maatii isaani giddutti raawwatamuun, yakkii irratti raawwatamun, yakka raawwachun, ragaa ta'ani dhaqun fi kk.kf isaan ijoo dha jechun ni danda'ama. Haamma yeroo dhiyootti haalli hojii qaamolee kanneen keessa jiru guttisti jechu ni dandeenyaa namoota ga'eessa ta'an tilmaama keessa galchudhaan

²²⁸ Kanuma

kan qophaa'ani dha. Hojeeettonni dhaabbilee kana keessatti tajaajila kennuf ramadamanis hubannoон fi qophaa'ummaan isaan daa'imman akka isaanif malutti keessummeessuf qaban hanqinaalee bal'aa kan qabu dha. Yaada isaan ibsan akka waan faayidaa hin qabneetti fudhachudhaan ulfaatina kennamufi malu kenu dhabun fi dhimma isaanii ilaalchisee yaada isaanii akka kennan ykn yaada isaani ibsatan carraa kennufi dhabun bal'inaan mul'ata. Karaa gara biraatin carraan yaada isaani ibsachu ottodhuma kennameefis yaada isaanii sadarkaa nama ga'eessa ta'ee tokkotti akka ibsan isaanirra eeguun ogeeyyii biratti bal'inaan mul'ata. Kunis daa'imman tajaajila barbaacha gara qaamolee kanneenitti dhufan dhiphinaa fi rakkoo adda addaatif saaxila.

Konvenshinin mirga daa'immanii daa'imman sababii bilchinni qaamaa fi sammuu isaan hanqatuf eegumsii fi kununsii addaa kan eegumsa seeraas dabalatee kan isaan barbaachisu ta'u tumee jira.²²⁹ Dabalataanis, konvenshinichii dirqama biyyootnii sanadicha mallatteessan sirna daa'immaniif mijataa ta'ee dirirsudhaaf qaban kewwata itti tumee jalatti²³⁰:-

- 1. States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child, the views of the child being give due weight in accordance with the age and maturity of the child.*
- 2. For this purpose, the child shall in particular be provided the opportunity to be heard in any judicial and administrative proceedings affecting the child, either directly, or through a representative or an appropriate body, in a manner consistent with the procedural rules of national law jechun tumee jira.*

Kunis daa'imman waan isaan ilaallatu fi dantaa isaani ilaalchisee yaada qaban bilisa ta'anii ibsachuf mirga kan qaban ta'u; qaamnii isaan keessummeessus isaanin dhaga'udhaan furmaata kennufin akka irra jiraatu kuni sirnaan hojiirra akka ooluuf biyyootnii sanada mallatteessan hundu daa'immaniif haala mijataa uumun hirmaannaa isaani guddisuuf dirqama kan qaban ta'u tumee jira.

²²⁹ Miljalee asii olii lakk-16, Preamble, para. 9

²³⁰ Kanuma, kwt 12

Chaartariin Mirgoota bu'uraa Gamtaa Awurooppaa (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) dirqama biyyootnii sirna daa'immaniif mijataa ta'ee dirirsuu keessatti qaban kewwata itti tumee jalatti²³¹:-

1. *Children shall have the right to such protection and care as is necessary for their well-being. They may express their views freely. Such views shall be taken into consideration on matters which concern them in accordance with their age and maturity.*
2. *In all actions relating to children, whether taken by public authorities or private institutions, the child's best interests must be a primary consideration* jechun tumee jira.

Tumaan chaartarichaa kunis daa'imman nageenyii isaanii eegame jiraachuf mirga qabaachu fi dhimma isaan ilaallaturratti yaada isaanii bilisa ta'anii ibsachuudhaaf mirga kan qaban ta'u haala dirqisisaa ta'een tumee jira. Dabalataanis, chaartarichii dhaabbileen daa'imman irratti hojjetanis dantaa daa'immaniif dursa kennu akka qabani fi biyyootniis kanaaf hojii hojjechun akka irraa eegamuu ni tuma.

Tumaalee mirga daa'immanii sanadoota mirga daa'immanii addaa addaa keessatti tumamanii jiran kunneen hojiirra oolmaa isaanii dhugoomsuuf sadarkaa addunyaatti; darbees sadarkaa biyyootaatti (gamtaa fi qenxeedhaan) tarkaanfileen garagaraa fudhatamaa turani jiru. Tarkaanfilee fudhatamaa turan keessaa tarkaanfiin gama sirna haqaa daa'immaniif mijataa ta'ee fi isaan itti hirmaatan (child friendly justice) ijaarun walqabatee fudhatamee tarkaanfi isa ijoo fi bu'aa olaanaas busaa jiru dha jechun ni danda'ama.

Yaad-rimee sirna haqaa daa'immaniif mijataa (child friendly justice) ta'e jedhu ilaachisee sanadoonni gara garaa hiikkoo itti kennani jiru. Gaayidlaayiniin Kaawunsilii Awurooppaatin bara 2010 ALA keessa sirna haqaa daa'immaniif mijataa (child friendly) ta'e uumuuf yaaduudhaan qophaa'ee yaad-rimee kanaaf hikkoo yoo kennu²³²:-

"Child-friendly justice" refers to justice systems which guarantee the respect and the effective implementation of all children's rights at the highest attainable level, bearing in mind the principles listed below and giving due consideration to the child's level of

²³¹ Charter of Fundamental Rights of the European Union, 12 December 2000, Art 24

²³² Guidelines of the committee of Ministers of the council of Europe on child friendly justice, 17 November 2010, PP. 17

maturity and understanding and the circumstances of the case. It is, in particular, justice that is accessible, age appropriate, speedy, diligent, adapted to and focused on the needs and rights of the child, respecting the rights of the child including the rights to due process, to participate in and to understand the proceedings, to respect for private and family life and integrity and dignity jechun hikke jira.

Akkaataa hikkoo kaawunsilichaan kennameetin sirna haqaa daa'immanif mijataa ta'ee (child friendly justice) jechun sirna haqaa kabajamuu mirgoota daa'immaniitif sadarkaa olaanaatti wabii ta'ee; dhaqqabamaa, si'ayaa, umurii isaanii giddugala godhachuu tajaajila kennuf kan mijatee, mirgaa fi faayidaa daa'immaniitif xiyyeefannoo kan keennu fi kanaafis kaka'umsa kan qabu, mirga daa'imman sirna haqaa keessatti hirmaachuf fi adeemsalee sirni haqaa keessa darbu beekuuf qaban kan kabajee, jirenya maatii fi dhunfaa isaani kan kabajee fi isaaninfis kan kabaja laatu ta'u akka qabu hubachun ni danda'ama.

Dhaabbatnii UNICEF barreeffama gabaabaa "*Introduction to the Five Advocacy Briefs on Child Justice & Child Friendly Justice*" jechudhaan bara 2022 qopheesse keessatti hiikkoodhuma kaawunsilichaan kennamee gututti erga fudhateen booda sirni haqaa biyya tokko daa'immaniif mijataa (Child friendly Justice) dha jechuf ulaagaa dabalataa techisee jira. Akka sanada kanaatti sirni haqaa biyya tokko daa'immaniif mijataa (child friendly justice) jechudhaaf²³³:-

"Child-friendly justice also implies child-friendly language at all stages of the process; child-friendly layouts in interviewing spaces and courts; support by appropriate adults; removal of intimidating legal clothing and adaptation of proceedings, including accommodation for children with disabilities; children from ethnic/religious minorities; and other very vulnerable children" ta'u qaba jechun ibsee jira.

Kunis sirni haqaa biyyatti sadarkaadhumma kamittu afaan dubbatamuu ykn haalli yaadnii itti dhiyaatu afaan daa'immanitin ta'u qaba (dandeetti yaada ibsachu daa'immanii tilmaama keessa kan galchee fi jechoota isaan itti fayyadamanitti fayyadamun), iddoon af-gaaffiin itti taasifamus ta'ee dhaddachii haala daa'immaniif haawwataa ta'u danda'un

²³³ Introduction to the Five Advocacy Briefs on Child Justice & Child Friendly Justice; prepared by UNICEF Regional Office for Europe and central Asia; November 2022; PP. 3

mijachutu irraa eegama, yaada isaani yeroo ibsanis nama ga'eessa ta'ee fi iddichaaf malu ykn ogummaa qabun akka deggaramaniif haallii mijataan uumamuufi qaba , uffannaa seeraa fi adeemsalee (hojiimaata) daa'imman dhiphina keessa akka galan taasisuu danda'an maqsun, daa'imman deggarsa addaa barbaadanii fi daa'imman sabummaa fi amantaadhaan naannoo sanatti lakkofsaan xiqqaa (minors) ta'anillee kan haammatu ta'un akka irra jiraatu nama hubachiisa.

Dabalataanis, gaayidlaayinin kaawunsilii Awurooppaatin qophaa'ee kun ulaagaalee 9 (sagal) sirnii haqaa biyya tokko daa'immaniif mijataa (child friendly) dha jedhamudhaaf guttachun irra jiraatu adda baasee techisee jira. Ulaagaaleen kunneenis dhaqqabummaa (accessible), umurii isaani giddu gala kan godhatee (age appropriate), si'aayaa (speedy), kaka'umsa kan qabu (diligent), mirgaa fi faayidaa daa'immanitif xiyyeffannoo kan kenuu fi akka sanaatti kan gurmaa'ee (adapted to and focused on the needs of the child), mirga haqa argachu daa'immaniif kan kabajee (respecting the right to due process), mirga sirna haqaa keessatti hirmaachuf qaban fi adeemsa hordofamu hundaa baruf qaban kan kabajee (respecting the right to participate in and understand the proceedings), mirga kabaja isaanif malu argachuf qaban kan kabajee (respecting the right to integrity and dignity) ta'u akka qabutti techisee jira.²³⁴

Karaa gara biraatin gaayidlaayinichii qajeeltoowwan waliigalaa sirnii haqaa daa'immaniif mijataa (child friendly) ta'ee tokko ittin hogganamuu qabu 5(Shan) techisee jira.²³⁵ Qajeeltoowwan kunneen sanada dhaabbata UNICEF'n qophaa'ee jenne gubbaatti ibsinee keessattis akka haammatamani fi hojiirra oolan taasifamaa kan jiru yoo ta'u²³⁶; qajeeltoowwan kunnenis: - Hirmaachisummaa (participation), Faayidaa olaanaa daa'immaniif (best interest of the child), kabaja isaanii eeguu (respecting dignity), Loogii irraa eegamuu (protection from discrimination) fi Ol'aantummaan seeraa (Rule of law) qajeeltoowwan shanan sanadichaan tumamani jirani dha. Qabiyyee fi yaadota qajeeltoowwan kunneen qabatani jiranis tokko tokkon akka asii gadiitti techisnee jirra.

A.Hirmaachisummaa (Participation)

²³⁴ Miljalee asii olii lakk- 232 , fuula 18

²³⁵ Kanuma, fuula 17

²³⁶ Miljalee asii olii lakk 233, fuula 5

Akkaataa qajeeltoo kanaatin mirgii daa'imman waa'ee mirga isaanii akka waliigalaatti beekuuf, akkasumas; mirga haqa argachu fi sirna haqaa keessatti dhimma isaan ilaallaturratti hirmaachudhaaf qaban itti himamuu qaba. Kunis daa'imman wanta isaan ibsu barbaadan sadarkaa bilchina sammuu isaaniti fi dandeetti waan tokko ibsuuf qaban tilmaama keessa galchudhaan yaadnii isaanii fudhatamu qaba yaada jedhus kan dabalatu ta'u qajeeltoon kun ni akeeka. Dabalataanis, daa'imman akkuma nama kamuu mirga kan qaban ta'un beekamee sadarkaad huma sanatti keessummaa'u fi mirga isaaniitti fayyadamu akka danda'aniif haalli mijataan uumamuufi akka qabu qajeeltoon kun ni ibsa.²³⁷

B. Qajeeltoo Dantaa Daa'immanii (Best interests of the child)

Qajeeltoon kun qajeeltoo isa lammaffaa yoo ta'u; akkaataa qajeeltoo kanaatiin sirni haqaa daa'immaniif mijataa (child friendly justice) ta'ee uumamee jira jechudhaaf sirnichi kabajamuu mirga daa'immaniif wabii kan kennu fi dhimmoota daa'imman itti hirmaatanii fi dantaa isaanii miidhuu danda'u kamuu keessatti dantaa daa'immaniitif dursa kan kennu yoo ta'ee dha.

Karaa gara biraatin qajeeltoon kun dantaa daa'immanii tiif dursi kennamee jira jechudhaaf safartuwwan gargaaraa sadii; -

- i. Ilaalchaa fi yaadnii isaan dhimma tokko ilaalchisee kennan ulfaatinni kennamuufin
- ii. Mirgooni daa'immanii kanneen biroo kanneen akka mirga kabaja isaanif malu argachu, bilisummaan isaanii fi mirgii isaan nama kamiyyu waliin tajaajila walqixaa argachuuf qaban kabajamuun,
- iii. Sirnii fedhii fi dantaa daa'immanii eegsisuu danda'u jiraachun; fayyummaa xinsammuu fi qaamaa isaanis dabaltee; akkasumas, dantaa isaan sirna haqaa, dhimma hawaasummaa fi dinagdeetin walqabatee qabanis eegsisuu danda'u jiraachu akka ulaagaatti techisee jira.

Dabalataanis, daantaan daa'immanii lama dhimma tokko keessatti haalli itti waliitti bu'u danda'u yeroo uumameetti dantalee daa'immanii waliitti bu'an sana madaalli isaa haala

²³⁷ Kanuma

eegeen waliitti araarsuudhaan furmaata itti kennaa deemuun barbaachisaa ta'u sanadnii kun ni ibsa.

Karaa gara biraatin sirni haqaa biyya tokko ogeeyyii ogummaa adda addaa dantaa daa'immanii sirnaan hojiitti hikuuf isaan dandeessisu qabanin kan ijaaramee fi biyyootnis sirna akkasii ijaaruun akka irra jiraatu qajeeltoon kun ni akeeka.²³⁸

C. Kabaja isaani eeguu (respecting their Dignity)

Akkaataa qajeeltoo kanaatiin daa'imman haala kabaja isaani eegeen fi kununsa isaanif barbaachisu hunda haala itti argachuu danda'an keessatti keessummaa'un barbaachisaa dha. Karaa gara biraatin tajaajilli kennamuu martu kabajaa fi nageenyummaa isaanii kan eegee, xin-sammuu isaani kan hin minee (hubnee) ta'utu irraa eegama. Kenni tajaajilaa kun qaamolee haqaa biratti qofaa otoo hin taanee iddo kamiittu hojiirra oolun ammoo dhimma xiyyeffannootin ilaalamu qabu dha. Daa'imman karaa kamiinu qabinsaa fi adabbii kabaja namaatif hin malleen (faallaa namoomaa ta'aniin) qabamuu ykn adabamuu hin qaban.²³⁹

D. Looguurra eegamuu (Protection from discrimination)

Daa'imman kamuu bifa walqixa ta'een tajaajila argachu fi eegumsii seeraa taasifamuufi kan qabu ta'u qajeeltoon kun ni eera. Kunis daa'imman sababoota kamiinu (sabummaa, qooqa, umurii, amantaa, siyaasa, lammummaa, sadarkaa jirenyaa (dinagdee), saala, fi k.k.f) garaagarummaan giddu isaaniitti uumamuun irra hin jiraatu. Ka'umsii eegumsa seeraa isaani taasifamee bilchina qaamaa fi sammuu hanqachu fi kanarraa kan ka'ee saaxilamummaa isaan miidhaaf qabani dha. Kanaaf, tajaajilli qaamolee kamiinu daa'immaniif kennamu kana qofa giddugala godhachuun kennamufitu irra jiraata.²⁴⁰

E.Qajeeltoo Olaantummaa Seeraa (Rule of law)

Akkaataa qajeeltoo kanaatiin dhimmoota daa'immaniin walqabatani jiran irratti olaantummaan seeraa kabajamun barbaachisaa dha. Qajeeltoowwan kanneen akka qajeeltoo seerummaa, madaalawummaa, qajeeltoo akka nama qulqullutti tilmaamamu, mirga gorsa

²³⁸ Kanuma, fuula 6

²³⁹ Kanuma, fuula 7

²⁴⁰ Kanuma

ogeeyyii seeraa argachu, mirga sa'atii seeraan taa'ee keessatti mana murtiitti dhiyaachu, mirga ol'iyyataa fi kanneen biroo daa'immaniif akkuma nama kan biraatti eegamuu isaanii mirkaneessaa deemun barbaachisaa dha. Mirgoonni kunneen manneen murtiittis haa ta'u dhaabbilee kan biraa tajaajila kennan keessatti kabajamun barbaachisaa dha. Tajaajila isaanif kennameerratti komii yoo qabaatan sirla komii itti dhiyeeffatan diriruufi qaba.²⁴¹

Heerri mootummaa biyya keenyas mirgii daa'immanii sanadoota mirga namoomaa adda addaa keessatti beekamtiin kennameef haguggii kennefi jira. Haaluma kanaan heerri mootummaa sanadoonni mirga namoomaa biyyattin raggaasiftee qaama seera biyyatti akka ta'u taasisee jira.²⁴² Karaa gara biraatin keewwatoonni heera mootummaa mirga namoomaa ilaallatan yeroo hikamanitti qajeeltoowwan sanadoota mirga namoomaa biyyattin raggaasiftee waliin haala wal simun hikamuu akka qabanis heerichi tumee jira.²⁴³ Daa'imman kununsa isaanif malu argachuf, baratamaa fi hojiimaata humna isaanii saamuu irraa eegamuu, goosa hojii barnoota, fayyaa fi nageenya isaanii irratti miidhaa geessisuu danda'urratti hojjechuf dirqamurraa eegamuu fi mana barrumsaattis ta'ee mana keessatti adabbiwwan sukkanneessaa fi farra namoomaa ta'aniirraa eegamuudhaaf mirga kan qaban ta'u heerichi beekamti kenne jira. Qaamoleen mootummaa fi miti mootummaa hojii hojjetan kamuu keessatti dantaa daa'immaniif dursa kenu fi nageenya isaani eegsisuf dursa kennani hojjechun akka irra jiraatu heerichi tumee jira.²⁴⁴

Biyyi keenyas qajeeltoowwan kunneen hojiirra oolchudhaaf tattaaffii guddaa gochaa jirti. Sadarkaa federaalaattis ta'ee sadarkaa naannooleetti giddu galli tajaajila qinda'aa iddo tokko hundaa'ee jira. Manneen murtii keessatti dhaddachi daa'immanii addatti hundaa'ee hojjetamaa jira. Manneen murtii naannoo Oromiyaa keessatti dhaddachii dhimma maatii fi daa'immanii ilaalu addatti akka hundaa'u ta'ee itti hojjetamaa jira. Manni Murtii Waliigala Oromiyaa bara 2011 keessa istaandaardii dhaddacha maatii fi daa'immanii itti hundaa'u qabu qopheessudhaan hojiirra akka ooluu taasisee jira. Sanadni istaandaardii manni murtii waliigalaa qopheessee kun qajeeltoowwan waliigalaa dhaddachii kun itti hogganamu techisee jira. Haaluma kanaan dhaddachi maatii fi daa'immanii kun mirga lubbun jiraachu

²⁴¹ Kanuma, fuula 8

²⁴² Miljalee asii olii lakk 3, Kwt 9(4)

²⁴³ Kanuma, kwt 13(2)

²⁴⁴ Kanuma, Kwt 36

daa'immanni, mirga loogii irraa bilisa ta'u fi walqixxummuuaa isaani, hirmaachisumma isaani kan mirkaneessu fi dantaa daa'immanni giddugala godhachuu hojjechuu akka irra jiraatu ni akeeka.²⁴⁵ Karaa gara biraatin dhaddachi daa'immanni yoo hundaa'u meeshaaleen dhaddachiichaaf barbaachisan maalii dha? Kan jedhu fi ulaagaa dhaddachii maatii fi daa'immanni tokko guuttachuu qabus techisee jira.²⁴⁶ Akkaataa isataandaardii kanaatiin abbootiin seeraa fi ogeeyyiin dhimma kana akka ilaalanif ramadaman ulaagaa maaliitin filatamu qaban kan jedhu taa'ee jira. Haaluma kanaan ogeeyyiin fi abbootiin seeraa dhimmoota kunneen keessummeessan naamusaa fi dandeetti olaanaa qabaachu akka qabani fi dhimmoota keessummeessanis iccitummaan isaa eeganii qabachu akka qaban techisee jira. Dabalataanis Maanuwaaliin hojii dhaddacha maatii fi daa'immanni manneen murtii Oromiyaa bara 2012 qophaa'ee hojirra oolee ogeeyyiinis ta'ee abbootiin seeraa dhimma kana keessummeessan leenjii addaa hojii kana hojjechuu isaan dandeessisuullee kan leenji'an ta'u akka qaban ni techisa.²⁴⁷ Dhaddachii maatii fi daa'immanni dhimmoontni yakkaa daa'imm midhamoota itti ta'an yoo gurma'an haala midhamtun fi yakkamaan wal argu hin dadeenyetii gurmaa'u akka qabu fi dhimmoota akkasii yoo keessummeessan abbootiin seeraallee haala akkamii keessatti dhimmoota akka kanaa keessummeessu akka qaban maanuwaaliichi techisee jira.²⁴⁸

Gaaffilee Marii

- ✓ Sanadoonni mirga daa'immanni sadarkaa addunyaatti bahaani fi gubbaatti kaasuf yaallee qajeeltoowwan adda addaa dhimmi daa'immanni itti hogganamuu qabu kaa'anii jiru. Akka naannoo keenyaatti qajeeltoo kanaan hogganamanii hojjechutin walqabatee sadarkaa maaliirra jirra jettu?
- ✓ Mannii murtii waliigala Oromiyaa dhaddacha daa'immanni hundaa'u akka qabu fi ulaagaalee guttachun irra jiraatu sanada istaandaardii dhaddachaalee murteessuf baasee fi maanuwaalii dhaddacha daa'immanni qophaa'ee keessatti techisee jira. Manneen murtii irraa dhuftan keessatti haala kanaan mijatee jiraa?

²⁴⁵ Istaandaardii Dhaddacha maatii fi daa'immanni Manneen Murtii Oromiyaa, Kwt 4-9, Bara 2011

²⁴⁶ Kanuma, Kwt 11

²⁴⁷ Maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa'immanni manneen murtii Oromiyaa, Kwt. 10 (2), bara 2012

²⁴⁸ Kanuma, kwt 38-42

- ✓ Isuma jiru itti fayyadamuun walqabatee rakkoon kan jiru ta'u namoonni baay'een yaada isaani ni kaasuu. Dhimmoota daa'immanii kunneen dhaddacha daa'immaniitti ilaalun walqabatee haallii jiru maal fakkaata?

4.6. Maanuwaalii kenna tajaajila qinda'aa Iddoo tokko keessaa dhimmoota hubannoон irratti qabatama qabu

Sadarkaa biyyooleessaatti tajaajila giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko milkeessudhaaf sanadnii SOP (standards Of Operation) bara 2004 qophaa'ee gutu biyyattitti hojiirra akka ooluu taasifamaa turee jira. Sanadnii kun kenna tajaajila giddugalichaa milkeessu keessatti sanada sadarkaa olaanaatti bu'aa busee dha jechun ni danda'ama. Waggoottan sagalii oliif itti hojjetamaa erga tureen booda bara 2013 sanadnii SOP akka foyya'u taasifamee jira. Dokumantichi sadarkaa biyyooleessaatti giddu galoota gutu biyyaa jiran irratti raawwatinsa kan qabu ta'u sanadichi kan akeekuu²⁴⁹ waan ta'eef ogeeyyiin hundu hubannooh gahaa irratti qabatani ittin hojjechun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan barreffama kana keessatti qabiyyee dokumantichaa akkuma jirun dhiyeessu kan hin dandeenye ta'us dhimmoota murteessoo abbootii alangaa fi qorattota polisiitin hubatamuun qaban jenne yaadnee akka asii gadiitti dhiyeessinee jirra.

4.6.1. Qajeeltoowwan waliigalaa giddugallii tajaajila qinda'aa iddo tokko itti hogganamuu qabu

Maanuwaaliin kenna tajaajila qinda'aa iddo tokko sadarkaa federaalaatti qophaa'ee qajeeltoowwan waliigalaa giddu galli tajaajila qinda'aa iddo tokko itti hogganamuu adda baasee techiseera. Haaluma kanaan tajaajilli giddugaliicha keessatti kennamuu qajeeltoowwan kanaan hogganamuun laatamun kan irra jiraatu yoo ta'u; qajeeltoowwan kunnenis;-

1. Qajeeltoo tooftaa mirga midhamtootaa giddu gala godhateen fayyadamu- ²⁵⁰

Sanadootni mirga namoomaa akka waliigalaatti addatti ammoo sanadoonni mirga daa'immanii fi dubartootaa kabachiisuuf sadarkaa addunyaatti bahaan daa'immanii fi

²⁴⁹ Miljalee Asii Olii Lakk- 228, fuula 6

²⁵⁰ Kanuma

dubartooni miidhaalee isaanirratti aggaamamu kimirraayyu eegamuudhaaf; akkasumas sodaa tokko malee akka nama kamiitti jiraachudhaaf mirga qabaachu isaanii ni tumu. Eegumsa isaanif taasifamuu kana iddo fi sadarkaa kamiittu kabajamuu isaa mirkaneessaa deemuun barbaachisaa dha. Akkaataa qajeeltoo kanaatiin, daa'immanii fi dubartooni miidhaan saalqunnamtii isaanirratti raawwatamee tajaajila argachudhaaf gara giddugalaahufan tajaajilli kennamuuf kabaja isaanii kan eeguu, nageenyummaa isaanitif dursa kan laatu, mirga namoomaa isaani kan kabaju, icciiti dhunfaa isaanii kan eeguu, akkasumas; loogii irraa haala bilisa ta'een fi odeeefannoo barbaadan haala itti argachu danda'an keessatti kennamufin akka irra jiraatu ni akeeka.

2. Qajeeltoo tooftaa midhamtoota giddugala godhatee fayyadamuu²⁵¹

Akkuma gubbaatti kutaa kaayyoo hundeeffama giddu gala tajaajila qinda'aa itti ilaalleee jalatti kaasneetti giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko hundeessun kan barbaachiseef daa'immanii fi dubartoota miidhaan saalqunnamtii irratti raawwatameef tajaajila hunda galeessa ta'ee isaanif laachufi dha. Kanaaf akkaataa qajeeltoo kanaatti tajaajilli giddugala keessatti kennamuu hundu mirga, sadarkaa hubannoo, fedhii fi fayyadamuummaa isaani giddugala kan godhatee ta'utu irra jiraata.

3. Qajeeltoo Itti gaafatamummaa Yakkaa nama yakka raawwatee mirkaneessu hojirra oolchuu²⁵²

Giddugallii tajaajila qinda'aa iddo tokko hojii tajaajila hunda galeessa ta'ee daa'immanii fi dubartoota miidhamaniif dhiyeessu hojjetu ciinaatti hojii olaantummaa seeraa mirkaneessu dhimma kanaan walqabatee hojjetamuufis deggarsa kan taasisuu ta'utu irra jiraata. Hojiin itti gaafatamummaa yakkaa nama yakka raawwatee mirkaneessu hojjetamus miidhamtuu kan hirmaachisee, dhugaa baasuu kan danda'u fi haqa mirkaneessu kan danda'u ta'utu irra jiraata.

4. Qajeeltoo tajaajila loogiirraa bilisa ta'ee kenuu hordofu²⁵³

Garaagarteen sababii kamiinu midhamtoota gara giddu galaatti tajaajila argachuf dhufan irratti taasifamuu kamuu of danda'ee gochaa mirga isaanii sarbuu dha. Sanadoonni mirga

²⁵¹ Kanuma

²⁵² Kanuma

²⁵³ Kanuma

namoomaa sadarkaa addunyaa fi ardiitti bahaanis gochaa loogii sababii kamiinu raawwatamuu ni balaaleeffatu. Haaluma walfakkaatun qajeeltoon kunis daa'imman fi dubartoota miidhaan saalqunnamitii irra gahee gara giduu galaatti tajaajila argachuf dhufan giddutti umurii isaanii, qaama midhamaa ta'u isaani, amantaa, Lammummaa, sabummaa, qooqa isaanii fi dhimmoota biraan kamuu bu'ura godhatee garaagarteen giddu isaaniitti uumamuun akka irra hin jiraannee ni akeeka.

5. Midhamtoota miidhama dabalataatiif akka hin saaxialamnee gochuu²⁵⁴

Daa'immanii fi dubartoonni gara giddu gala dhufan fedhii isaani malee midhamanii warra dhufanii dha. Tajaajilli giddugala keessatti kennamuu midhamtoota giddu gala kan godhatee fi dhugaa kana tilmaama keessa kan galchee ta'utu irra jiraata. Haallii kenna tajaajilaa, iddoon tajaajilli itti kennamuu fi ogeeyyiin tajaajilicha kennanis kana giddugaleessa godhachuun mijachutu irraa eegama. Keessattu, ogeeyyiin giddugala keessatti tajaajila kennani fi dhimmoota kana ilaalan hundu tajaajilli isaan kennan midhamtoota miidhaa xinsammuu, miidhaa qaamaa fi hawaasummaatif haala hin saaxilleen tajaajilaa jiraachu mirkaneeffachun barbaachisaa dha.

6. Faayidaa Olaanaa daa'immanii kan kabachisee ta'u²⁵⁵

Daa'imman sababi bilchina dhabuu saammu fi qaamaa isaanitin miidhaalee garagaraatif saaxilamoo dha. Kanarraa kan ka'ee eegumsa addaa barbaadu. Erga midhamanis midhama isaanirra gahee sababi adda addaatin ibsachu yeroo itti rakkatan tu jira. Tajaajilli giddugala keessatti kennamuu dhugaa kana hubannoo keessa kan galchee akkasumas; faayidaa fi nageenya daa'imman miidhamoo ta'aniif dursa kan laate ta'utu irraa eegama.

7. Walqixxummaa Korniyaa lamaani kan mirkaneessu fi dubartoota gahoomsuu irratti xiyyeeffatani hojjechu²⁵⁶

Tajaajilli giddugala keessatti kennamuu yaadama dogoggoraa walqixxummaa korniyaa lamaani ilaalcissee jiru kan sirreessu fi mirga dubartoonni dhimma ofii irratti murteeffachuf qaban kan kabaju ta'utu irraa eegama. Seerichaan haamma dirqama hin taaneetti dhimmicha

²⁵⁴ Kanuma

²⁵⁵ Kanuma

²⁵⁶ Kanuma

dhisuu yoo barbaadanillee kabajamufin barbaachisaa dha. Tajaajilli kennamuu kamuu fedhii fi heyyama isaanirratti hundaa'ee kennamufitu irra jiraata

4.6.2. Amaloota waliini tajaajiloota giddugala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti keennamanii

Tajaajilli giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti kennamu tajaajila hunda galeessa ta'ee fi ogeeyyi ogummaa garaagaraa qabanin kennamu dha. Gosa tajaajila kennamuu fi naamusa ogummaan barbaadu irraa kan ka'ee haallii kenna tajaajilaa garaagarummaa qabaachu kan danda'u ta'us; akka waliigalaatti garu tajaajiloonni giddu gala keessatti kennaman amaloota waliini waliin qooddatan qabu. Amalootni waliini kunnenis:-

1. Tajaajilli sadarkaa isaa eggatee jiraachu²⁵⁷

Tajaajilli giddu gala keessatti kennamuu midhamtoota kamiifu kennamuu qaba. Miidhamtoota giddutti sababii Lammummaa, sabummaa, amantaa, qoqaa, sadarkaa jireenyaa, sadarkaa barnootaa midhamtootaatin garaagarteen giddu isaaniitti uumamuun (loogiin jiraachun) hin barbaachisu. Giddugala keessatti tajaajila kennamuuf ogeeyyiin tajaajilicha haala qulqullina fi sadarkaa isaa eggateen kenuu danda'an ramadamu qabu. Qaamoleen ogeeyyi kana ramadanis sadarkaa akanatti ofeggannootin ogeeyyi ramadutu irraa eegama. Tajaajilli giddugaliicha keessatti kennamuu qulqulluu fi dadarkaa isaa kan eggatee ta'u qaba.

2. Tajaajilli kennamuu dhaqqabamaa ta'u qaba²⁵⁸

Midhamtooni miidhaan irra gahee tajaajilicha argachuuf naannoo isaanirraa fagaatanii akka joran ta'u hin qabu. Jormaan akka kanaa miidhaa gara biraatif akkasumas baasii hin malleef isaan saaxiluu danda'a. Akkasumas tajaajilli kennamuu afaan ykn qoqa isaan danda'aniin yoo ta'ee filatamu.

3. Tajaajilli kennamu kabaja isaani kan eegee fi dursanii isaan yakkuu irraa kan qulqulla'ee /Non-judgemental/ ta'u qaba.²⁵⁹

²⁵⁷ Kanuma, fuula 7

²⁵⁸ Kanuma

²⁵⁹ Kanuma

Ogeeyyiin tajaajila kennan midhamtootaaf kabaja kennufitu irraa eegama. Karaa gara biraatin daa'imman fi dubartoonni gara giddugala dhufan midhamanii kan dhufan waan ta'eef kan tilmaama keessa galchudhaan namuummaa gonfatani jaalalaa fi miira isaanif yaadutin isaan tajaajilun bu'aa qabeessummaa giddugaliichaa cimsa. Karaa gara biraatin ogeessii tajaajila isaanif kenu kamuu isaan yakkoo fi miidhaa isaanirra qaqqabef isaanin itti gaafatamaa gochurraa of quachu qaba.

4. Nageenya isaanif dursa kenu²⁶⁰

Akkuma gubbaatti ibsamuuf yaalamee giddugala keessatti tajaajiloonni garagaraa midhamtootaaf ni kennamuu. Tajaajila kenu kamuu dura garu ogeeyyiin tajaajilicha kennan nageenya midhamtootaaf dursa kennutu irraa eegama.

5. Heyyama miidhamtuu argachuu fi icciiti isaanii eeguu²⁶¹

Tajaajilli giddugala keessatti kennamuu seeraan ifatti dirqama ta'un yoo tumamee jiraatee malee fedhii midhamturratti hundaa'ee kennamtu irra jiraata. Karaagara biraatin Miidhamtoonni heyyamamoo ta'ani tajaajila erga argataniin booda odeeffannoos sababi tajaajila kennameen harka ogeeyyii galee iccidhaan eegamuu qaba.

6. Qindoominaan hojjechuu²⁶²

Tajaajilli giddugala keessatti kennamuu keessatti qaamoleen qooda fudhatootaa ta'an baay'ee dha. Qaamoleen tajaajila kana kenu keessatti Hirmaannaa qaban qindoominaan hojjechutu irraa eegama. Qindoominni isaanii sirna diriree jirun kan hogganamuu fi qabatamaanis hojji keessatti kan mul'atu akkasumas bu'aa kan busu danda'u ta'u qaba.

7. Odeeffannoos sirnaan qabachu²⁶³

Tajaajilli giddugala keessatti kennamuu kamuu odeeffannoos isaa hundu karaa icciiti isaa eegeen qabamaa deemun barbaachisaa dha. Odeeffannoos kun ciccitaa ta'u hin qabu. Sirnaan gurmaa'ee qabamu qaba.

²⁶⁰ Kanuma

²⁶¹ kanuma

²⁶² Kanuma

²⁶³ kanuma

8. Tajaajila bilisaa kennu²⁶⁴

Dubartooni fi daa'imman miidhaan kun irra qaqqabaa jiru caalmaatti ijoollee baasii yaalaaf isaan barbaachisullee haguugu hin dandeenyee dha. Kaayyoon hundeffama giddugalaatis dubartootaa fi daa'imman sababi kanaan midhaan irraatti raawwatameef qaqqabu dha. Kanaaf, tajaajilli giddugala keessatti kennamuu tajaajila bilisaa gatiin kamuu itti hin kaffalamnee ta'u qaba.

4.6.3. Qajeeltoowwan naamusaa ogeeyyiin tajaajila kennan hordofuun irra jiraatu

Midhamtooni midhaan saal-qunnamtii irratti raawwatamee fi tajaajila barbaacha gara giddugala dhufan ogeeyyi garagaraa waliin carraa af-gaaffii gochu isaan muudachu danda'a. Polisiin, ogeeyyiin fayyaa, abbaan alangaa, manni murtii fi k.k.f qaamolee afgaaffii midhamtoota waliin gochudhaaf carraa qaban keessaa isaan ijoor dha. Af-gaafffiin midhamtoota waliin taasifamuu kamuu midhamtoota midhama lammaffaatiif (second victimization) kan hin saaxillee ta'u isaa mirkanoeffachun barbaachisaa dha. Kunis af-gaaffiin taasifamuu kamuu naamusa af-gaaffii haala kabajeen taasifamutu irraa eegama. Haaluma kanaan af-gaaffiin midhamtoota waliin taasifamuu qajeeltoowwanii fi naamusa kanaa gadiitti tarra'ani jiran kana haala kabajeen gaggeeffamutu irra jiraata.²⁶⁵

a. Iddoo af-gaaffiin taasifamuu- Af-gaaffiin midhamtoota waliin taasifamuu iddo miira dhunfaa midhamtootaa eeguun danda'amutti, iddo hojii kanaaf qofa qophaa'eetti, iddo jeequmsii hin jirre fi tasgabbiin jiru, akkasumas maatii isaanii waliin ta'anii yaada isaani ibsachu kan barbaadan ta'u fedhii isaanii yoo ibsatan malee qofaa isaaniitti iddo namni kamuu hin jirretti af-gaaffiin akka gaggeeffamu taasifamutu irra jiraata.

b. Gaaffilee ifaa fi gabaabaa ta'an gaafachuu- Gaaffileen midhamtootaaf dhiyaatan ifaa, gabaabaa fi gaaffii kallatti ta'u qabu. Gaaffilee gaafataman daangeessun yeroo quachuf akkasumas midhamtooni akka hin burjaajofnee taasisa. Dabalataanis odeeffannoowwan murteessaa fi barbaachisoo ta'an akka argannuf nu qarqaaruu.

c. Gaaffilee midhamtoota hin daangeessinee gaafachuu (asking open ended questions) – Gaaffileen midhamtootaaf dhiyaatan gaaffilee midhamtoota hin daangeessinee ta'u qabu.

²⁶⁴ kanuma

²⁶⁵ Kanuma

Kunis midhamtoonni waan beekani fi yaadan hundaa otoo hin dhoksiin qaama isaan gaafatuf akka ibsu danda'aniif carraa uuma.

- d. **Giddutti waan midhamtun dubbatee irra deebi'anii dubbachuu-** Af-gaaffii taasifnuu keessatti giddu giddudhaan waan midhamtun dubbatee irra deebi'anii dubbachun midhamtu dhaggeeffachaa jiraachu keenya akka mirkaneeffattuf ishee qarqaara. Kunis midhamtun nama na dhaga'u fi na hubatu argadhee jira amantaa jedhu guddifachaa akka deemtu ishee dandeessisa. Kanaaf, gaaffii fi deebii taasifamuu keessatti giddutti waan midhamtun dubbattee irra deebi'anii dubbachun af-gaaffiin taasifamu milka'aa akka ta'u taasisa.
- e. **Jajjabeessu-** Namnii af-gaaffii taasisuu midhamtun yaada ishee karaa kamiinu jechaanis ta'ee sochii qaamaatin akka ibsachu dandeessuf jajjabeessun barbaachisaa dha. Kunis midhamtun soda tokko malee mirri hiriyyummaa fi maatii akka itti dhaga'amee yaada ishee ibsattu taasisa.
- f. **Yeroo haragalfii/ yeroo itti waa yaaddu kennufi-** Giddutti namnii afgaaffii gaafatu midhamtun waan irratti raawwatamee akka yaadattu fi gadda ishee baafachu dandeessuf yeroo kennufin barbaachisaa dha.
- g. **Irra deebi'u /revision/-** xumura af-gaaffiitti Yaadota ibsamaa turan irra deebi'un barbaachisaa dha. Kunis midhamtun waan isheen dubbataa turree dhaga'aa kan turree ta'u akka mirkaneeffattu taasisa. Dabalataanis namni af-gaaffii taasisuu yaada ishee qixa isheen barbaadden hubatee jiraachu akka mirkaneeffattu ishee taasisa.
- h. **Iccitummaa isaa eeguu-** Odeeffannoo midhamtu sirnaan iccitummaa isaa eeganii qabachun barbaachisaa dha. Haallii dirqisisaan yoo uumamee malee odeeffannoo midhamtu baasurraa of quachun barbaachisaa dha.
- i. **Midhamtu yakkurraa of quachu-** namnii af-gaaffii taasisuu kamu gaaffii gaafatu keessatti miidhamtuu qeequu, taajjabu, aaruu fi miidhamtuu yakkurraa of quachu qaba.

4.6.4. Qabiyyee Ragaa mana Yaalaa kennamuu fi ofeggannoo Abbootiin Alangaa fi Polisiin gochu qaban ²⁶⁶

Hojii olaantummaa seeraa mirkaneessu keessatti ragaan mana yaalaa irraa kennamuu qaamolee haqaa biratti ragaa murteessaa ta'e fudhatama. Bu'aa galmees qorannoo ykn himannoo mana murtiitti dhiyaatee murteessu keessattis gaheen inni qabu guddaa dha. Haa

²⁶⁶ Kanuma, fuula 14-15

ta'u malee, ogeeyyii fayyaa ragiicha kennan birattis ta'ee qaamolee haqaa dhimmicha ofiitti fudhani keessummeesan biratti xiyyeffannoon ragaa kanaaf kennamu hanqinakan qabu dha. Ogeeyyiin ragaa barreessan qabiyyee ragaan mana yaalaa qabachu qabu gutani barreessurratti, akkasumas; qaamoleen haqaa ragiichatti fayyadamanis ragaan qabiyyee qabachu qabu qabateera moo hin qabannee kan jedhu ilaalani akka gutamu gochurratti harcaatin jiru guddaa dha. Sababii ragaa mana yaalaa hanqina akka kanaa qaburraa kan ka'ee himatamaan yakka raawwatee otoo jiru bilisa yoo bahuu ykn ammoo adabbii isaaf hin malleen yoo adabamu ni mul'ata.

Rakkoo gama kanaan jiru hikuudhaaf yaaduudhaan Maanuwaaliin kenna tajaajila giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko sadarkaa federaalaatti qophaa'ee qabiyyeen ragaan mana yaalaa tokko qabachu qabu tarreesse jira. Kanaafu, ogeeyyiin fayyaa ragaan mana yaalaa dhimma kanaan walqabatee kennan qabiyyee kunneen sirriitti hubachudhaan ragaan barreessun, akkasumas qaamoleen haqaas qabiyyeen kun gutamuu isaa mirkaneessani ragicha itti fayyadmun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan qabiyyee ragaan mana yaalaa tokko qabachu qabu:-

- Yeroo yaalaatti argannoowwan ogeessii argatee hundaa haammachisu qaba
- Ragaan kennamu ifaa fi jechoota ogeessii fayyaa qofti hubatun kan hin barroofnee ta'utu irraa eegama.
- Dhimmoota ykn mallattoolee qabatamoo miidhaan booda qaama midhamturratti argaman ragaan mana yaalaa keessatti ibsun barbaachisaa dha.
- Ragaan ogummaa sadarkaa ogummaa ogeessii ragicha kenne qabutti daanga'utu irraa eegama.
- Yaadota miiraan kennmani fi dhugaa qabatamaa jiru adda baasanii beeku fi ibsuu
- Saamuda qorannaaf sassaabame adda baasanii tarreessu
- Afaan hojii naannichaatin qophaa'ee dhiyaachu qaba.
- Afaan biraatin qophaa'ee taanaan afaan hojii naannichaatti ogeessa afaanicha danda'un hikamee akka dhiyaatu taasisuu.
- Ragaan mana yaalaa kennamee yaada gudunfaa dhimmoota ibsu qabu sirriitti ibsuu danda'u qabaachu qaba.

- Ragaan mana yaalaa polisii fi mana murtiif dhiyaatu midhamtun yaalamtee sa'ati 48:00 giddutti dhiyaachu qaba. Sa'ati kana keessatti dhaqqabu hin danda'u taanaan sababii isaa qaama dhimmi ilaallatuf ibsun barbaachisaa dha.
- Ragaan mana yaalaa polisii dhimmicha qorachaa jiru qofaaf postaatin saamsame kennamu qaba
- Faayilli midhamtu kaabineeti ykn sheelfii furtu qabu keessatti haala iccitummaan isaa eegeen itti qollofamee taa'u qaba.

4.7. Hoggansa dhimmoota (case management) giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko

Yaad-rimee hoggansa dhimmaa (case management) jedhuf hikkoo hunda galeessa ta'ee fi nama hunda waliigalchu danda'u argachun salphaa miti. Haa ta'u malee, dhaabbileen garagaraa yaad-rimee kanaaf hikkoo kennuf yaalii yoo taasisan ni mul'ata. Haaluma kanaan dhaabbatni "Australian Institute of Professional Counsellors" jedhamu yaad-rimee kanaaf hikkoo yoo kennu:-

*"Case Management is a collaborative process which: assesses, plans, implements, coordinates, monitors and evaluates the options and services required to meet an individual's health, social care, educational and employment needs, using communication and available resources to promote quality cost effective outcomes."*²⁶⁷ jechun hikee jira.

Hikkoo kanarraatis hoggansa dhimmaa (case management) jechun adeemsa filannoowwan fi tajaajiloota fedhii tajaajila yaalaa, hawaasummaa, barnootaa fi carraa hojii argachuf namoonni qaban karaa bu'aa qabeessaa fi gatii madaalawaa ta'een gutuf dandeessisan ittin sakattaanu (adda baasnuu), karoorsinuu, hojiirra oolchinuu, qindeessinuu, hogganu fi madaallu akka ta'e hubachun ni danda'ama. Haaluma kanaan hoggansa dhimmaa keessatti fedhii fi gaaffii tajaajilamaan tokko barbaadu karaa bu'aa qabeessa ta'een deebisuudhaaf filannoowwan jiran dursa adda baasanii beekuu fi filannoowwan jiran keessaa filachun, sana booda ammoo raawwii isaatif karoorsudhaan hojiitti jijjiraa deemuun barbaachisaa ta'u hikkoo kanarraa hubachun kan danda'amu dha. Dabalataanis, erga hojiitti hikuu jalqabnee booda hojiicha qindeessun, hogganuun fi yeroo yeroottin bu'aa qabeessummaa isaa madaalaa

²⁶⁷ <https://www.counsellingconnection.com/index.php/2023/02/06/case-management/>, accessed on 14 July 2023

deemuun illee dhimma xiyyeeffannootin ilaalamu qabu akka ta'ee hiikkoo kanarraa hubachun ni danda'ama.

Karaa gara biraatin Maanuuwaaliin kenna tajaajilaa qindeessummaa abbaa alangaa waliigalaa federaalaatin bara 2013 qophaa'ees yaad-rimee hoggansa dhimmaa (case management) jedhuf hiikkoo kenne jira. Haaluma kanaan:

“የኢ.ፌ.ዲ.ሪ አ.የ.የ.የ. ማለት ለቻና ተንተው የሀገረተሰባ ከፍለው መያዥ ባለቤት በተቀናይ መልከት የመላየት፣የግዢ ይስኗል ማደረግ፣ፍጻለትና እና ጥንካሬቶም የሚችበት ተግባር ነው፡፡ ይህንን ተከትሎ የጊዜበት ቅጽ መከራከል ያደረገ ይስኗል፣ የድጋፍ ዕቅድ እንዳሁሆም ይጋና ለማደረግ ተከተሉ እና ቀንቃቄ በተዋለበት መልከት ለይህንናትና መጠቀና ፍላጊት መሸጊት የሚያስተካክል የግዢ አ.የ.የ.የ. ፍሮት ሲሆን የአፈጻጸም ፍሮታዊም ባጥጣምና ከትኩል በማደረግ አስተማማኝ ለውጥ በማደረግ መቀት እንዳችሁባት የሚያደረግ ተግባር ነው፡፡”²⁶⁸ jechun hikee jira.

Hikkoo maanuuwaaliichaan kennameerraas hoggansa dhimmaa jechun gochaa qaamolee hawaasaa ykn namoota dhunfaa rakkoo adda addaatif saaxilamoo ta'an karaa qinda'aa ta'een adda baasuu ykn fo'u, rakkoo isaan qunnamee sakatta'u, fedhii fi cimina isaan qaban ilaalu raaawwatamu ta'u hubachun ni danda'ama. Dabalataanis, gochaan kun gochaalee rakkoo namoota dhunfaa qunnamee sakatta'u (adda baasuu) fi namni rakkoon isa qunnamee kun rakkoo sana keessaa akka bahuuf deggarsa gochuf karoorsullee kan of keessatti haammatee ta'u hiikkoo kanarrraa hubachun ni danda'ama. Karaa gara biraatin, deggarsii taasifamuu milka'aa, nageenya isaani kan eegee fi fedhii isaani kan gutu danda'u akka ta'uf karaa qindomina qabun taasifamuu akka qabu fi raawwii isaatis yeroo yeroottin hordofun fi madaalun namootnii rakkoon isaan qunnamee qabatamaatin jijirama fiduun isaanii yeroo mirkanaa'eetti deggarsa taasifamuu addaan kutun kan barbaachisu ta'u hikkoon kennamee kun ni hubachiisa.

Hiikoowwan gubbaatti kennaman kanarrraa hojiin hoggansa dhimmaa dhabbatnii tajaajila qaama hawaasa garagaraatif kennuf hundaa'ee tokko karaa bu'aa qabeessaa fi fedhii tajaajilamtoota isaa galmaan gahuu isa dandeessissun tajaajila dhiyeessuf dursee eenyummaa

²⁶⁸ የኢ.ፌ.ዲ.ሪ አ.የ.የ.የ. በተቀናይ የአንድ ማዕከል አገልግሎት የአስራር ስርዓት ማኅበድ መጋቢት 2013፣ 78 ዓ.

qaama hawaasaa dhaabbatichi tajaajila kennuf adda baasee beeku, rakkoo isaan qunnamee fi tajaajila isaan dhaabbaticharraa barbaadan maal akka ta'ee adda baasuu, rakkoo isaan qunnamee furuf, akkasumas; tajaajila isaanif kennuf karoorsuu, akkaataa karoorfameen hojirra oolchuun tajaajila bu'aa qabeessummaan isaa ol'aanaa ta'e kennufin, hojii hojjetamu maraa qindeesuu fi hogganuun, xumura irratti ammoo bu'aa qabeessummaa hojii hojjetamu madaaluun barbaachisaa akka ta'ee hubachun ni danda'ama.

Hiikkoowwan gubaatti kaasnee, akkasumas; barreffamoonni adda addaa hojiin hoggansa ragaa adeemsalee gurguddoo afur kan of keessaa qabu ta'u kaa'u. Adeemsaleen kunis:²⁶⁹

1. Assessment (sakatta'insa dursaa gaggeessu)
2. Planning (karoorsuu)
3. Implementing (raawwachu)
4. Evaluating the out comes (Bu'aa isaa madaaluu) dha.

A. Assessment (sakatta'insa dursaa gaggeessu) ²⁷⁰

Adeemsii kun hojii hoggansa dhimmaa hojjetamu keessatti adeemsa isa jalqabaa fi bu'aa qabeessummaa tajaajila kennamuuf garu baay'ee murteessaa dha. Adeemsa kana keessatti hojjetaan hoggansa dhimmaa ta'ee hojjetu odeeffannoowwan tajaajila fulduratti kennuf deemuuf galtee ta'ufi danda'an sassaabbata. Odeeffannoon sassaabamuus sadarkaa jalqabaatti midhamtoota ykn namoota tajaajila dhaabbaticharraa barbaadanirraa kan sassaabamu yoo ta'u; dabalataanis maatii fi namoota midhamtootatti siiqan irraa sassaabun dhimma xiyyeffannoon itti kennamuu qabu dha. Kunis fedhii midhamaa ykn tajaajilamaa akkasumas haala xin-sammuu, jirenya hawaasummaa fi rakkoo dinagdee isaan qaban fi rakkoo isaan mudatee adda baasuudhaan goosa tajaajilaa kennamufin irra jiraatu akka murteessinuu nu dandeessisa.

²⁶⁹ <https://www.cmsuk.org/case-management/what-is-case-management>, accessed on 7 July 2023

²⁷⁰ Kanuma

B. Planning (Karoorsu)²⁷¹

Adeemsi kun adeemsa odeeffannoo sakatta'insa dursaa gaggeeffameen argameetti fayyadamuudhaan goosa tajaajila maamiltoota keenyaaf dhiyaachu qabu fi haala itti dhiyaachu qabu ilaachisee yeroo itti murteessinuu fi itti karoorsinu dha. Kunis bu'aa qabeessummaa ykn milkaa'ina tajaajila kenninuu tilmaamu akka dandeenyu fi carraan fedhii midhamtootaa galmaan gahuuf qabnu ol ka'aa akka ta'uf nu qarqaara. Adeemsa kana keessatti tokkon tokkon tarkaanfilee kenna tajaajilaa keessatti fudhataman fi haala itti raawwataman adda baasanii techisuun barbaachisaa dha. Dabalataanis, tajaajila kennamuuf wantoota galtee ta'u danda'an iddo irraa argachu danda'anis adda baasanii techisuun barbaada.

C. Implementation (raawwachu)²⁷²

Adeemsa kun yeroo hojiwwan karooraan qabannee akkaataa karoorfanneen itti raawwannu fi tajaajilamaan keenyas fedhii fi kaayyoo isaa galmaan gahuf tarkaanfilee fudhachu qabu fudhachu calqabu isaa yeroo itti mirkaneeffannu dha. Yeroo kanatti hojjetaan hoggansa dhimmaa midhamtun fi barbaachisaa ta'ee yeroo argameetti maatiin midhamtu tajaajila kennamaa jiruf ilaalcha gaarii akka qabaatan isaan kakaasu, goosti tajaajila kennamu akkaataa karoora keessatti techifameen kennamaa jiraachu mirkaneessu fi yoo ta'u baatee ammoo sirreffama taasifamu qabu qaama dhimmi ilaallatu faana ta'udhaan sirreffamaa taasisuu qaba. Hundaa oliitti hojiin karooraan qabame kun akkaataa fedhii fi dantaa midhamtootaa milkeessu danda'un raawwatamaa jiraachu isaa mirkaneessaa deemuun hojii adeemsa kana jalatti xiyyeffannoo ol'aanaatin hojjetamu dha. Dabalataanis tajaajilli kennamaa jiru midhamturratti kan xiyyeffatee fi rakkoo ishee qunnamee hikuu galma godhatee raawwatamaa jiraachu mirkaneessaa deemuutu irraa eegama.

D. Evaluation (Madaalu)²⁷³

Hojiin hojjetamuu kamuu bu'aa qabeessummaan isaa madaalamaa deemuun raawwiin hojii daran ol'aanaa akka ta'u taasisa. Haaluma kanaan hojii hoggansa dhimmaa keessatti

²⁷¹ Kanuma

²⁷² Kanuma

²⁷³ Kanuma

tarkaanfileen keessa darbamuu martu bu'aa qabeessummaa hojii hojjetamuu milkeessu haala danda'un madaalamaa deemamutu irra jiraata. Haaluma kanaan adeemsa kana keessattis hojjetaan hoggansa dhimmaa jalqabarrraa eegalee hojii hojjetamaa tureen bu'aan dhufee maalii dha? kan jedhu fi hojii hojjetamaa tureen fedhii maamiltoota keenyaa haammam milkeessu dandeenye jirra? kan jedhu madaalaa deemutu irraa eegama. Kunis hojii itti anee hojjetamuuf sirreeffama taasifamuu qabu taasisaa galmaa fi kaayyoo dhaabbatichi hundaa'eef caalmaatti milkeessu akka dandeenyuf nu qarqaara.

Maanuwaaliin kenna tajaajila sadarkaa federaalaatti qophaa'ee kutaa afuraffaa; kutaa ogeeyyii ykn hojjettoota giddu gala keessatti tajaajila hunda galeessa ta'ee kennuf barbaachisan fi gahee hojii isaani itti tarreesse jalatti hojjetaan hoggansa ragaa hojjetaa milkaa'ina tajaajila giddu galichaaf barbaachisaa ta'ee ta'u fi Biiroo Dhimma Dubartootaa fi daa'immanii federaalaa/naannooleetin qacaramuu akka qabu ibsee jira. Hojjetonni kunis hojjettoota muuxannoo qabani fi midhamtoota faana hojjechuf ykn midhamtoota gara giddu galaa tajaajila barbaacha dhufan tajaajiluuf kaka'umsaa fi fedhii qabu ta'utu irra jiraata.

Dabalataanis, hojjetaan hoggansa dhimmaa ramadamuu kun itti waamaminsi isaa biiroo isa qacareef ta'ee; midhamtootaaf wantoonni barbaachisan akka gutaman haala mijessu fi odeeaffannoo midhamtootarraa argatu irratti hundaa'ee midhamtoota gargaarun fi tajaajila isaanif kennamuu hordofun ammoo gahee hojii isaa ta'u maanuwaalichi ni ibsa.²⁷⁴ Karaa gara biraatin, maanuwaaliichi hojjetaan hoggansa dhimmaa giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko keessatti ramadamee hojjetu kamuu tajaajila giddu gala keessatti midhamtootaaf kennamu bu'aa qabeessa taasisuudhaaf hojiwwan kanaa gadii hojjechuu kan qabu ta'u techisee jira.²⁷⁵ Haaluma kanaan hojjetaan hoggansa dhimmaa:-

1. Akkaataa hojiimaata hoggansa dhimmaa fi uunkaa hojiichaaf sadarkaa biyyooleessaatti qophaa'ee jirun midhamtootarraa odeeaffannoo ni sassaabuu.
2. Midhamtoonni gara giddu galaa yeroo dhufan tajaajila isaanif malu argachu akka danda'aniif deggarsaa fi haala mijataa tajaajilicha kennuf barbaachisan ni uuma. Dabalataanis, tajaajilicha argachuf midhamtoota fedhii isaani ibsachu hin dandeenyee fi nama bakka isaanii bakka bu'ee tajaajila fayyadumummaa fi

²⁷⁴ Miljalee asii olii Lakk-268

²⁷⁵ Kanuma

nageenya isaanii eegsisuu danda'an argachu akka danda'aniif fedhii ibsuu fi hin qabnee bakka bu'ee fedhii isaa ni ibsa.

3. Midhamtoonni qorannoonaalaa taasifamufin duratti, yeroo qorannoonaalaa taasifamuuf fi qorannoo yaalaatiin boodatti rakkoo fayyaa, dinagdee ykn maallaqaa, iddo turmaataa, xin-sammuu fi rakkoo odeeffannoo isaan qaban adda ni baasa. Ogeeyyii giddugala keessa tajaajila kennan giddutti tajaajila midhamtootaaf kennamuun walqabatee torbaanitti fi ji'atti sagantaa marii ni qopheessa.
4. Midhamtoonni tajaajila isaanif barbaachisu hundaa argachuu isaanii ni mirkaneessa.
5. Dhimmi midhamtootaa ilaachisee hojin karaa qaamolee haqaatin, ogeeyyii fayyaatin akkasumas tajaajila gama hawaasummaatin dhiyatuf sadarkaa maaliirra gahee akka jiru hordoffii ni taasisa.
6. Midhamtoonni dhaabbilee mootummaa fi mitimootummaa tajaajila ogeeyyii isaan hordofanin ajajameef kennu danda'aniitti ergudhaan tajaajila kanneen akka iddo turmaataa fi leenjii ogummaa adda addaa akka argatan ni taasisa.
7. Tajaajila dabalataatiif midhamtoonni gara dhaabbilee tajaajilicha kennan kan biratti yoo ergaman midhamtoonni dhraqani tajaajilicha argachu akka danda'anif isaan kakaasu fi jajjabeessun isaanirra eegama.
8. Midhamtoonni tajaajila argachuu qaban erga argatanin booda dhimmichi gara qaamolee seeraati waan darbuuf hin qabu taanaan ykn cufamuu qaba taanaan ykn gochii yakkaa raawwatamee hin jiru taanaan qindeessaa giddugala waliin dubbachun dhimmichi akka cufamuu taasisuu
9. Akkaataa barbaachisummaa isaatti dhimma midhamtoota giddugala keessaa tajaajila argatan ilaachisee odeeffannoo kennamuu qabu qaama dhimmi ilaallatuf qofaaf odeeffannoo ni kenna.
10. Ogeeyyii giddugala keessa tajaajila kennan faana qindaa'udhaan miidhaalee korniyaa bu'ura godhatanii raawwataman fi miidhaa isaan hawaasarratti geessisuun danda'an ilaachisee hawaasaaf hubannoo ni uuma.
11. Dhimmi midhamtootaa gaafa jalqabeerraa ka'ee haamma mana murtiitti murtii xumuraa argatutti hordoffii taasisuu malu ni taasisa jechun gahee hojii hojjetaa hoggansa dhimmaa techisee jira.

Gaaffii marii

- Aanaa irraa dhuftan keessa giddu gallii tajaajila qinda'aa jiru hojjetaa hoggansa dhimmaa qacarameefi jiraa? Yoo jiraatee hojii akkamii hojjeta?
- Hin jiru yoo ta'ee miidhaan inni hordofsisa jiru akkamiitti ilaaltu?

Maddoota Wabii

I. Kitaaboota

- ✓ Qo'annoo Yakkoota Dubartootaa Fi Daa'imman Irratti Raawwataman Qorachuu, Himachuu Fi Murteessuu: Rakkoolee Seeraa Fi Hojimaataa, Biiroo Abbaa Alangaa Waliigalaa, Amajjii bara 2011
- ✓ UN Minimum Standards for Prevention and Response to Gender-Based Violence in Emergencies
- ✓ Annual report of the UN Human Right Council; office of the special representative of secretary general on violence against children;2022
- ✓ Webster's New World Dictionary, Third College Edition, Webster's New World, New York, (1988)
- ✓ Black's Law Dictionary , by Bryan A. Garner, ninth edition
- ✓ Mojulii seera yakkaa fi Hojiirra oolmaa isaa, sagantaa leenjii hojiin duraatif qophaa'ee, Amajjii bara 2012
- ✓ Michael Allen, Criminal Law, 9th ed
- ✓ Tsehai Wada, Rethinking the Ethiopian Rape Law, Journal of Ethiopian Law, Vol. XXV. No. 2, September, 2012
- ✓ Reflections: Documentation of the Forum on Gender, Number 5, July 2002, Panos Ethiopia
- ✓ Medhanit Adamu and Sofanit Mekonnen, *Gender and the Law* , (Teaching Material Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute), 2009, p.23
- ✓ UN Minimum Standards for Prevention and Response to Gender-Based Violence in Emergencies
- ✓ Annual report of the UN Human Right Council; office of the special representative of secretary general on violence against children;2022
- ✓ Standard Operating Procedure For The Response and Prevention of Sexual Violence in Ethiopia, 2004 E.C
- ✓ Effectiveness of One-Stop GBV Resource Centers, accessed on 19th June 2023
- ✓ Emma Bell: Research Query: One Stop Centers Models, Standard Operating Procedures (SoPs) And Guidance, on March 2022

- ✓ ቅልጋናን የተቀናቸው ሆኖን አቀፍ ምለሽ ወሰንዋ ጥቻት ለደረሰበዱችው ሲያችቷ እና ሪፖርት አገልግሎት ለመስጠት የሚችልበትን የአይሁድ ስርዓት ለመኖር የተደረገ የሚገባበታ ሰነድ፡2004 ዓ/ም፡ መግቢያ
 - ✓ Standard of operating procedure for gender based violence prevention and response, by National Commission for Women and Children Royal Government of Bhutan , January 2020
 - ✓ Standard operating procedures manuals for gbv and violence against children in Namibia; by UN 2020
 - ✓ ወሰንዋ ጥቻት ለደረሰበዱችው ሲያችቷ እኩንት በተቀናቸው የፋይሆና እንከብከብ ማዕከል ወሰንዋ ዘርፍ-በተና የተቀናቸው አገልግሎት ለመስጠት የተቀረበ የደረሰት መሬት ማስረጃ፡ በበጀራዊ አስተባበሪ አካል ስነፈቻረያቻ፡ስኔ 2003
 - ✓ Barruu Harkaa Leenjiifi Hubannoo Miidhaawwan Dubartootaafi Daa`imman Irratti Gahu Ittisuufi Deebii Kennuuf Qophaa`e, Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa, Finfinnee Amajjii Bara 2012
 - ✓ Report Of The World Conference Of The United Nations Decade For Women: Equality, Development And Peace, Copenhagen, 14 to 30 July 1980
 - ✓ Istaandaardii Dhaddacha maatii fi daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa, Bara 2011
 - ✓ Maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa'immanii manneen murtii Oromiyaa, Bara 2011
 - ✓ Guidelines of the committee of Misisters of the council of Europe on child friendly justice, 17 November 2010,
 - ✓ Introduction to the Five Advocacy Briefs on Child Justice & Child Friendly Justice; prepared by UNICEF Regioanal Office for Europe and central Asia; November 2022

II. Konvenshinoota

- Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Istanbul, 11.V.2011
 - Declaration on the Elimination of Violence against Women Proclaimed by General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993,

- African Charter On The Rights And Welfare Of The Child, Adopted by the 26th Ordinary Session of the Assembly of Heads of State and Government of the OAU Addis Ababa, Ethiopia - July 1990 Entered into force on 29
- Protocol To The African Charter On Human And Peoples' Rights On The Rights Of Women In Africa, Maputo, 11 July 2003,
- Child Right Convention; 1993
- Universal Declaration of Human Right
- International Covenant on Civil and Political Right
- International Covenant on Social, Economic and Cultural Right
- Covenant on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
- Declaration of Mexico on the Equality of Women and Their Contribution to Development and Peace RES/3490. Art 18
- Charter Of The United Nations And Statute Of The International Court Of Justice, san Francisco 1945

III. Seerota

- ✓ Heera Mootummaa Federalawaa Dimookirataawaa Rippabilikaa Itoophiyaa, Lakk.1, gazeexaa Nagaaritii waggaa 21st, Sadaasa 1987
- ✓ Seera Maatii Oromiyaa, Magallata Oromiyaa, Lab.Lakk.69/1995
- ✓ Labsii Lakk.83/1996
- ✓ Labour Proclamation, Proclamation No. 1156/2011
- ✓ ሌዕላጥ ስራተኞች የተከለከለ ሥራዎች ካርካር መመሪያ፣ መመሪያ ቁጥር 181/2013፣ አንቀጽ 5
- ✓ Seera Maatii Federaalaa Fooyya'ee labsii Lakk. kwt 215 fi Seera maatii Oromiyaa
- ✓ Seera yakkaa Federaalaa dimokraataawaa rippablikaa Itoophiyaa bara 1996; Labsii lakk 414/1996 bahee
- ✓ Ethiopian Civil Code of 1952;
- ✓ Proclamation for Prevention and Suppression of Trafficking in Persons and Smuggling of Persons Proclamation No.1178/2020

IV. Sarara Interneetii

- ✓ <https://www.gov.za/TCC>; accessed on 19th June 2023

- ✓ <https://health-policy-systems.biomedcentral.com/articles/10.1186/1478-4505-9-25>, accessed on 16 June 2023
- ✓ <https://www.unicef.org/ethiopia/stories/providing-coordinated-response-survivors-sexual-violence-oromia-region>, accessed on 16 June 2023
- ✓ <https://www.counsellingconnection.com/index.php/2023/02/06/case-management/>,
- ✓ <https://www.cmsuk.org/case-management/what-is-case-management>
- ✓ <https://rapecrisis.org.za/programmes/road-to-justice/thuthuzela-care-centres/>, accessed on 16 June 2023
- ✓ https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XM36.pdf, Select Gender-Based Violence Literature Reviews:
- ✓ www.wikipedea.org
- ✓ <https://www.lawinsider.com/dictionary/one-stop-center>, accessed on 12 June 2023
- ✓ <https://evaw-global-database.unwomen.org/en/countries/africa/zimbabwe/2011/one-stop-center-for-survivors-of-gender-based-violence>
- ✓ <https://evaw-global-database.unwomen.org/en/countries/africa/zimbabwe/2011/one-stop-center-for-survivors-of-gender-based-violence>
- ✓ <https://www.savethechildren.net>, accessed on 6 June 2023
- ✓ <https://www.unicef.org/media>, accessed on 6 June, 2023
- ✓ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/coitus>, accessed on 26 June 2023
- ✓ <https://reliefweb.int/report/ethiopia/unfpa-ethiopia-humanitarian-response-situation-report-april-2023>, accessed on 29 June 2023
- ✓ <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence>, accessed on 28/June 2023
- ✓ <https://www.unicef.org/media>, accessed on 6 June, 2023
- ✓ <https://www.savethechildren.net>, accessed on 6 June 2023

V. Dhimmoota

- ✓ Dhimma Abbaan Alangaa Aanaa Magaalaa Asallaa vs A/e Zannabach Alamu, Mana Murtii Aanaa Magaalaa Asallaa, LGAA 02805
- ✓ Dhimma Abbaan Alangaa Godina Arsii vs Abdiisaa Muhaammad Eda'oo, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsiitti LGAA 24567

- ✓ Galmee ijibbaataa Lakk.143325: murtii mana murtii federaalaa dhaddacha ijibbaataa jildii 23ffaa
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Aanaa Magaalaa Adaamaa vs Taadiwoos Boggaala, Mana Murtii Aanaa Magaalaa Adaamaa, LGMM 48233
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa vs Baalchaa Taaddasaa faa N-2, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Bahaa, LGAA 03082
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Naannoo Haararii vs Boonaa Ahimad Amiin, MMWFDHI, LGMM 464112, Jildii 12ffaa
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Aanaa Magaalaa Adaamaa vs Malkaa Balaachoo, Mana Murtii Aanaa Magaalaa Adaamaa, LGMM 11477
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Arsii vs Mussaa Alii, Mana Murtii olaanaa Godina Arsii, LGMM 195247
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa vs Baalchaa Taaddasaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Bahaa, LGMM 03082
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa vs Taaddasaa Daboo, ana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Bahaa, LGMM 02497
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Arsii vs Turee Sayiidaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 19511
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Shawaa Kibba Lixaa Vs Caalaa Gammadaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa kibba Lixaa, LGMM 12246
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Aanaa Magaalaa Adaamaa vs Haabtaamu Alamaayyoo ,Mana Murtii aanaa Magaalaa Adaamaa, LGMM 56888
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Godina Arsii vs Yaasiin Reebuu, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 195285
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Naannoo Oromiyaa vs Makuwaanint Maammoo, DHIMMWF Lakk-Galmee 107166, Jildii 19ffaa, fuula 244-245
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Vs Ayyalaa Asiraat, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 95669
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa vs Wandu Takkaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 95954

- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Vs Tizaazuu Abbabaa faa N-2, Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii, LGMM 95320
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa aanaa Magaalaa Adaamaa Vs Haabibaa Amaanoo, Mana murtii aanaa Magaalaa Adaamaa, LGAA 23136
- ✓ Dhimma Abbaa Alangaa Vs Aliyyii Roobaa Gadaa, Mana Murtii Godina Arsii, LGAA 24516

IV. Af-gaaffii Taasifamee

- Af-gaaffii Obbo Zallaqaa H/ Maariyaam, Biirroo Abbaa Alangaa Oromiyaatti qindeessaa sagantaa UNICEF waliin gaafa 13/10/2015 bilbilaan taasifamee
- Af-gaaffii Obbo Makonni Ballaxaa, ogeessa xin-sammuu giddu gala tajaajila qinda'aa iddo tokko Kolleejjii fayyaa Hospitaala Adaamaa waliin gaafa 8/10/2015 taasifamee